Nogle

språk- og skolespørsmål.

Av

K. Knudsen,
overlærer.

Kristiania.

Trykt på forfatterens kostning.

Sælges ved J. Chr. Abelsted.

1869.

Trykt hos Brøgger & Christie.

439.8
K78nog

5 Ja. 31 Krogh

Forord.

Nærværende skrift blev påbegynt som tidningsstykke, men endt som bok. En anmelder i Morgenbladet av en norsk læsebok gav forfatteren utgangspunkter, inhåld at tage av havde han før, da han oftere har skrevet over de emner, som anmeldelsen vedrørte, og lejligheten var ham ikke uvelkommen. Men „Bladartikkelen„ måtte i løpet av utarbejdelsen opgives. Det viste sig, at hverken forfatteren eller hans læsere vilde bli rigtig tjente med den. Skulde hans inlæg forslå noget, da kunde det litet nytte at ta saken på en løselig og skyndsom måte. Det vilde bli nødvendigt at gå både i vidden og på dybet, i det minste her og der, og ikke ræddes for en vis utførlighet.

Men utførlighet er jo et skræmsel, en busseman for alle blad, som overhoved for den del av pressen, som arbejder nærmest for dagen, en busseman både for utgivere og læsere. De vil nemlig næsten altid og alle ha noget, som kan avfærdiges nogenlunde let og raskt, noget, som blander utile dulci, som altså er, om ikke egentlig kvikt eller særdeles underhåldende, i det minste ikke ensformigt og svært, æn sige — for mængden av læserne — kedeligt.

Slikt let og flygtigt godtkøpsarbejd er imidlertid til ingen nytte for dem, som det her egentlig galt at intage for den omtvistede sanhet og få på dens side imot uklarheten og vilfarelsen, mæn av faget nemlig og andre kennere av pågældende emner, mæn, som har den ønskelige forkunskap i dem og bl. a. på forhånd vet, hvorledes meningerne for og imot for tiden står.

Det synes derfor rådeligst at gi avkal på de mange hastværks- halv eller hel uinvigde bladlæsere og la sig nøje med nogle få, men tålmodige og grundige bokIæsere i stedet, slike som ikke bryter op og går sin vej, fordi den, som har ordet, har meget at sige om tilsynelatende litet. Det blir nemlig dog tilsist gennem disse få og ikke gennem hine mange, at den hittil ukente eller miskente sanhet arbejder sig frem til sejr og ære. Dem gælder det følgelig først og fremst at overtyde og vinne.

Selv disse vil imidlertid måske finne, at jeg iblant har sat deres tålmodighet på vel svær prøve, og da især i det lange

741235

stykke om „tvelydene,“ samt dernæst i det om de latinske bokstaver. Det får da, navnlig hvad det førstnævnte vedkommer, tjene til undskyldning, at det ikke vel kunde bli tale om annet æn et av to, enten efter evne at tage saken fra grunnen av eller at gå den rent forbi; ti bare, som så tidt er gjort, at koke op og sætte frem de gamle påstande og læresætninger, uten bevis — eller i alle fal alvorligt forsøk på bevis — kunde intet nytte.

Tidningsstykket (eller -stykkerne) blev, som sagt, til en bok, men en bok, som på en vis ikke er annet æn en række tidningsstykker, „Avisartikler“. Forfatteren trodde nemlig, det ikke kunde skade, om den utgik i skikkelse av tilsvar, av ordskifte mellem man og man. Vi ser i alle fal, at, der intet ordskifte, ingen personlige henvendelser, av sig selv er tilstede, der digter eller lager man ofte noget slikt og omskaper f. e. en avhandling til samtaler, brev, dagboksoptegnelser eller lignende, alt for at tilvejebringe en smule mere liv i fremstillingen, eller i alle fal for likesom at få lettet og luftet op i tankedyngerne, at de ikke skal falle læseren altfor tunge, så han alt på halvvejen blir mat og motløs.

Den her valte eller egentlig fra et tidligere standpunkt fasthålte form har ellers også det gode ved sig, at man ser, forfatteren ikke selv har opfunnet den motstand, han er i kast med, men at den tilhører den levende virkelighet og er tilstede mit iblant os, og at hans kamp altså ikke er unødig gerning eller går ut på at slå spøkelser og døde mæn ihjæl.

Denne boks sammenhæng med den nævnte læsebok er således egentlig bare utvortes og tilfældig. Følgelig er dens værd, om den har noget, ikke avhængig av, om læseboken ænnu er ny eller allerede gammel, om den er et mesterværk eller som bøker er flest, om læseren kenner og bruker den eller ikke.

Som av et par steder ses, var det tanken, at den skulde kommet ut før nytår, altså i 1868. Det viste sig imidlertid til slut, at man havde forregnet sig en smule; men da lot stederne sig ikke længre ændre.

K.

Inhåldsliste.

Norsk Læsebog, udgiven af A. E. Eriksen og P. A. Paulsen. Tredje Del. Kristiania 1868.

Den først utkomne 3dje del av denne læsebok er i et stykke i Morgenbl. for 11 og 12 aug. d. å. lastet for et og annet, som den efter min mening netop fortjener at roses for. Boken har også funnet en forsvarer i Aftenbl., og dermed synes utgiverne at ville la det bli, da de har lat så mange uker gå hen uten at ta ordet. Jeg vil også tro, at den ikke trænger til videre hjælp, æn den der har fåt, for at komme frem i verden, helst da mannen i Morgenbl. — som jeg i vant av selvgivet navn får kalle N. N., eller kanske bedre M. M. til forandring —, hvor meget han æn har at utsætte på den, dog finner den slik, at han ikke kan annet æn spå den en god mottagelse. Imidlertid kunde det vel ikke skade, om vi tok de ankeposter, M. M. har fremført, lit nærmere i øjesyn. Utbyttet kunde måske komme til nytte en annen gang. Mangen læsebok er jo ænnu uskreven; ti enden er ikke ænda.

Når undtages, at M. M. ophålder sig noget over vår læseboks efter hans mening altfor store norskhet i val(g)et av æmner og forfattere — det fædrelandske er „Tidens Kjephest," siger han —, en egenskap, som i et annet blad netop er fremhævet som noget av det beste ved den, så samler M. M.'s anker sig egentlig til en, nemlig at utgiverne har bøjet alle forfatterne efter en fælles gennemsnitsbokstavering eller såkalt normalretskrivning. "Literaturen maa her" (i læseboken), siger

M. M., „gjengives i den Sprogform, som den virkelig har, og ikke forfalskes ved at omdannes til, hvad den efter Udgiverens Mening burde være“. Utgiveren må ikke „tilskjære deres“ (forfatternes) „Sprog og Skrivebrug efter sit eget Hoved.“ Eriksen og P. har imidlertid ikke hålt sig denne lære efterrettelig; ti de er, efter M. M., smittet av målstrævet, denne „Tidens store Farsot,“ som bl. a. ytrer sig deri, at den syke ikke vil „respektere den mønstergyldige Literatur“, men, som sagt, bare spør, „hvorledes Sprogformen burde være“, bare følger „Subjektivismens og Vilkaarlighedens Princip.“

Efter disse M. M.'s ord skulde man tro, at han vilde ha hver forfatter avtrykt i læseboken aldeles bokstavret. Men mærkeligt nok, han inrømmer likevel, at en læsebok for mellemklasserne (som nærværende 3dje del av E. og P.s er ætlet) måske bør ha en vis „Ensformighed“ i retskrivningen, og at „de Uligheder, der kunne findes selv hos gode Forfattere, bør udjevnes.“ Men „Normen maa søges i Lit. selv, ikke udenfor den eller ialfald i en af dens Udkanter.“

I hvad for punkter skal nu E. og P. ha „tilskaaret Forfatternes Sprog efter sit eget Hoved?“ Jo, navnlig i følgende tre. De har 1) ændret bokstaveringen av nogle egennavn, de har 2) skrevet de uegentlige navneord med små forbokstaver, og de har 3) bortkastet flertalsformen i utsagnsordene (verb.) og sat entalsformen i stedet (vi læser, I kan, de skal osv.).

Anke 1. Eriksen og P. har ændret nogle egennavns bokstavering.

Denne post vedrører bare nogle få ord, så det kunde synes tvilsomt, om det var umaken værdt at

dvæle videre ved den; ti enten boken heri går efter M. M.'s eller efter E. og P.s synsmåte, maa den som skolebok være omtrent like god, især da ændringen vistnok egentlig bare er et tidsspørsmål, om noget før eller noget senere. Da imidlertid M. M. ikke har funnet det for småligt eller pedantisk at ta den med blant ankeposterne, så bør vi andre heller ikke forsmå at ofre nogle øjeblik på den.

Anken går da ut på, at utgiverne har ændret nogle egennavn, særlig ved at ombytte th med t, f med v og ei med øi og skrive f. e. Torleiv, Trond, Olav, Alv, Frøia, Øistein og lign.

Men nu ombytter boken, i medhåld av uttalen og den sædvanligste skoleretskrivning, de andre dobbelttegn, som dannes ved hjælp av h, med de tilsvarende enkelte. Den gør ch til k, ph til f. Det lå da nær nok at gøre også th til t, likeledes i medhåld av uttalen, om æn ikke i den mon av skrivebruken, som tilfællet er ved ch og ph. De har således vistnok i disse småting foregrepet bruken en smule, men med det samme dog lagt for dagen stor, kanske altfor stor, varsomhet, idet de har lat th bli stående i de græske ord (Mythe, katholsk osv.). Meningen er vel altså, at t for th i nordiske ord skal danne overgangen til den fulle „Ensformighed" i dette punkt (t for th), siden almenheten ikke ænnu vilde kunne tåle alt, på en gang.

På samme måte har utgiverne gåt frem ved v for f. De har gjort Olaf til Olav, Alf til Alv i likhet med, at allerede våre fædre (men svenskerne ikke ænnu) har rettet Graf, (Grafven, Grafver eller Graffuen osv.) Haf, Staf, Lif til Grav, (Graven osv.), Hav, Stav, Liv osv. Men også her har de, for ikke at forarge, sat sig en

(midlertidig?) grænse, idet de bare har rørt ved egennavnene. Derfor skriver de fremdeles af (aflægge, afsætte, aftage osv.) for av. Av for af vilde da også ha git kanske tyve ganger såmange ord et uvanligt utseende som v for f i de få egennavn, som ender på lyden v[1]). I sig selv er det imidlertid likeså bakvendt, ikke — med Claus Fasting — at rette af til av, når man retter Olaf til Olav, som f. e. at gøre Character, Chaos, Monarch til Karakter, Kaos, Monark, men la Ch bli stående i f. e. Christen, Christiania, Christus, — eller at skrive Filosofen, Farao, Falanx med f, og dog hålde ph oppe i f. e. Philister, Physik, Philhellen. Men som overgangsbokstavering lar slikt sig nok forsvare.

For resten burde v for f været insat i bokmålet før k for ch, f for ph og t for th; ti disse siste forleder ikke læseren, barnet nemlig og overhoved den uøvede, så ofte til gal uttale som f for v. Hvad f her fører til, hører vi ofte f. e. i Halfdan Svarte, Olaf den Hellige, Kalf Arnesen, Ulf Jarl, Aflad, uafladelig osv., idet disse og lignende ord uttales med f istedenfor med v. Vår historie kenner nemlig ingen man, som har het Halfdan, Olaf, Kalf osv., men nok Halvdan, Olav, Kalv, Ulv, — likeså litet som vår nutid kenner noget dyr med navnet (en) Kalf, Ulf, eller nogen ting som kalles (et) Gulf, Hvælf, Sølf, (en) Kurf, Harf, Karfe. Men det er sansynligt, at skrev vi også disse ord med f ænnu, da vilde uvitende læsere eller pedantiske lærere straks begynne at bøje uttalen efter skriften også her, så den blev dobbelt og følgelig ustø, der den før havde

---

[1]) Ordet **af** forekommer 14—15 ganger allerede på første side av pågældende bok.

været ens i alles mun. Naturligvis vilde da også her den lære fremkomme, at den nybakte uttale, den, som var bygd på den vrange bokstavering (Gulfet, Harfen), var den fine, ædle og smakfulle, såsom den støttede sig til det ædleste språk, skriftspråket, medens derimot den gamle uttale (Gulvet, Harven), den, som var den eneste, intil den falske bokstavering blev indført, og som følgelig er den ene rette, vilde bli utgit for „simpel," „styg," smagløs," da den hørte hjemme i „Hverdagstalen" og hos „Almuen," og boken ikke vedkente sig den!

De nævnte ændringer, v for f, t for th, kan ellers forsvares med annet æn dette, at de grunner sig på ordenes rette uttale og vitner for læseren om den, medens den vanlige bokstavering av dem skjuler og forfalsker uttalen. Vi kan også støtte dem dels ved andre folks foredømme, dels ved sidestykker også i vårt eget bokmål. V for f, der uttalen kræver v, og t for th er i den senere tid i tiltagende i dansk, og t for th er i svensk det sædvanlige, medens det går småt nok der med k for ch. Svenskerne skriver derimot vistnok Olaf, Rolf, Alf, men mærk vel! så skriver de f for v bakefter selvlyden også i alle andre ord, f. e. i haf, graf, lif, gifva, tolf, half osv. Følgelig står f i Olaf osv. ikke som gamle „attegløjmer" fra en for resten forældet og avlagt skrivemåte i svensk, således som i norsk og dansk.

Av sidestykker til ændring av personnavn, slik som f. e. av Olaf til Olav, kan nævnes den nyere måte at skrive de innenlandske stedsnavn og en del græske ord, navn og ikke-navn, på. Ager, Eger, Egeberg, Brevig osv. er i Norge i løpet av få år forældet og avløst av Aker, Eker, Ekeberg, Brevik osv. Ikke

fult så fort har det gåt med at få bort den gamle latinske form av græske ord og få rettet Cimon, Cyrus, Crøsus til Kimon, Kyrus, Kroisos (jfr. Kypros, Kylon, Kypselos, Kyklader, Kekrops, Kithar, Fokis, Fokaier, Foiniker el. Føniker), Lacedæmon til Lakedaimon, Phæacer til Faiaker, Apollo, Plato til Apollon, Platon, Heloter, Liturgi til Heiloter, Leiturgi, Hercules, Hecuba til Herakles, Hekabe osv.[1]).

Men disse nyheter blev kanske utbred gennem bokligheten og først efter der at ha blet gamle nyheter inlemmet i skolebøkerne? Intet mindre! Dette „anarkiske Modevæsen" blev netop like fra først av „indført i Skolen og saaledes paabundet de Umyndige." De norske former Aker, Eker osv. blev straks optat på flere landkort, som nok dels netop var ætlet skolen, dels ikke blev utestængt av den, fordi om de førte en nymodens stavemåte av navn in i den. Ja, den nye bokstavering har vel netop især ved skolernes hjælp i en efter måten mærkværdig kort tid fåt magt til at trænge igennem. Den er altså ikke kommen gennem bokligheten in i skolen, men gennem skolen ut i bokligheten.

Og den nye skrivning av græske ord har da heller ikke ventet med at hålde sit intog i skolen, til den var nogenlunde almindelig godkent utenfor samme. Også her er det nok utgivere av skolebøker, f. e. Bojesen,

---

[1]) Om denne siste ændring er at rose, derom måske på et annet sted. Det må i alle fal være en glæde for våre norsknorske målstrævere, når de under arbejdet med at „restituere tabte Former" — f. e, Bergen til Bjørgvin, Kjøbenhavn til Kaupenhavn — opdager, at deres arvefiender, de ellers ofte nok stokkonservative filologer, går dem en høj gang i lignende „restituerende" målstræv.

Tregder, Thrige, Flemmer, Thomsen, som ikke har kunnet finne sig i at „gjengive dem (ordene) i den Sprogform, som de“ (hittil) „virkelig har havt, men har „forfalsket“ dem ved at omdanne dem til, hvad de efter Udgivernes Mening burde være“ og „tilskaaret dem efter sit eget Hoved“ (se M. M.s ord ovenfor s. 1).

Det mærkeligste herved er måske, at denne genoptagelse av ordenes gamle former fra dansk område er kommen in på norsk og her fremmes av mæn, som ellers er likegyldige for eller tilmed stærke motstandere av alt målstræv. Hos os har ofte været tale om at opta i våre bøker igen den ældre form av mange norske ord, såsom tape, gripe, Rute, Roten, Kake, Stake, Korgen, Hagen, Magen osv. Men slikt kan hine filologer, som „restituerer“ Cimon til Kimon og Cithar til Kithar m. m., ikke inlate sig på, ænda det finnes den skilnad mellem de to slags „Restitutioner“ og målstræv, at den uttale, som i de norske ord søkes „restitueret,“ ænnu er i live og hver dag i bruk, mens den uttale, som i græske ord optages igen og brukes til at fortrænge den gamle, men ikke livløse latinske, er død og begraven.

Vi har hertil et sidestykke i en del andre norske ord. Man har nemlig været nidkær nok for at få de over hele landet, blant „dannede“ og almuen, på et halvt snes præstegæld nær bortdøde d'er, oldn. ð, in i bøkerne igen, og har git sig til at skrive Grei**d**er, Mei**d**er, Sej**d** (fisk), Granliden, leid for Grejer osv. Det døde „restituerer“ man nemlig, som sagt, til et nyt skinliv i bøkerne. Men det levende, navnlig de p'er, t'er og k'er, som brukes i vår tale hver dag og omtrent overalt, i det „dannede“ språk og i „Dialekten,“ i bygdemålene, nej, dem vil man ikke ha med at gøre. Kanske deres optagelse skulde lykkes vel så godt i Danmark, der disse hårde medlyd er døde for 4—500 år siden, som i Norge, der de er så lyslevende, som de nogentid har været!

Anke 2. Eriksen og P. skriver alle de ord, som brukes som navneord uten at være det, med små forbokstaver.

Herom siger M. M.: „Denne Regel“ (at skrive de egentlige navneord med „stort,“ men de uegentlige med småt) „synes os ganske særdeles vilkaarlig og stridende mod al fornuftig Hensigt.“ Det er efter M. M.s mening netop de siste, som burde ha stor forbokstav, for at det av selve skriften kunde fremgå, at de som uegentlige navneord „betyde noget Andet“ æn sædvanligt. Han byder som eksempler: „gjøre Noget godt“ og „gjøre noget Godt.“ „Faa ere udvalgte“ og „Faa ere Udvalgte.“ Slike „Finesser“ tror han vil gå tapt med de store forbokstaver. „Udtrykket for det finere Tankearbeide bliver tilsidesat“ av disse målstrævere.

At „lade Substantivbetegningen“ (de store forbokst.) „staa, hvor den egentlig er ligegyldig“ (ɔ: i selve navneordene), „men derimed stryge den, hvor den dog kunde gjøre Nytte, synes saa bagvendt som muligt.“

Hvad nu det vedkommer, at „Udtrykket for det finere Tankearbeide“ skulde bli tilsidesat eller tapt, da vil jeg foreløpig kun henvise til de mange andre språk og folkeslag, som ikke bruker store forbokstaver. Mon „Finesserne“ i tankens arbejd går tapt i græsk, i latin, i fransk, i engelsk, i svensk, som dog ikke skiller enten egentlige eller uegentlige navneord fra andre ord ved hjælp av forbokstaver? Eller i vårt eget ældre språk, i oldnorsken? Eller i ældre dansk og dansknorsk? De store forbokstaver skriver sig jo først fra de senere menneskealdere. Og endelig, hvorfor skal netop navneord, egentlige og uegentlige, skilles fra andre ord ved et kunstgjort mærke og ikke likeså vel tillægsord

fra andre ord, eller utsagnsord fra andre ord, eller biord fra andre ord? Hvorfor ikke tilmed navneord fra navneord, tillægsord fra tillægsord osv., ja navneordet i en betydning fra samme ord i en annen betydning? Man skulde dog tro, at ingen skilnad var finere, mere vanskelig at opfatte og altså mere trængende til et ytre mærke som „Udtryk for dette finere Tankearbeide," æn den mellem selvsamme ord på forskellige steder, f. e. mellem Post (Vand-) og Post (Gas-) og Post (Vindues-) og Post (Brev-) og Post (Soldater-) og Post (Embeds-), eller f. e. mellem lade (et skip) og lade (åre-, en arm) og lade (dovne) og lade (l. ille) og lade (byde) og lade (l. være). Mon ikke „Finesserne" i tanken får sit „Udtryk" i alle disse bok- og tungemål og tilfæller, kun på annen vis æn ved utvortes („mekaniske") midler, såsom bokstavernes højde eller tykkelse?

Dette måtte egentlig være svar nok på M. M.s inlæg til beste for hine forbokstaver. Men det er ingen ting i vejen for, at vi nærmere inlater os også på enkeltheterne i samme.

M. M. kan ikke se nogen fornuftig mening i at la de store forbokstaver stå i de egentlige navneord, mens man stryker dem i de uegentlige. Å nej, så går det os jo altid, når vi på en eller annen linje er „kjørt forbi," er i „Bagtroppen" (jfr. Norsk Folkeblad 1868, s. 259). Det nye, som da uten vårt eget kære jegs medvirkning er uttænkt og sat i gang, kan vi ikke skønne; ti hvad vi ønsker at finne fejl ved, det finner vi også fejl ved. Hvad vi ikke gerne vil forstå, det kommer vi ikke heller lettelig til at forstå. Det gamle derimot, det, som det åndelig yngre ætled kaller det forældede, det kenner og forstår vi efterliggere så godt,

at vi kan påvise fortrin av alle slag ved det, fortrin, som det virkelig har, fortrin, som det har havt, men ikke længre har, og fortrin, som det aldrig har havt, uten i sine venners inbildning.

Vi har ellers nu og da hørt invende mot dem, som strøk de store forbokstaver både i egentlige og ueg. navneord, at når de dog bare vilde sparet dem i de egentlige n.ord, så i det minste disse fremdeles kunde optræde standsmæssig, som språkets adel, som dets herrestand, så fik de i pokkers navn ha tat dem fra de uegentlige. Disse siste havde dog likevel bare ved tilsnikelse kommet til dem. Nu har Eriksen og P. her tat disse folk på ordet. Men hvad hænder så? Jo, nu skriker man, at intet dog kunde være mere „bagvendt" æn dette, og at den måte at løse spørsmålet om forbokstaverne på er „ganske særdeles vilkaarlig og stridende mod al fornuftig Hensigt," er ødelæggende for det finere tankearbejd osv., medens man finner det „egentlig ligegyldigt", om de virkelige navneord står med stort eller småt!

Jeg sætter, at Eriksen og P. havde skrevet disse sistnævnte med små forbokstaver, de uegentlige derimot, for at adskille det finere tankearbejd i f. e. „gjøre Noget godt" fra „gjøre noget Godt" osv., med store, hvad så? Ja, da havde naturligvis intet været så galt som det! Intet er nemlig godt for visse folk undtagen det „gode Gamle."

For resten er jeg enig med M. M. i, at det „egentlig er ligegyldigt," om navneordene har store forbokstaver. Det retteste var, at både de egentlige og de uegentlige var fri for dem. Men som overgang dertil

er den bokstavering, E. og P. har valt, navnlig da i en skolebok, efter min mening meget fornuftig.

At det blir de uegentlige navneord, som først må opgi de store bokstaver, kan nu, som mig synes, gerne forsvares allerede derved, at disse er senere kommen til dem og således ikke har så gammel hævd på dem som på de egentlige, samt ved, at de første ikke har fåt denne utmærkelse for sin egen skyld, men kun fordi de hist og her gjorde tjeneste i egentlige n.ords sted. Men det gives en annen grun, som har langt mere at sige, og som i skolen og skoleboken synes at måtte bli avgørende, nemlig den, at *det vålder langt, langt mere ulejlighet at få oplært ungdommen i bruken av dem i de uegentlige æn i de egentlige n.ord.* Alene den lille håndful personlige stedord bryr lærer og lærling mere æn de egentlige navneords tusen og atter tusen tilsammen. Alle disse siste kan nemlig sammenfattes under en eneste regel: „alle navneord får stor forbokstav.“ De personlige stedord tiltrænger derimot minst tre regler, en om Du og Dig i brev, en om I og en om De—Dem—Deres. Hertil kommer ænnu to tillægsregler, en om, hvorvidt eder og eders (og jer, jers?) skal stå med stort eller litet, og en om, hvorvidt Din, Dit, Dine i brev skal rette sig efter Du—Dig, eller gå sin egen vej.

De egentlige navneord vålder, som sagt, litet bryderi i skolen, siden de alle går efter en og samme regel, men vi kan bare tænke os, at nogle av dem altid, andre aldrig, atter andre undertiden blev skreven med stor forbokstav. Se da vilde denne ordklasse kræve minst tre, men dog snarere mange regler, og saaledes være ikke mindre brysom æn f. e. nysnævnte person-

lige stedord. Det er nemlig ikke saken, hvor mange de ord er, som går efter hver regel, men hvor mange reglerne er eller må være. En regel, som kun 3—4—6 ord følger, gir ikke mindre, men snarere mere arbejd i skolen, æn en, som tusen ord hører in under. Av de få ord forekommer nemlig et f. e. i stilen for idag, et annet først i den for næste måned eller fjerdingår, så det ene tilfælle er glemt, før det andre kommer efter. Anderledes med navneordene. De forekommer ikke alene i hver stil, men omtrent i hver eneste linje.

Jeg skulde således tro, at det er gjort i en meget „fornuftig Hensigt,“ når E. og P. lar de uskadelige forbokstaver i navneordene være i fred intil videre, mens de skiller os av med de skadelige.

For resten er det ikke synderlig „fornuftigt“ at utmærke nogen enkelt ordklasse, enten navneordene, de egentl. eller de ueg., eller utsagnsordene, eller f. e. tillægsordene, fra de andre ordklasser, hvad vel her for en annen gangs skyld ikke bør lates usagt.

Hvad siger ellers andre om saken?

Erfaring lærer, at de allerbeste grunner ikke forslår til at rugge en gammel ingrod mening, dersom de ikke kan ledsages med vitnesbyrd om, at andre æn den talende tror på dem. Ellers heter det: „Han staar jo ganske alene med sin Mening og sine Beviser. Der maa følgelig være en eller anden Hage ved dem, hvorvel de ved første Øjekast kunne synes tilfredsstillende nok, ja uimodsigelige. Alle Mennesker tro, at han med al sin Grundighed har Uret. Altsaa har han vel Uret.“

Folk spør mindre, hvad som siges mot det gamle,

æn hvem som siger det, eller hvormange de er, som siger det. Når den gendrevne mening er nedarvet og således støtter sig til manges tro og manges uttalelser for den, eller, som det heter, til autoriteter, så kommer motstanderen ingen vej med den, uten han kan stille autoriteter imot. Om disse kun udgjør et mindretal imot et omfattende flertal, vil de dog altid virke mere æn alle grunner og bevis alene kunde gøre. Det ser en også på dette, at tilhængerne av det gamle undertiden blir rasende over slike uttalelser; ti det er historiske kensgerninger, at uttalelserne er fallen, og at deres ophavsmæn tror på dem, og disse kensgerninger kan ikke så vel bortsnakkes. Mot grunner og bevis kan man derimot stille op allehånde skingrunner og halve bevis og derved i alle fal plumre saken, så utenforstående ikke er istand til at skønne, hvem som har ret. De er så gerne enige med den „sidste ærede Taler,“ og dette er allerede meget vunnet for den flok, som ellers vilde fåt fulkommen uret og ha tapt slaget med glans.

Derfor vil jeg her som oftere ellers la andre, som i pågældende sak deler mening med mig, optræde med sine uttalelser ved siden av mig, og ved sit tal fulende det intryk, som de fremførte grunner og bevis kan ha gjort på læseren, eller dog gøre så meget, at han ikke fornemt overser grunnerne, men værdiger dem en smule opmærksomhet. Autoriteterne bydes følgelig læseren ikke istedenfor grunner og bevis, men som tilgift til disse. Han får dem bare så at sige på køpet.

Altså, lad os se, om alle mennesker med vår M. M. hålder det for „bagvendt“, for „ganske særdeles vilkaarligt“ og for „fornuftstridigt“ at skille de uegentlige

navneords sak, hvad de store forbokstaver vedkommer, fra de egentliges.

Da mit retskrivningsforslag av 1860 („Ogsaa et Forslag til Lettelse af Arbeidet i vore Skoler“ eller „Udkast til Andragende“ osv.) var forelagt latinskolerne til overvejelse, grep man ved et par av dem lejligheten til at uttale sig også om dette spørsmål, ænda det ikke var blant dem, som kirkedep. havde bedt dem at svare på. Således læses i våre univ.- og skoleannaler for 1862 om Stavanger lærersamling (11 lærere): „Man antog derhos eenstemmig at burde henlede Opmærksomheden paa Afskaffelsen af store Forbogstaver i substant. brugte Adjektiver o. desl.“ (altså ikke i selve substant.), „hvorved man netop troede, at en væsentlig Lettelse i Skolens Arbeide vilde kunne opnaaes“. I sin særskilte tillægsuttalelse siger skolens rektor, S. S. Knutzen, samme punkt vedkommende: „At „Afskaffelsen af store Forbogstaver i subst. brugte Adjekt. o. desl.“ vil medføre en væsentlig Lettelse for Undervisningen, ja en af de allervæsentligste Lettelser, kan jeg ikke betvivle.“

I samme skrift læses under „Frederikshalds lærde Skole“ bl. a. følgende: “Et Par af Kommitteens“ (skolens retskrivningskom.s) „Medlemmer har udtalt det Ønske at maatte faa benytte den Leilighed, som her tilbyder sig til at udtale sig om orthografiske Sager, til at erklære sig for det af Hr. Knudsen antydningsvis fremsatte Forslag om Afskaffelsen af store Begyndelsesbogstaver undtagen i Egennavne og efter Punktum. De formene nemlig, at den Lettelse, som derved vilde bevirkes for Lærere og Lærlinger paa det lavere Undervisningstrin, vilde blive ligesaa betydelig,

som den, der flyder af alle de ovennævnte tilsammentagne, ligesom de ogsaa forøvrigt henholde sig til de af Hr. Knudsen i hans større Grammatik derfor anførte Grunde. Kommitteens Pluralitet, som vel i Theorien kan være enig med hine Medlemmer, tror dog, at Tiden endnu ikke er kommen til i Skolen at indføre en saa radikal Forandring"[1]).

Her har vi da på ét bret en hel flok normæn, som hålder med Eriksen og P. Nu skal vi til forandring høre, hvad en del danske siger.

Først kommer da de to største målkyndige, som Danmark har frembragt, Rasmus Rask og Madvig.

1. Til den Rask-Petersenske retskrivning hører små forbokstaver i både egentlige og ueg. navneord. Men denne regel er kommen in i læren ved N. M. Petersen; ti Rask hålt på store forbokstaver i førstnævnte. Det var langt fra, at han herom tænkte, som vår M. M. Denne finner store forbokstaver i de egentlige navneord at være „egentlig ligegyldige," men deres utelatelse i de uegentlige „ganske særdeles vilkaarlig og stridende mod al fornuftig Hensigt." Rask derimot opstiller en mængde ordpar som bevis for, at det kan bli tat fejl ad meningen på mange steder, dersom navneordet ikke på den store bokstav kan kennes fra alle andre, f. e.: Bad bad

Byg byg!

---

[1]) Det var dette, jeg, K., også mente. Derfor havde jeg også bare nævnt fjernelsen av de store forbokstaver som ønskelig og i den nærmere fremtid forestående, men ikke regnet den med blant de ændringer, som alt dengang havde så manges medhåld i vår boklighet, at skolen straks måtte kunne gå in på dem. K.

Følge følge
Følges (Ejef.) følges, —

hvad jo for resten tydelig viser, at han falskelig tænker sig ordene stående alene, likesom opskrevne hvert for sig på en tavle, istedenfor at de altid brukes i givet sammenhæng, og da bæres og tydes af den.

Hvor megen vægt Rask ellers lægger på disse sine ynlinger, de store forbokstaver, ses av ytringer som disse: „Det vilde være urimeligt at forsmå dette Hjælpemiddel til Tydelighed i Skriften" (Retskr.lære s. 128). Han nærer tilmed det glade håp, at svenskerne skal tilegne sig denne dansk-tyske skrivebruk, og at man således „foruden den udvortes Tydelighed" skal opnå dette, at „bringe mangfoldige" (svenske) „Ord til fuldkommen Lighed med Dansk" (tand, Tand, finger, Finger osv.). „Men," siger R. videre, „hvad vore" (svenske) „Naboer end maatte finde for godt, er det klart, at vi ingenlunde for at ligne dem kunne opgive saa betydelige Fordele, hvoraf vi alt ere i Besiddelse."

M. M. synes her uten tvil, at denne uttalelse netop er van på hans mølle. Kanske han alt er ærgerlig over, at han i utrængsmål, for des vissere at få reddet de store forbokstaver i ikke-navneord, har opofret dem i de virkelige navneord som „egentlig ligegyldige" eller unyttige. Men i så fal tar M. M. fejl. Vannet kommer i min møllerenne like vel. Hør her: „For imidlertid at høste den tilsigtede Nytte heraf" (av de store forbokst.) „mener jeg" (Rask), „man maa indskrænke den" (bruken av de store bokst.) „til de virkelige Navneord," altså nægte alle andre ord denne utmærkelse. At skrive også ikke-navneord med stort, vilde

nemlig, tror R., „give Anledning til uendelige Fejltagelser“ (f. e. i skolerne), „da det er den ulærde“ (skolegutten) „såre vanskeligt at adskille, når Tillægsordene stå som Navneord og når de blot stå som Omsagn“ (ɔ: prædikat).

„Overhoved mener jeg“, lægger R. til, „at enhver Regel, hvorefter alle Ordene af en hel Ordklasse kan komme til at skrives på to forskjellige Måder, — ifølge visse spekulative Hensyn, — er aldeles uantagelig, og at ethvert Ord kun bør skrives på en enkelt Måde, sålænge det vedbliver at være samme Ord.“

2. I 1855 utstedde Madvig som „Underviisnings-inspecteur“ i Danmark det meget omtalte omgangsbrev til latinskolerne. Den del av dette, som vi her har bruk for, finnes på side 13 og lyder så:

„Afskaffelsen af de store Begyndelsesbogstaver i Substantiver ligger i mine Tanker med Hensyn til almindelig Vedtægt og Brug Skolen heelt fjernt. Men jeg kan ikke negte, at Reglen om deres Anvendelse i andre Ord, der i Sætningen staae som Substantiver, frembringer indviklede Tilfælde (f. Ex. ved adverbiale Udtryk, dannede af et Adjektiv og en Præpos., saasom i det Ringeste, med det Samme, ved substant. brugte Adjektiver og Participier, der alligevel efter deres oprindelige Natur have et Adverb. hos sig, saasom: de mere Dannede, ved Forbindelsen af to pronominale Ord, saasom noget Andet eller Noget andet osv., ikke at tale om, at Nogle ogsaa skrive Man i visse Tilfælde, Andre ikke, o. s. v.). Her maa da skabes smaalige Bestemmelser, som det er vanskeligt nok at blive enig om og tidspildende at indøve. I ethvert

Tilfælde vilde jeg være tilbøielig til at udelukke alle de pronominale Ord fra Æren af store Begyndelsesbogstaver og indskrænke disses Brug til substant. satte Adjektiver og Particip. (med eller uden Adverbium); men jeg turde ikke stærkt modsætte mig en endnu større Simpelhed, der alene lod store Begyndelsesbogst. vedblive i virkelige Substantiver, uagtet det vil afvige fra en inden et vist Omfang fast Vedtægt at skrive: det skjønnes Begreb".

3. I sin „Dansk Læsebog" (for mellemklasserne) av 1863 utelater adjunkt Wulff de stumme e'er, de dobbelte selvlyd, skriver ej, øj for ei og øi, skiller alle ikkenavneord med den store forbokstav, men lar j stå efter g og k forved bløt selvlyd, intil videre. „Medens en efter disse" (de Rask-Petersenske) „Grundsætninger dannet Retskrivning daglig vinder større Anerkjendelse og Udbredelse" (hør!), vil W. dog, som han oplyser, „slaa noget af i de strenge" (Rask-Petersenske) „Fordringer i mindre væsentlige Punkter." Således har han „ikke villet skræmme Folk bort" fra læseboken „ved at forkaste Brugen af store Begyndelsesbogstaver i alle egentlige Hovedord", medens han derimot „har villet danne Overgangen dertil gjennem" — utelatelsen av samme store forbokstaver i — „de Ord, der bruges som Hovedord uden selv at være det". Wulff har altså valt netop samme vej som Eriksen og P. Han har således likeså litet som Rask og Madvig funnet „denne Regel ganske særdeles vilkaarlig og stridende mod al fornuftig Hensigt".

4. Av indbudsskriftet [1]) fra Roskilde skole for 1868 ses — ifølge „Fædrelandet“ 1/7 68 —, at denne skole hittil ikke har nyttet den tillatelse, som ved Madvigs nysnævnte „Circulaire“ av 1855 blev given latinskolerne i Danmark til innen en vis grænse at opta den nyere retskrivning. Men nu har samme skoles „Rektor efter nøie Overveielse med Skolens Lærere bestemt sig til fremtidig at følge en Retskrivning, der i det Væsentlige slutter sig til den af Rask opstillede“. Og den første af disse skolens nye regler gælder netop „Indskrænkning af store Begyndelsesbogstaver alene til virkelige Hovedord“. Hvad vår M. M. finner ganske særdeles vilkårligt og ufornuftigt, det synes Roskilde skoles lærere at ha havt allerlettest for at bli enige om at inføre i sin skole. Så forskellige kan Roskilde hoder og Kristiania hoder, dansk fornuft og norsk fornuft være.

Imidlertid vil jeg håpe, at M. M. ikke vil unddrage hine lærde mæn mere æn en del, — la være, at det blir en god del — av sin agtelse, når han tænker på, at de først efter hele 13 års motstand (1855—1868) gav efter for Madvig og Raskianerne, for „dette anarkiske Modevæsen“, for „Tidens Kjephest“ og dens „saakaldte praktiske Krav“.

Men hvor meget medhåld de små forbokstaver, som vi har set, æn har, og hvor god grun dette æn hviler på, må vi dog tilstå ved denne anke mot Erik-

[1]) Kan man ikke bruke dette korte og lette ord „Indbud“, istedenfor det lange og især i sammensætninger tungvinte „Indbydelse“, i likhet med Anbud, Forbud, Opbud, Overbud, Tilbud, Underbud? Vi siger dog ikke Anbydelse, Forbydelse, Tilbydelse, æn sige Giftermaalstilbydelse, Udførselsforbydelse osv.

sen og P.s læsebok (som ved den foregående), at det, som læseboken her har optat i sig, ikke er meget utbred i det norske bokrike, hvorvel det er i stærkt tiltagende i det danske og for resten er almindeligt i svensk, i ældre dansk og dansknorsk samt i oldnorsk og endelig ut over omtrent hele Europa, for ikke at sige hele verden.

Derimot har de små forbokstaver noget for sig, som læsebokens før vedrørte omdannelse av en del egennavn vanter, og som på grun av omstændigheterne ikke let kan værdsættes for højt.

Universitetet tar sig nemlig av de små forbokstaver eller vil i alle fal tåle dem i artiumsstilerne. Hvor meget det da må ha funnet at tale for denne nyhet i bokstaveringen, derom gør vi os best et begrep ved at se et stykke tilbake på dets historie.

Enkelte latinskolelærere havde ved 1837 tillat sig at opdrage sine lærlinger efter den dengang nye „orthophoniske Retskrivningsmethode“ [1]).

Herover blev det da uro i lejren. De artianere, som i 1837 viste sig smittede av den nye lære eller „Methode“, måtte på inkallelse av collegium acad. gøre prøven i norsk om igen, og det filos. fakultet var likesom colleg. acad. enigt med kirkedep. i, at slikt

---

[1]) Denne såkalte ortofoniske retskrivning, som dengang forargede likeså meget som små forbokstaver eller „svenske“ å'er nu, og derfor blev spottet som „genial“, „splinterny“, „Ultranorskhedens Væsen“, var på enkelte småting nær ikke annet, æn hvad nu med samtykke av skolernes overstyrelse er i bruk ved undervisningen, ɔ: utelatelse av stum e og av dobbelt e, i og u, samt insættelse av k for c, ch, q og av f for ph. Det var disse punkter, mit forslag av 1860 gik ut på; dog med tillæg af j for i i „tvelydene“.

ikke måtte tåles. Derfor utstedde departem. en skrivelse under 8 aug. 1838, som påla skolerne at følge „den sædvanlige Methode“, „saalænge denne benyttes i vort officielle Lov- og Forretningssprog saavelsom af de allerfleste af Rigets dannede Indvaanere“ og derfor også lægges til grun ved artiums-censuren.

Så for da univ. med den nyere retskrivning i 1838, hvad jo vistnok ikke var så underligt; ti den var efter dets mening ænnu kun vedtat „af Overlærer M. C. Hansen og enkelte andre Personer her i Landet“. Underligere var det, at det 4—5 og 20 år senere, da mit oven nævnte forslag (trykt 1860) kom for, fremdeles kunde bli ved at kvæde samme vise. I det filos. fakultets uttalelse av $\frac{1}{1}\frac{7}{2}$ 61 — som colleg. acad. synes senere at have gjort også til sin — siges nemlig bl. a.: „Det kan fremdeles, ligesom den Gang“ (1838) „med fuld Føie siges kun at være „Enkelte“, der følge den nu“ (av K. K.) „foreslaaede Retskrivning, om end disse Enkelte ikke længer ere ganske faae“. Uttalelsen gir derhos at forstå, at det ikke vilde hjulpet mit forslag videre i univ.s øjne, om disse „Enkelte“ istedenfor „ikke ganske faae“ havde været „talrige Tilhængere“. „Thi“, siges det, „det kommer her ikke udelukkende an paa Stemmernes Tal, men idetmindste ligesaa væsentligt paa deres Vegt i Videnskab og Literatur“.

At imidlertid skolerne, hvor mange gammelkære de æn huser, dog har funnet tilhængerne av den „nye Methode“ at være formange til, at de med univ. vågede at kalle dem „Enkelte“ eller „ikke ganske faae“, kan bl. a. skønnes derav, at kirkedep., støttende sig

til deres uttalelser og til trods for univ.s, vedtok mit forslag. Univ. derimot stod, som sagt, ænnu i 1861 i den mening, at det kun var enkelte, som havde skilt sig ved stum e og dobbelt e, i og u. Men dette kan da vel kun forklares av den gamle erfaring, at folk ikke plejer at følge de forekomster, som ikke glæder, men snarere ærgrer dem, med videre opmærksomhet, eller som den og kan uttrykkes: vi mærker ikke så meget til det, vi helst vil la være uset og uhørt, f. e. våre egne fejl og hvad andre dømmer om dem, men des mere det, som vi gerne vil se og høre, såsom våre egne dyder og hvad folk liker og roser hos os.

Dette var da tilbakesynet på universitetets historie for retskrivningssakens vedkommende. Nu kommer tillempningen. Hvorvel univ. nemlig i 1838 og 61—62 viste sig at kræve så overmåte meget — mere tilmed, denne siste gang i det minste, æn de ellers så atterhåldsomme skoler —, før det vilde tilstå det nye adgang til skolerne, og det ikke lot sig nøie med, at dette nye 1) havde gode vitenskapelige grunner for sig, 2) vilde i betydelig mon lette arbejdet i skolerne, og 3) havde „ikke ganske faae“ tilhængere blant våre forfattere på sin side, så uttalte det sig dog i 1867 på sin vis for de små forbokstaver, ænda disse — mærk vel! — neppe havde en tiendedel så mange norske forfattere for sig i 1867, som de “ikke ganske faae“ var, som i 1861—62 havde opgit den stumme e og dobbelt e, i og u.

Følgelig må vel univ. ha lempet noget på sine strænge grunsætninger av 1838 og 61—62. J 1838 vilde det, som før sagt, ikke vite av nyheterne i skolen, sålænge de ikke „benyttes i vort officielle Lov- og

Forretningssprog saavelsom af de allerfleste af Rigets dannede [1]) Indvaanere", og i 61—62 ikke, med mindre de alt havde fåt „et utvivlsomt Præg af Almeengyldighed", som det uttrykkelig forklarer, at det hører noget annet og mere til, æn at samme nyheter alt har „talrige Tilhængere", idet disses „Vægt i Videnskab og Literat." er i det minste likeså væsentlig som deres tal (se fakultetets „Betænkning" i univ.-annal. b. III (1863) s. 102—4).

Universitetet må, som sagt, ha slåt noget av nu i de store krav, det tidligere har gjort til den retskrivning, som det skulde godkenne til bruk ved undervisningen i skolerne. Det må i 1867 ha kommet til den overtydning, at et og annet, f. e. hvad M. M. kaller de „praktiske Krav", undertiden kan opveje, hvad det nye ænnu vanter i „Almeengyldighed", i almen utbredelse, og at skolens retskrivning altså ikke uten videre skal opgøres ved eftersyn hos våre forfattere, æn sige hos det mindretal av disse, som kunde kalles klassiske.

Denne inrømmelse av univ. er for nærværende sak av så megen betydning, at vi får standse noget ved det, som fremkalte den, nemlig det av proff. L. K. Daa og O. I. Broch samt dhrr. H. Hvoslef og C. M. Guldberg til kirkedep. under $\frac{31}{7}$ 67 ingivne forslag:

„Om indførelsen af en for de skandinaviske skriftsprog ensformig orthografi", navn-

[1]) Den gang var det altså bare tale om „dannede" folks bokstavering, ikke særlig om forfatternes, æn sige om at skolerne skulde rette sig efter det utvalg av disse forfattere, som tilhængerne av det gamle måtte utgive for størst efter vægten, skønt minst efter tallet.

lig om at fremhjælpe de latinske bokstaver og om at lægge av de store forbokstaver.

Dette forslag gik fra kirkedep. til univ. Det filos. fakult. svarede (under $\frac{19}{3}$ 67; se univ. og skoleannal. for febr. 1868 s. 87): „Fakultetets Pluralitet“ (mot 2 røster av 8) „skal med Hensyn til det forelagte Spørgsmaal, — uden at lægge nogen særdeles Vægt paa den paa Bane bragte Forholdsregels Vigtighed, — foreslaa, at det tillades til Examen artium at undlade Betegnelse af Substantiverne med store Bogstaver. Fire af Fakultetets Medlemmer (Daa, Rygh, Unger og Schjøtt) vare af den Formening, at den Passus: „uden at lægge nogen særdeles Vægt paa osv., burde udgaa“.

Av kollegiets svar ($\frac{6}{4}$ 67) hitsættes: „Ved Ex. artium at opstille den Fordring, at alle Subst. skulle betegnes med store Begyndelsesbogst., vilde kun passe, hvis det hørte til denne Examens væsentlige Øiemed at udfinde, hvorvidt Examinanderne forstod at skjelne mellem Subst. og andre Taledele. Men Ex. art. har et høiere Maal, og saafremt det Tilfælde var indtruffet, at en Examinand i sine Besvarelser havde skrevet alle Subst. med smaa Begynd.bogst., vilde neppe nogen Examensdeput. have regnet dette som en Feil eller af den Grund anseet ham som mindre moden til at tilstedes Adgang til Univ. Heri ere alle (5) Collegiets Medlemmer enige“.

„At Univ. levner dem, som underkaste sig Ex. art., den omhandlede Frihed, er Noget, som det naturligvis maa vedkjende sig. De ovenfor nævnte fire Medlemmer af Collegiet“ (Aschehoug, Dietrichson, C. Boeck og Mynster) „antage ogsaa, at der nu, da Sagen engang er bragt paa Bane, for at forebygge mulig

Tvist, bør istandbringes en udtrykkelig Bestemmelse derom". En slik „udtrykkelig Bestemmelse" skyter de dog av en grun, som de ovenfor har opgit, fra sig og over på „Skolevæsenets Administration".

Hvad kirkedep. vil fastsætte med hensyn til undervisningen i skolerne, vites ikke ænnu. Kun for så vidt forslaget gik ut på, at de „orthografiske Reformer" skulde optages i skolebøker, som måtte utkomme under tilsyn av det offentlige, blev det svaret forslagsstillerne i brev til prof. L. K. Daa af $\frac{10}{3}$ 68, at disse „ikke ville blive befulgte ved Udgivelsen af 3die Oplag af Læsebogen for Folkeskolen og Folkehjemmet".

I skolen kan man altså intil videre ikke lægge de store forbokstaver av. Imidlertid er de inrømmelser, som det filos. fakult. og coll. acad. nu har gjort, av så stor vigtighet både for dette enkelte spørsmaal og med hensyn til lignende, som siden måtte komme på tale, at læseren vel ikke vil ta det ille op, at univ.s uttalelser så utførlig er meddelt her. Univ.annalerne er et så litet utbred skrift, at det vel er de færreste, som vet om, at univ. har vist sig så medgørligt. Nu kan da hver, som vil, uten fare skrive med små forbokstaver, NB. **ved artium**, og gammelkære folk som vår M. M. kan ha grun til at sukke: Ogsaa du, min Søn Brutus! Ogsaa du, Collegium academicum!

Anke 3. Eriksen og P. lader alle forfatterne sige f. e. vi læser, I skriver, de kan, skal, vil osv., d. e. de stryker flertalsformen i utsagnsordene.

Galt var det, vi hørte om E. og P. under de foregående avsnit, men værre blir det nu! De har jo

nemlig ikke lat sig nøje med at omstøpe bokstaveringen. Nej, tænk bare! de har, som M. M. med en blanding av forfærdelse og harme siger, gjort „Indgreb i de hørlige Sprogformer“, de „har virkelig vovet at lægge Haand paa Literaturen“! De har nemlig „overalt optaget den Forstening af Singularets Endelse, som vi vistnok finde i Byfolkets Dagligtale, men som i Literat. lige til den allersidste Tid kun har været digterisk Licens . . . eller sjeldne Skjødesløsheder“. Flertalsformen har imidlertid „sin Støtte i det gamle Sprog, ligesom endnu i de bedste Landsdialekter“ . . . „medens den vistnok i Dagligtale ofte forsømmes“.

Dette finner M. M. „er vel stærkt Maalstræv“.

Hvad nu optagelsen av denne talespråkets flertalsform, som faller sammen med entalsformen, vedkommer, da gives det neppe nogen klasse av forsøkte ændringer i det nedarvede bokmål, som har mere for sig æn den. Vårt landsgyldige „dannede“ talespråk vraker ikke „ofte“, som M. M. siger, men altid den utsagnsordenes flertalsform, som det ænnu finnes levninger av i våre bøker. Ingen, som taler „dannet“ landsgyldig norsk, siger nogentid f. e. Lader os læse højt nu. I kunne høre paa os, Børn! Kommer nu og værer opmærksomme! Så vilde kanske en utlænding tale, som ikke havde lært vårt tungemål, men dannet sig et eget muntligt norsk mål efter det skriftlige, efter bokmålet. Den dannede infødde norman vil sige: La(d) os læse . . . I kan høre . . . Kom nu og vær opm. — Vi kan gå fra by til by og fra bygd til bygd, overalt skal vi høre, at den dannede tale kun bruker en talform i utsagnsordene, — en i utsagnsformen (indikativ),

en i ønskeformen (optat.), en i bydeformen og en i tillægsformen (particip,), når denne siste brukes som del av nogen av de sammensatte tider, f. e. bi nu, til alle Arkene er blet trykt, og Pengene er blet betalt (ikke: Arkene ere blevne trykte, og P. ere blevne betalte). Her menes naturligvis den ukunstlede, tvangløse tale, som ikke er påvirket av en foreliggende bok eller av hensynet til en ærefrygtbydende samling av tilhørere.

Dette, at talen her bortkaster den levning av egne flertalsformer, som boken ænnu hålder på, må tages som kensgerning, siden det er en kensgerning. Men vi har heller ikke grun til at sukke over, at så er; ti talen er heri mere fulkommen æn skriften. Talen er i dette stykke ens med sig selv, den har gennemført overgangen fra gammelt til nyt i alle tider og måter og i begge hovedformer (handle- og lideformen). Boken er som en utsultet sau eller kalv, som har fælt det meste av den gamle hårham, men lat nogle dusker sitte igen hist og her [1]). For det første har nemlig hele lideformen, den på s, lat flertallet falle. Så er bare den annen halvdel av tilfællerne, handleformen tilbake. Av den har igen halvdelen, nemlig datiderne — på nogle av de få stærke nær — lat flert. gå samme vej. Følgelig har vi egentlig bare den ene fjerdepart av

---

[1]) Vil man ha et penere sidestykke at jævnføre denne forekomst med, så er det at finne; dog kun som tænkt. Om ikke alle våre gamle dativer eller konjunktiver, men kun en tre fjerdedeler av dem var gåt av bruk, således at vi nu og da satte et navne- eller stedord i dativ eller et utsagnsord i konjunkt., men for resten brukte nominativen som dativform og utsagnsformen som konjunktivform, da havde vi netop samme tilfælle, som når vi nu og da bruker

utsagnsordet, nemlig nutiderne igen, og selv disse har tildels skilt sig av med den tunge, stive form. Alle skrive nemlig f. e. jeg bør, j. tør, må, men også vi bør, tør, ikke børe, tøre.

Er det nu kommet så vidt med flertalsformen, at den kun hålder sig på en liten del av sit gamle område, i boken at sige, medens den for længe siden er meget død, hvad talen vedkommer, da synes det ikke at burde koste våre gammelkære så megen overvinnelse at la de få ænnu ubegravne boklige flertalsformer gå al køtets gang og samles med sine forutgangne fædre eller rettere sagt brødre, lideformens og datidernes flertalsformer. Men da de er — unaturligt nok — forelsket i disse døde former og slæper dem med sig fra bok til bok, likesom Harald Hårfager var forelsket i (eller som andre mente forgjort av) den døde Snefrid og slæpte hende med sig fra sted til sted, så får vi ta saken mere omstændelig og alvorlig, for om mueligt at få hævet trolleriet.

Hvad siger andre om flertal i talespråket?

M. M. vil inbilde sig og læseren, at flert. i uts.ordene slet ikke er aldeles avlagt utenfor bøkerne, men at den bare „i Dagligtale ofte forsømmes“. Så omtrent siger også Bojesen i sin „Dansk Sproglære“: „I daglig Tale anvendes disse Former sjelden“. Men saken er, at B. likesom M. M. drar til en annen kant æn språkets naturlige utvikling går. Derfor vil de gerne

---

den ellers likesom dativen og konjunktiven forældede flertalsform i utsagnsordene, men på de andre langt talrigere steder lot os nøje med indik. el. utsagnsformen som konj. Herom mere nedenfor.

prute av, så meget de kan, for at undgå at inrømme den fulle sanhet. Likeså godt nemlig, som de fører den lære, at pågældende flert.form bare „ofte forsømmes“ eller „sjelden anvendes“, kunde de forkynde den; at våre gamle dativer kun „sjelden anvendes“, eller at våre gamle konjunktiver „ofte forsømmes“, eller at våre gamle personendelser „ikke altid høres“ hver på sin plas, eller at den h, som engang lød forved j, v, l, n og r (f. e. Hjerte, Hval, Hlev, Hnæve, Hring), nu „ikke altid mærkes“ eller „i Dagligtalen ofte forsømmes“, — og de kunde jo ha sit ord i behåld, for så vidt som det er sant, at det, som altid forsømmes, „ofte forsømmes“, og det, som „aldrig“ anvendes, „sjelden“ anvendes; ti sjeldnere kan noget ikke vel forefalle, æn når det aldrig forefaller.

Men, vil læseren kanske sige, dette er dog kun påstande mot M. M. og B., ikke noget bevis. Det kan dog være, at disses ja er vel så godt som K.s nej. Han faar da føre frem en Del Vidner, som vedgaar, at de har gjort samme Erfaring som han. Som De vil, mener K. Her er nogle.

Jacob Baden († 1804) siger i sin Reson. Dansk Gram. s. 121, at „denne Forskjel“ mellem ental og flert. i verb. „i daglig Tale a l d r i g iagttages“. S k r i v e-måten med flert. tillægger han for resten ikke alle eller engang de fleste, men kun „m a n g e gode Skribenter . . ., ikke blot i nyere, men ogsaa fra de ældste Tider“. Han synes således at forutsætte hos læseren den mening, at det kun er n o g l e forfattere i den n y e r e tid, som bruker flertalsformen. Hvor fremmed han finner samme flert.form at være for talespråket, fremgår også av den forklaring, han gir over dens tilstede-

værelse i en del danske bøker. Han tror nemlig, at siden den bare finnes i bøkerne, må den vel ved danske forfattere, „som dog ikke have kunnet indføre den i daglig Tale“, — men kun der, som boken og dens eftersnakkere fører ordet, — fra Tyskland være bragt over på dansk område.

Jacob Baden er ellers ikke det ældste vitne i denne sak. En annen grammatiker, en, som ellers hålt stærkt på det gamle og nedarvede, nemlig H. Gerner, måtte dog allerede i 1678, når han skulde give sanheten æren, tilstå, at noget flertal i utsagnsordene ikke mere var til. Han tilrådde da også de skrivende at sankenne fulbragt kensgerning, opgi skriftens kamp imot talen i det stykke og skrive vi læser, vi lever, vi kan, skal, vil osv.

Av nyere målgranskere kan videre nævnes R. Rask. Han siger: „Denne Flertalsform er for længe siden forsvunden af den daglige Tale; allerede i Peder Syvs Tid († 1702) stred man heftig, om den burde beholdes“ (nemlig på papiret) „eller ej. Den fortræffelige Sproggransker Højsgaard († 1773) dømte, at den burde forkastes; det indsees heller ikke“, lægger Rask til som sin egen mening, „til hvad Nytte den er, efterat Personerne“ (ɔ: personendelserne) „ere forsvundne, da de personlige Stedord så alligevel må sættes hos, og på dem kan man da tilstrækkelig nok se, om Ordet er Flert. eller Ental. Den er således ikke nær af den Vigtighed som Flertallet i Navneordene (subst.), hvorfor den og i alle danske Almuedialekter er bortfalden“. (R.s Afhandl. I, s. 234.)

Prof. Flors vitnesbyrd lyder så: „I sædvanlig Tale“ (i motsætning nemlig til oplæsning av bok og til egent-

ligt foredrag, der nemlig munnen tvinges efter bokmålet) — „i sædvanlig Tale høres den“ (flert.formen i uts.-ordene) „aldrig mere“ (Dansk Sprog- og Retskr.-lære 1860, s. 33).

Adjunkt Dorph ytrer sig i samme retning (Dansk Sproglære 1865, fortalen): „Da alle Mennesker i hele Landet, naar de ikke netop lægger an paa, at „tale som en Bog“, aldeles tydelig udtaler Verbernes Flertal som deres Ental (hvad der ikke kan komme af Jaskeri, da der ikke udelades noget, tvertimod bestemt udtales mere, end der skrives), har jeg ogsaa deri fulgt Grundsætningen om at følge Udtalen. Den sædvanlige skrevne Forskjel imellem de to Tal har vistnok ikke havt nogen Rod i levende Tale i de sidste Aarhundreder og er derfor nu kun at betragte som et grammatikalsk Kunstleri.“

Her har vi altså for de siste 190 års vedkommende samtidige vitnesbyrd for, at de flert.former, som ved vårt bokmål er utbred og hålt oppe, heller ikke i Danmark, dette bokmåls ophavlige hjem, har havt eller har noget grunlag i talespråket. Flertalsformens ophør er altså ikke fra igår, ikke noget modens påfund, men strækker sig langt ned i tiden. At forekomsten også er vidt utbred i rummet, ses av, at den er tilstede i Sverige likesåvel som i Norge og Danmark. Foruten de ytringer herom av målgranskerne Silfverstolpe og Moberg samt av en unævnt, som er meddelt i min „Haandbog“ s. 171, skal jeg for Sveriges vedkommende ænnu kun henvise til R. von Kræmers lærde og veltalende arbejd Om Språkfrågan, 1858. Boken handler om den skadelige kløft, mange stræver at hålde

åpen mellem bokmålet og tungemålet, navnlig ved i hint at hålde vedlike former, som dette har skilt sig ved. Av v. Kræmers bok ses, at Silfverstolpes uttalelser av 1815 og Mobergs av 1825 ænnu i 1840 var ukent av de fleste eller og glemt igen, så at Almqvist kunde gælde for upptäckare av noget nyt, da han i 1840 i sin Språklära atter drog den gamle forekomst frem. Jeg hitsætter v. Kræmers slutningsord, bl. a. for at la læseren se, hvorledes man også i Sverige likesom M. M. og andre hos os og f. e. Bojesen i Danmark stiltiende går forbi eller, hvad ænnu værre er, søker at bortsnakke, hvad man ikke gerne selv vil se eller ønsker, at andre skal få se.

„Tror man då," siger v. K., "att en århundraden gammal verklighet låter afspisa sig genom att man sålunda låtsar, som man ej trodde på den? Tror man, att man kan, i vår tid, och sedan striden är mer än till hälften afgjord i brödrariket, sedan, äfven hos oss, talspråkets bruk redan genom mångfaldiga generationer rotat, vidare utvecklat och allt mera befästat sig hos alla klasser, i nästan alla delar af landet, hos det ofantligt öfvervägande flertalet af hela nationen — i trots af skriftspråkets motsatte bruk, i trots af lärares rättelser af de ungas skrifprov, i trots af tid efter annan af grammatici och akademier utslungade anatemer — tror man verkligen, att man nu, i ellofte timman, genom några axelryckningar, några snäsiga glåpord, såsom: „pigspråk" (pøbelspråk), „5te radens språk" (i teatret nemlig), „10,000 bönders missbruk" o. s. v. kan hejda denna oemotståndligt framträngande verklighet"?

„Men nej, man tror det icke, och det är just eme-

dan man känner svagheten af sin ställning, att man är så hetsig!“

Hvad siger bokmålets historie?

Vi har nu fulgt den ene vej til at komme efter, om nogen flertalsform i uts.ordene er i bruk. Vi har spurt mæn fra ulike tidsaldere, Gerner, Højsgaard, Baden, Rask, Flor, Dorph m. fl., hvorledes det taltes og tales i deres tid og land. Men det gives ænnu en annen vej til oplysning i saken, og det er at spørge bokmålet. Det kunde vistnok synes, som om dette var at henvende sig til den urette, da skriften, d. e. de skrivende, som oftest fornægter talen eller dog søker kærlig og undseelig at dække dens formentlige synder og svakheter. Men disse stikker dog også i bøkerne tidt nok igennem. Jeg har selv tidligere efterset ældre dansk og dansknorsk og som utbytte derav i min „Haandbog“ (s. 168) fremsat den mening, at flert.formen i verb. allerede for i det minste 300 år siden var utdød i talen. Siden er slikt eftersyn utført av to danske språkhistorikere, dr. Jessen og dr. Wimmer. Hvad historien har lært sistnævnte om pågældende spørsmål, er ikke sagt almenheten likefrem ænnu, da vedkommende del av hans værk ikke ænda er utkommet. Middelbart ses det dog så omtrent allerede av dets 1ste del, „Navneordenes bøjning i ældre dansk“, Københ. 1868. Forfatteren bruker nemlig selv aldrig, likeså litet som dr. Jessen, noget flertal i uts.ord[1]).

---

[1]) En skilnad er det dog mellem dem, nemlig at dr. J. hålder sig nøje til virkeligheten og sætter ikke alene uts.ordet, men og tillægsformen i de „sammensatte Tider“ i entallet: kortene var spil**let**, stykkerne var lag**t**, hovedtrækkene er ordn**et**. Dr. W. der-

Det arbejd av Dr. Jessen, som her menes, har til overskrift „Danske bøjningsformers historie" og er trykt 1863 i Tidsskr. for Philol. og Pædag., 5te bind. Av denne avhandling lærer den, som ikke vet det før, at „ental for flertal viser sig alt i provinslovene, men som undtagelse." Altså er „den Forstening af Singularets Endelse," som M. M. påstår „i Literat. lige til den allersidste Tid kun har været digterisk Licens . . . eller sjeldne Skjødesløsheder," allerede tilstede for 600 år siden, i de allerældste boklige minnesmærker, vi har; den er tilstede i „Literaturens" allerførste tid likeså vel som „i den allersidste Tid," og det netop i ubunden stil, altså ikke som „digterisk Licens."[1]) (Det skulde bare være nogen av os forsvarere av det nye, som bragte slikt gods til torgs, som M. M. her!).

Men hvad som i den ældste tid ænnu var „undtagelse," blev, som Jessen lærer, senere til regel. Imid-

---

imot gør som Eriksen og P. og som J. Aars i sin retskr.lære. Alle disse har nemlig været rædde for at ta steget fult ut og slutte sig til den virkelige tale. De har sagt a, men tør ikke sige b. D. e., de sætter tillægsformen i flert. De har altså opgit halvdelen av det bessermachende formynderskap eller herredømme over språket, som den gamle skole har tiltat sig ved imot virkeligheten at gi omsagnene (prædic.) en flertalsform. De gir det nu bare en halv flert., f. e. i „Bøgerne er trykt**e**, Pengene er blev**ne** talt**e**." Det er dog mueligt, at de senere opgir flert. også i till.-formen og nøjagtig avspejler språkets sanne lydelse. Hvis så er, da er halvheten bare en overgang, og for så vidt lar den sig nok forsvare.

[1]) Jeg vet ikke rigtig, om M. M. regner Holberg og hans samtidige til „den allersidste Tid". Holberg siger i alle fal om sin tids skalder, at de „sjelden distingvere numerum singularem a plurali saavei naar de skrive Prosa som Vers."

lertid varede det ikke ret længe, innen den kamp mot den inbildte språkfordærvelse, mot „Forsteningen,“ blev begynt, som M. M. og mange andre, navnlig våre skoler, fører ænnu den dag idag. „Efter 1500,“ siger Jessen, „tar exempler“ (på ental for flert.) „av. I bibelen 1550 er de vanskeligere at finde end i skånske lov“ (som er 300 år ældre). „Falsk „„correcthed““ — som forfatterne kalte sit stræv til beste for de døde flertalsformer — „værner samvittighedsfuldt om flertallet i skrift, og tilbagefører derved ens flert. og forestillende måde og navnemåde.“ D. e. disse „correcte“ forfattere arbejder imot folkeånden, som ved at gøre f. e. vi læse, høre fra den ældre tid til vi læser osv. vil adskille flertal av indikativ fra det før med samme enslydende konj. og infin. (vi læse, fra han læse! og at læse).

„Hos Chr. Pedersen,“ siger Jessen straks efter, „er explr.“ (på ental for flert.) „sjældnere end i sælandske og jydske lov.“ Så stærkt havde altså omslaget eller reaksjonen virket — på papiret at sige —, at det ved år 1500 så ut, som om språket havde gåt baklængs og nu var mere gammeldags med hensyn til formstel æn 300 år tidligere. „Der er dog“, som J. oplyser, „skrifter, hvor sproget selv tiere træder frem,“ således nemlig, som det virkelig lyder fra de levende menneskers mun, istedenfor således, som hin tids M. M.'er efter „Subjektivismens, Vilkaarlighedens Princip“ fant, at det „burde være,“ burde have lydt og derfor burde skrives.

Disse „mindre correcte“ skrifter „fjærner,“ siger J., „tvivl om, at flert. svandt“ aldeles fra talespråket „før 1600.“

At ental er kommet i bruk for flert., gælder ellers egentlig kun handleformen. I lideformen er det, som

dr. Jessen nok først har oplyst, flert., som har trængt entallet tilside. Likesom læser nu brukes for både (jeg) læser, og (vi) læse, så brukes drages for både (vi) drages og (jeg) drags. Før bruktes nemlig både drags og drages, det første av (jeg, du, han) drager, det siste av (vi, i, de) drage. Hin tids bessermachende „Subjektivisme“ gjorde altså som våre norsknorske, den „restituerede tabte Former,“ og den subjektivisme har gåt i arv like til denne dag. Derav navnlig den seneste tids Greider, leid, Meider, Liden for Greier osv. Derav lese, sette, legge, Vesen, Neve for læse osv. (Jfr. Fokaier for Focæer, Kimon for Cimon osv. ovenfor s. 6). Derav danskes forsøk på at få rettet f. e. Ty (Thy), Brarup osv. til det „etymologisk fuldkomnere“ Tyd, Braderup. Mot det slags målstræv har dr. Jessen talt et par ord i rette tid, ord, som vi alle havde godt av til invortes bruk hver morgen og aften: 1. „Man skulde aldrig rette andet end hvad der er galt.“ 2. „En gammel form er ikke i og for sig bedre end en ny.“

Man kunde spørge, hvorfor omslaget (reaksj.) bare la sig efter at få „restitueret“ de tabte talformer og ikke likeså vel strævede med restituering av døende eller døde måter og forhåldsformer (modi og kasus). Hvorfor lar man de døde konjunktiver og de døde dativer (og akkusat.) være døde? Uten tvil av samme grun, som at „Landsmaalet“ har opgit dem, navnlig opgit dativerne. Det var nemlig så svært at finne ut, hvor disse former skulde brukes. Hvad det var for ord, som skulde styre konj. eller dativ, havde engang været let at sige, nemlig dengang deres styrelse kentes og iagttokes i talespråket, altså dengang den måte og

kasus ænnu var levende. Men nu, da de var døde? Og dog måtte enhver kunne styrelsen på fingrene, når han ikke vilde utsætte sig for at gøre fejl i hver annen linje. Hvor derimot flertalsformen havde adkomst til at få plas, dette var i regelen let nok at se, av grunordet, av subjektet nemlig. (Men dermed var formen da også overflødig). Av den grun lot da forfattere og andre sig nøje med ét stræv istedenfor tre, strævet med at hålde oppe flertalsformen. De andre døde lot man være døde. Og vel var det for os; ti havde de strævet med også at hævde disse, da havde vi vel ænnu havt også denne unyttige byrde at slæpe paa, et utåleligt åk, især for skoleungdommen og dens lærere. Da havde nemlig enhver, som vilde lære at skrive sit modersmål (talen havde naturligvis gåt den vej, den nu er på, likevel), måt drages med samme huskors, som de latinske konjunktiver og dativer år efter år er for en mindre del av ungdommen. Våre døde flertal kan være åk nok, de. Jeg kenner en lærer i norsk, som er plaget med dem gennem alle skolens klasser, til og med den øverste, ænda hans lærlinger allerede i det første år, han får dem under hænder, vist ikke mindre æn femti (50) ganger får vedkommende regler gennemgåt og med eksempler i snese- eller hundredevis oplyst og inøvet.

Et omslag til.

Vi så ovenfor, at man alt tidlig rejste en vis motstand mot språkånden, da den arbejdede på utryddelsen av flertalsformen i uts.ordene. Det lykkedes den dog aldrig at få liv i de døde, ikke engang i dem blant disse, som senest var avgåt, æn sige i de andre. „Vi

læser," „i kan," „de skal," „de var kommen" finnes i overflod også i 16de, 17de og 18de hundredår. Ja, denne nærmelse av skriften til talen — som bl. a. havde sit sidestykke i de mangfoldige forkortninger såsom la, lar, ta, tar, gi, gir, bli, blir — skulde måske i 18de h. aldeles ha fortrængt de døde, gengangerne, hvis ikke noget og nogen da havde kommet dem til hjælp. Men så blev undervisning i modersmålet indført i våre højere skoler, fra 1775 eller, om man vil, fra omtrent 1800. Skolen måtte nu gøre valg, om den vilde hålde sig til de forfattere eller skriftsteder, som lot flert. falle, eller til dem, som ikke gjorde dette. Som man kunde vente av den, vedtok den det siste, og fra den tid begynte en ny gulalder for gengangerne. Umiddelbart virkede den omstændighet, at alle skolens språk, latinen, græsken og hebr., havde flertal, hvad de lærde nok ikke glemte at fremhæve som store fortrin. Hertil kom, at det språk blant de nyere, som oftest blev både talt og læst utenfor skolen, det tyske, også havde særskilt form for omsagnets (prædic.s) flertalstilfæller.

Omslag mot omslaget, i vår tid.

Vi har set ovenfor, at talen i flere hundre år ikke har kent flertal i uts.ord. I skriften derimot har måske ingen strængt og av grunsætning fulgt med denne talespråkets mållære, men mange har nok av grunsætning arbejdet mot strømmen, mot det levende ord, og søkt at hævde bruken av flert. i de tilfæller, der vi ænnu har denne form på papiret. Deres tal, som har skrevet så temmelig på slump, snart med flertal efter nogle skrifters foredømme, snart uten flert., efter andre skrifters og umiddelbart efter talen, var ulike større. I den senere

tid har imidlertid folkelighetsstrævet og større kærlighet til sanhet og naturlighet ført til, at mange har avspejlet talespråket nøjagtig, som det er, også i dette henseende. Har vi før foruten løse middelvejsfarere havt gennemførte sanhetsfornægtere, så har vi nu foruten disse to slag fåt gennemførte sanhetsvitner, som av grunsætning skriver, som de taler, i dette stykke. Av slike har de i Danmark foruten N. F. S. Grundtvig og en hel del Grundtvigianere også bl. a. Erik Bøgh samt dr. Jessen og dr. Wimmer, som ovenfor er nævnt. I Norge har vi imidlertid mange flere, efter måten i alle fal. Jeg, som har trod at ha en grun mere æn alle andre til at iagtta tilvæksten av denne skrivebruk, har talt dens tilhængere og bærere en for en fra 1848, da de to-tre første forfattere viste sig med den, og til jeg havde fåt en femti, med småt og stort. I den seneste tid er imidlertid samme bruk blet så utbred, at de fleste neppe lægger mærke til, om det stykke, de læser, har flertal eller ej. Vil man ha navns nævnelse, så kan vi for det første ta våre beste skalder av det yngre kul, B. Bjørnson og H. Ibsen. Det meste ellers, som skrives, og det meste, som læses her i landet, er vel tidninger og tidsskrifter. Men her er det nyere flertal (= ental) sædvanligt nok, skønt på den andre side vel intet blad eller tidsskrift utelukker den motsatte bruk hos medarbejdere og insendere. Av blad og tidsskrifter, som mere eller mindre er på den nyere skrivebruks side, kan nævnes Norsk Folkeblad, Morgenbladet, [1]) Almuevennen, Folkevennen, Norden, Den

---

[1]) Aftenbl., som længe havde været på fremstegets side, gik for nogle år siden, efter sigende for bedre at kunne stå sig i kappestriden

norske Folkeskole, Kirkeligt Folkeblad, Hamars Stiftstid., Fredrikshalds Tilskuer. Overhoved brukes ental for flertal i det minste i et og annet stykke i omtr. alle de utenbys blad, som jeg har havt høve til at se.

Jeg mener således, at kan det filos. fakult. og kollegiet tåle at se de små forbokstaver, som vi ovenfor har hørt, så må de vel så godt kunne tåle ental for flertal i uts.ordene. Navnlig har denne siste bruk mange flere forfattere på sin side æn de små forbokstaver. Den fyllestgør, som mig synes, fulkommen, hvad Madvig i det ovenfor s. 17 nævnte skrift av 1855 kræver som vilkår for en skrivebruks optagelse i skolen, nemlig at en „nogenlunde omfattende Erkjendelse af Kravets“ (den nye bruks) „Gyldighed . . . er tilveiebragt udenfor Skolen“ (i landets bokverk, eller vel overhoved blant dem, som skriver bokmålet med forstand), „førend Forsøget faaer Plads i Skolens Undervisning“. For resten mener han, at „praktiske Hensyn“, lettelse i skolens arbejd, må tale for den, hvis skolen skal inlate sig med den, — at sige, før den er blet hver mans bruk; ti når den har nåd så vidt, vil skolen jo ikke være i tvil om den.

At den utbredelse, ental for flert. i de siste 20 år, fra 1848, hos os har fåt, må kalles en „nogenlunde omfattende Erkjendelse“, idet den har temmelig — ja mere æn temmelig — mange tilhængere, er vist ikke for meget sagt, undtagen kanske efter deres mening, som ikke gerne vil se, hvor mange disse alt er. (Jfr. universitetets tælling av dem, som i 1861—62 havde avlagt

---

med et annet blad, tilbake til det gamle igen, men tåler dog altid stykker med vi læser, kan osv.

stum e og dobbelt e, i og u, side 21. Jfr. likeså M. M.s opgave ovenfor om ental for flert. i bøkerne som kun hørende til „den allersidste Tid“ og selv der bare som „sjeldne Skjødesløsheder“.)

Sidestykker til bruken av ental for flertal.

(Efterskud til det foregående.)

M. M. har i et senere stykke i morgenbl. ytret den tanke, at språkene „meget længere pleie at verge sig imod, at en Flexions-Endelse forstenes og bliver hængende, hvor den ikke hører hjemme“ (d. e. mot, at den går over til at gøre tjeneste også for en annen form, altså for et annet inhåld æn for det, den fra først av tilhørte), nemlig æn de værge sig mot at la en og annen form bortfalle som utslit. Det første tilfælle „Forsteningen“, finner M. M. er det værste, da det „allerhaandgribeligst vidner om et udslukket Liv“ og har „Præg af Korruption eller simpelt Almue-Jargon“.

Herved lægger nu M. M. likeså megen kyndighet og overvejelsens grundighet for dagen som i tidligere ytringer. Jeg skal imidlertid opregne adskillige tilfæller, som viser, at den såkalte „Forstening“ er sædvanlig nok i vårt eget bokmåls historie.

1. I ældste dansk havdes nævneform, genstandsform og hensynsform (nom., akkus. og dativ), hver for sig. Nu gør nævnef. (eller i en del ord genstandsf.) tjeneste også for de to andre. I nogle tilfæller er det hensynsf., som er blet også nf. og gf., såsom i stedsnavn: Berge, Lunde, Valle, Stokke.
2. Utsagnsformen (indic.) har overtaget, også at være form for den forestillende måte (konjunkt.), idet denne siste har gåt av bruk.

3. Nogle han- og nogle intetkønsords ejeform i entallet, s, erført a) over på alle ord av hank. og intetk. i entallet, b) også på flertallet, — der s nemlig aldrig finnes i vårt gamle mål.
4. Han- og intetkønnets ejeform, s, er ført over også på ord av hunkøn.
5. Hankønnet i navneordene blev også hunkøn, idet hunk. ophørte eller ved at flyte sammen med hankønnet frembragte, hvad nu kalles fælleskøn.
6. Tillægsordenes (adjekt.s) hankøn overtok tillike at være hunkøn; rask(r), lang(r), gamal(l) f. e. blev brukt også for hunk. rösk, löng, gömul.
7. Fælleskønnets flertalsform i till.ordene, e, kom i bruk også som flert. av intetkøn. For al børn, al skip blev det alle børn, alle skib(e).
8. (Andre og) tredje persons entalsform i nutiden, r, er gåt over på alle personer i entallet.

   Likeså har 3die pers. i flert., ophavlig a, siden æ, nu e, gåt over på 1ste og 2 pers. i flert.
9. Men i talen og tildels i bokmålet har denne flertallets e gåt av bruk, og nysnævnte entallets r videre gåt over til at bli også flertallets form (netop den form, som dette avsnit av boken farer med.)
10. Også i datiden er, og det længe før, entallet i de svake uts.ord gåt over på den forældede flertalsforms område. Senere har det samme gåt for sig i de stærke datider. Fik, gik, sprang brukes nu både for flert. finge, ginge, sprunge, og, som før, for ent. fik osv.
11. Lideformens (pass.s) **s**, ɔ: sig, har gåt over også på 1ste og 2den pers., og det i begge tal.

12. Samme s har fra tilbakevirkende og genvirkende (reflex. og recipr.) også fåt lidende betydning, d. e. har trængt in på lideformens, passivets, område.
13. Tillægsformens (partic.s) t har i de svake uts.ord dels i talen, dels og i skriften gåt over på datiden. Av (har, er) kjendt, (har, er) dømdt, dømt er vel kommet datid. kjendte, dømte (for de ældre datider kjende, dømde). Jfr. (har, er) elsket, hadet. Derav datiderne (jeg, du, han) elsket, hadet (i talen nemlig).
14. Datider og tillægsformer med lydskifte er tildels bortkastet og en ny formrække har utgåt fra nutiden. For rækken brænne — bran — brunnet haves nu rækken brænder — brændte — brændt. For tæmmer — tamde — tamd : tæmmer — tæmmede — tæmmet. Jfr. dvæle — dvalde — dvald : d. — dvælede osv.

Bogstaven t gør nu tjeneste for både t og þ, og bokst. d for både d og ð. Likeså e ikke alene for e, som før, men ofte også for oldtidens a, i, u, ei. Likeså ø for ø som før, og desuten for au og øj. Likeså b — d — g også for ældre p — t — k.

Nogle av disse tilfæller kan vistnok forklares ved, at den ene form i hvert par er slit eller avkortet og således blet ens med den anden. Dativer f. e. blev ofte ved at miste sin e like nomin. Men i det hele slår læren om avslitningen ikke til. (Vi) kunne, skulle, vi funde, bunde, finge kan således ikke ved at kaste e bort bli til (vi) kan, skal, (vi) fandt, bandt, fik. Desuten er den nye form tildels længre æn den, som den har afløst, ikke kortere. Så er vi læser, hører

ikke fremkommen ved avkortning av den ældre flertalsform (vi) læse, høre.

Vil vi ha et annet slags sidestykke, et, som ikke er nogen gram. form, men dog et sidestykke, så kan vi ta f. e., at tegnet k tildels er sat i stedet for tegnene c, ch, q, g, x, — f for ph, — t for th m. m. Det er her likesom ovenfor med formerne, når f. e. c nu findes, der k før stod, så har dette ikke gåt så til, at c i tidens løp lit efter lit er ændret og omskapt således, at den har fåt skikkelse av en k, eller er så at sige innenfra vokset ut til likhet med k, men det er sked på den måte, at c er skut tilside og k likefrem sat i dens sted.

Ænnu et annet sidestykke er de latinske bokstaver, for så vidt de har intat de gotiskes plas. Hver av de gotiske bokstaver er ikke igennem en mængde småændringer og lange overganger blet til den latinske av samme navn, men den latinske er uten videre tagen og sat i den gotiskes sted. Den ene er her dreven bort og den andre har fåt dens plas. Derimot har hver av de oprinnelige (latinske) bokstaver — i Mellem- og Vesteuropa — lit efter lit vokset sig over til den skikkelse, som den nu har som gotisk eller fraktur. Her har egentlig ingen ombytning av bokstav mot bokstav, men en gradvis omskapelse funnet sted.

Uten engang at regne disse siste forekomster med må vi følgelig kunne påstå, at det er så langt fra, at vårt bokmål er så godt som frit for de M. M.ske „Forsteninger", at det meget mere vrimler av dem, og det ikke alene på hvert blad eller hver side, men så omtrent i hver eneste linje.

Ænnu noget om M. M.s „Forstening."

Bruken av entalsformen for flertalsf. kaller M. M. „Forstening". Dette påfund skriver sig uten tvil fra, at M. M. var vond på denne språkbruk, da den var hans sejge gammeldagshet i vejen. Han kente derfor en vis trang til at lette sit sin ved at gi vondt av sig mot den, og så kalte han den da en „Forstening." Slik skal den ha det, den styggen!

Tingen er imidlertid, at det er M. M.s egen kære gamle flertalsform på e (vi læse osv.), som er død og derefter „forstenet" eller i det minste hårdtørket likesom spekekøt og mumier. M. M. taler om at tage de språklige forekomster altfor „mekanisk." Men jeg skal sige os, hvem det er, som lægger mekanisk opfatning for dagen. Det er de, som inbilder sig, at alt er i den gamle orden, all right, når de bare får opført den gamle form[1]) på papiret. At det hører en sjæl, et liv til formen, når „all" skal være „right", og at dette liv her for længe siden er borte, det bryr det slags folk ikke meget. Når bare kroppen, formen, står på sin gamle plas i boken, så er de ved sin fulle sinsro, så er den hellige grav vel forvaret. Man kan og kalle denne tro på det mekaniske, det ytre og legemlige, for materialisme. Det er en miskennelse av det åndelige, av språk- og folkeånden, som usynlig er tilstede i språkets rørelser, og som arbejder dette frem til en ny regelrethet bl. a. i „Tallet," efterat den ældre er tapt.

Så entalsformen er forstenet? Altså er f. e. ejeformens s, som foruten sine arveland av han- og intet-

---

[1]) Det er disse samme mekanikere, som hålder oppe de stumme e'er, d'er, h'er, de store forbokstaver m. m.

kønsord i entallet i tidens løp har lagt under sig alle hunkønsord og alle ord i flertallet (se ovenfor s. 42 no. 3—4—5) også forstening? Altså er også utsagnsformen (indik.) forstenet, idet den har set sig istand til foruten sit eget gamle embede, det indikativiske, at overtage alle konjunktivers (på de få's nær, som nu kalles ønskeformer)? Man plejer ikke ellers at hålde den for død, æn mindre for meget død, for stendød, som ej alene skøtter sin gerning som før, men tilmed utvider sin virksomhet og går in i andres forretninger,— eller som M. M. vilde kalle det, går andre i næringen, griper om sig eller gør overgrep på fremmed område, og begjærer sin næstes hus eller gods. Og dette har jo entalsformen gjort. Kun at M. M. og likesinnede søker at hålde den borte fra dens plas i bøkerne, idet de ikke vil la den gamle flertalsform, som træt av dage har opgivet ånden, komme til ro i graven, men hålder den åndløse over jorden fremdeles og lar den balsameret og opstivet paradere på sin gamle plas i boken, den plas, som entalsformen i løpet av de siste 600 år har tilkæmpet sig i talespråket og derfor har likeså god ret til at inta i skriften, som utsagnsformen har til at inta den døde konjunktivs eller f. e. nævneformen til at inta den døde hensynsforms plas, i bok som i tale.

M. M. kan være at beklage, når han jævnlig ser sig sint på den mere og mere tiltagende skrivebruk, som hævder entalsformen, hvad den tilkommer. Han oplyser os nemlig om, at han i slik bruk ser en overtrædelse av, en insigelse mot det forbud, han gentagende har nedlagt mot at skrive dette „vi læser, skriver“ osv. Disse r'er gør nemlig på ham et „plumpt og trodsigt (!), tendentiøst Indtryk“. Ja, det er slemt

nok, at folk ikke lar være at skrive slik, siden M. M. nu selv har sagt det, sagt, at han ikke vil vite av slik „Trodsighet". Men de mener vel, at tingen får ha sin gang, og at en heller får lide for folket, æn folket for (at føje) den ene.

Før jeg ender dette avsnit, skal ænnu kun gøres opmærksom på et uheld til, som M. M. har været utsat for, fordi han her har gjort sig til almenhetens leder på et område, der han er mindre vel hjemme. For at gi ental for flert. ænnu et støt til avsked stiller han denne bruk sammen med formen „dem," „som allerede af saa mange smukke Folk bruges som Nomin. istedetfor de." „Maaske kan den Tid komme, da ogsaa dette kan komme i Mode, og der vil da ikke mangle Grammatikere, der ville betragte det som en „unaturlig Regel," at man skal sige de i Nom. og dem i Akkus. eller Dativ." Jeg er ræd, M. M. selv er slik en grammatiker, som bruker ikke alene „dem," men mig, dig, ham, hende, os, eder som nom. og hålder andres forsøk på her at få den virkelige nominat. insat i dens ret, for „vel stivt Maalstræv." M. M. siger vist: det er mig, det var dig, ham, hende, os, eder, dem, der gives dem, som . . ., kanske tilmed: du er yngre end mig, men jeg er stærkere end dig, han er så gammel som dig, en bruk, som synes være i tiltagende, selv hos ellers gode forfattere. Denne bruk av objektformen arbejder målstræverne imot, ikke fordi den tar en form for nævnef., som ikke fra først av var dette (ti at en form trænger in på en annens område, er, som vi nys har set, sædvanligt nok), men fordi bruken ikke egentlig hører hjemme her i landet, ikke har rot i vårt folk. En annen sak er det med liden, megen,

nogen, anden m. fl. (jfr. s. 41 no. 1), som også er objektformer (jfr. dat. Berge, Lunde osv. ovenfor). Disse er nemlig i den egenskap i bruk overalt i landet og skal derfor ikke søkes ombyttet med nomin. lidel, megel, noger, ander, som M. M. må ville, hvis han forstår, hvad han selv siger. At forbyde akkusativerne liden osv., for at få frem igen den ophavlige nominativ lidel osv., vilde vist være en likeså „unaturlig Regel," som f. e. at forbyde r i vi læser eller indik. for konj. eller nævnef. for hensyns- eller genstandsf. den plas, talen hjemler dem.

Den tid kommer altså ikke, da „dette (dem for de, mig f. jeg osv.) kan komme i Mode;" ti det kommer ikke, som alt er kommet, er tilstede.

Hvorvidt kan hensyn tages til almuen, når talen er om bokmålets form?

Flertalsformen, den gamle, „har," siger M. M., „sin Støtte i det gamle Sprog," i oldnorsken, „ligesom endnu i de bedste Landsdialekter."

Også disse ord av M. M. får jeg egne særskilt omtale, så meget mere, som denne henvisning til almuen, til „Dialekterne," jævnlig forekommer både i tale og skrift[1]), navnlig når spørsmålet er om at utdømme av bokmålet en eller annen i det landsgyldige „dannede" tungemål bortfallen form.

Den språkman, som med M. M. kaller almuen til

---

[1]) Således fraråder en svensk anmelder av mit „Det norske målstræv" i „Nordisk tidskrift" for juni—juli 1868 at skrive f. e. vi kan, de læser, „sålænge en stor del av almuen ænnu bruker flertalsformen, — forresten det eneste punkt, han uttrykkelig siger, han er uenig med mig i.

hjælp ved avgørelsen av ét spørsmål, f. e. det nærværende om flertallet, bør tænke på, at han derved overhoved tillægger almuen ret til at tale med eller at bli tat hensyn til, — altså ikke i dette enkelte spørsmål alene, men i alle andre av *samme slag*. Han kan altså ikke gøre med almuen, som de tyske fyrster, som støttede sig til „folket“, dets stemning og vilje, da det i 1813—14 galt om ved dets hjælp at avkaste det franske åk, men ikke tok hensyn til samme „folket“, da dette senere krævede større frihet (efter fyrsternes eget løfte for resten), — heller ikke som nutidens tyskere, som tar „Nationaliteten,“ navnlig almuens, til intægt i Slesvig, men træder den under føtter i Posen, Bøhmen og Italien, der de nemlig ikke har støtte i den, men meget mere ulejlighet av den.

Slikt er at fare med folkelighet og almue, som visse folk farer med bibelen, i det de nemlig f. e. under sit forsvar for dødsstraffen for mord påkaller mosebøkerne, men ikke tar hensyn til samme bøker, når disse fastsætter dødsstraf også for andre ugerninger (jfr. Aftenbl. $\frac{1}{8}$ 68), og desuten bare tar bibelsteder med, som taler for dødsstraffen, men ikke dem, som taler *mot* den. Eller vi kan ta et annet eksempel, av samme M. M. Likesom han nemlig påkaller almuen til beste for det *gamle* flertal i utsagnsordene, så påkaller han og oldnorsken; ti også den har her en særskilt form for flertallet. *Der* skal altså oldnorskens vitnesbyrd gælde. Men når den, som han ellers selv gør opmærksom på, taler for en *ny* form, f. e. for Hester, Katter, (Vægger, Stoler, Bænker, Staver, Stokker, Kniver osv.), idet alle navneord av han- og hunkøn i oldn. ender på r, — likesom i svensk — *da* bryr han sig ikke om den.

Da går den jo ikke hans ærend længre, men arbejder snarere i hænderne på „Maalstrævet," på „dette anarkiske Modevæsen", på de „saakaldte praktiske Krav", på „Døgnets skiftende Luner" og „den Enkeltes tilfældige Forgodtbefindende". Da lar han altså være at bruke dens vitnesbyrd.

M. M. hålder sig altså, som sagt, til almuen til beste for sit flertal i uts.ordene. Men så retter han sig da naturligvis efter almuen også i andre språklige punkter, og det hvad enten dens foredømme går ham imot eller med, hvad enten det taler for inførelsen i bokmålet av noget nyt eller for utførelsen, bortkastelsen, av noget gammelt, — og det så meget mere, des mere almindelig eller enstemmig dens språkbruk er i de pågældende tilfæller.

Dette fører til den mærkelige oplysning om vår M. M., at også han er målstræver. Ja, hans „Maalstræv er vel stivt", også stivere æn det „Knudsenske", æn sige stivere æn det uskyldige og godartede, som han tror at ha vejret hos E. og P. M. M. er, eller drives af sin grunsætning om almuens inblanding til småningom at bli en ravruskende n o r s k n o r s k målstræver. Når nemlig han, M. M., siger som så: Flertallet i Verberne maa holdes vedlige i Bøgerne; thi den Form er ilive hos Almuen, om den end i de Dannedes „Dagligtale ofte forsømmes," så kommer en annen, som ikke mindre æn M. M. er smittet av „Tidens store Farsot," en vis N. N. og lægger til: Ja, men da må vi og sige og skrive f. e. Roten, Boten, Tapet, Skriket, Røken. Rigtigt, mener ænnu en tredje målstræver, O. O.; men så må det og hete grodde, (er) grod, nådde, nåd, klædde, klæd, fødde, fød; ti disse imperf.

og partic. er meget mere almindelige ænda blant almuen æn f. e. M. M.s vi læse, kunne, skulle osv. Derved får P. P. mot til at melde sig og nedlægge påstand om fordrivelse fra bokmålet av i alle fal de falske d'er efter l og n (fulde, fylde, Fylde, falde, Manden, Panden, Kanden), som aldrig har været uttalt eller hørt til språket, enten i ældre eller nyere tider. Men enden er ikke ænda. Q. Q. minner om „tvelydene", om ej, øj, au, om rejn, bejn, om blaut og bløjte, Naut og nøjte sig. Og han har fra det valte (M. M.s) standpunkt fulkommen ret; ti „tvelydene" er, om æn ikke i bruk hos hele vår almue, — likeså litet som f. e. de hårde medlyd brukes av hver eneste almuesman i landet, — så dog langt mere almindelige æn flertallet i utsagnsordene. Denne siste form har nemlig foruten hele den „dannede" klasse i det minste halvdelen av selve almuen imot sig, altså kun den andre halvdel av samme almue for sig. Tvelydene derimot har vel også hele den dannede klasse og en del av almuen mot sig, men langt over halvdelen av denne for sig. Efter Q. Q. optræder videre R. R. for almuens a'er i de svake datider (elska, tala), S. S. for sammes a'er i nutiderne (eg elskar, talar), T. T. for a'erne i mellem- og overtrinene (kortare, fortaste), U. U. for a'erne i flert. av navneordene (grejnar, Stejnar, Hestane, Gutane), og snart har vi da selveste „Landsmaalet" i dets hele norsknorske „Idealitet" op ad dage.

Det er således ikke godt for nyhetssky folk at komme på den galej. Men ænda kan de ikke vel hålde sig fra den. Almuen er så god at ta til, når en trænger til et påskud til at hålde på f. e. en form, som en nu engang ikke har i sinne at la fare. Såle-

des blir de i Danmark fremdeles ved at henvise til, at juten uttaler h forved j og v (Hjerte, Hval), når spørsmålet er, hvorfor man ætled efter ætled inøver skrivemåten med stum h i „hj“ og „hv“ i skolerne, da man dog ikke længre inøver „hl“, „hn“ eller „hr“ og skriver f. e. hløbe, hle, Hnakke, Hring osv. Men er det nogen mening i slik henvisning? La os sætte, at f. e. en 200,000 juter, og tilmed kun j. av almuen, uttaler samme h, hvad forslår det, imot hele det øvrige danske folk, — måske halvannen million —, som ikke taler så? Skal da 200,000 almuesfolk opveje eller overrøste en 7—8 ganger så mange andre danske, den hele „dannede“ klasse, den, som taler det landsgyldige talespråk (en 400,000?), deri medregnet? Det er da en makeløs vigtighet, man i dette stykke tillægger almuen, en vigtighet nemlig, som i andre gøremål er aldeles ukent, er uten sidestykke. Efter den grunsætning skulde hele Danmark ænnu ha skrevet de gamle hårde medlyd, hvorvel de for flere hundredår siden i almendansken er ombyttet med de tilsvarende bløte; ti de gamle hårde er jo ænnu i live i en utkant av Danmark, ja i en annen del av det samme Jylland, nemlig i Sønderjylland. Svenskerne skulde ænnu være nød til i skolerne at lære ungdommen, i hvad for ord man engang har uttalt ej, øj eller au, for at den fremdeles kunde opføre disse samme „tvelyd“ på papiret, ænda de 19 tyvendedeler av det svenske folk siger og i hundredår har sagt e, ø og ø i stedet? Og hvorfor? Jo, for „tvelydene“ er ænnu i live i enkelte avkroker eller utkanter av Sverige, navnlig hist og her i Dalarne samt på Gotland. Likeså kunde vi norske ikke få de bløte medlyd ut av bøkerne i de ord, som i talen har

de tilsvarende hårde, sålænge disse bløte har støtte i en 200,000 almuesfolks tale i Kristianssands stift. En 200,000 av almuen er nemlig efter hin sætning mere værd æn en 1,500,000 andre normæn, de omtr. 300,000 „dannede" deri medregnet!

Når M. M. skyter sig in under almuen, da er dette så meget mærkeligere, som han ikke er ortofon, ikke vil overhoved sankenne talespråket som grunlag eller rettesnor for bokmålet. Gjorde han det, så måtte han jo opgive f. e. flertal i uts.ordene, som enhver vet, ikke brukes i den dannede tale. Men vil han ikke rette skriften efter den „dannede", landsgyldige tale, hvorledes kunde han da falle på at rette den efter en eller annen „Dialekt", da dog alle mennesker tillægger dialekterne såmeget ringere betydning som talespråk æn de „dannedes" tale, som M. M. tillægger denne siste ringere betydning æn skriften. Med andre ord: M. M. vil på bokmålets vegne ikke ha med almentalen, den „dannede" tale, at gøre. Innehaverne av den dannede tale hålder igen almuens for meget ringere æn sin egen, landsgyldige tale. Følgelig slutter vi så: kan M. M. fra skriftens standpunkt ikke inlate sig med almentalen, men overser den og lar skriften gå sin egen vej, så kan han æn mindre inlate sig med den tale, som er meget mindre ens, mindre slepen og arbejdet, mindre almen- eller landsgyldig, nemlig de forskellige bygdemål.

Hvor litet noget bygdemål blir tålt i egenskap av landstale, av „dannet„ språk, det blir os klart nok, bare vi hugser på, hvad man plejer at dømme om den uttale, som høres på prækestolen, for retten, på skueplassen eller i annet offentligt foredrag. Såsnart en selv-

lyd eller medlyd forekommer i den, som minner om et eller annet bygdelag, eller var det tilmed om et meget større strøk av landet, f. e. det hele østland eller hele det nordenfjælske, så skriker den „dannede", som da ikke vil vedkenne sig den som sin: han taler jo Dialekt! Slikt er ikke dannet Tale! Ja, selv det, som er alment og finnes i „dannet" tale samt desuten går igennem så godt som alle bygdemål, f. e. de hårde medlyd, søker man jo at hålde borte fra det offentlige foredrag på den måte, at man ser til at få det in under „Dialekten" f. e. under det „Pipervikske". Da har man nemlig ikke videre vitnesbyrd behov; ti bygdemålene er jo språkets pøbel, mens almenmålet, det „dannede", er adel. Adelen eller dens ordførere bruker vistnok pøbelen nu og da, når den er i forlegenhet, likesom M. M. bruker „Dialekten", men den förste kaster pøbelen, den siste „Dialekten" helst bort som en utpresset sitron, såsnart de ikke mere har nødvendigt bruk for samme.

Slutning fra det foregående.

Den landsgyldige skrift, bokmålet, kan altså ikke rette sig efter den eller den „Dialekt". Skal landskapsmålene få inflytelse på bokmålets form (her tales ikke om på dets ordforråd), da må det ske ad den vej, at noget av dem går over i det landsgyldige talespråk og fra dette igen in i bokmålet. Lands-talespråket og lands-bokmålet står nemlig i nært sammenhæng, de invirker gensidig på hinannen. Men en landstale opstår enten ved, at de fornemste i landet breder sit landskapsmål, hovedstadens mål, i et først meget tynt, siden tykkere og tykkere lag ut over alle landskap og der-

ved for så vidt nedtræder „Dialekterne“ eller trænger dem tilside, eller ved at folk fra allehånde landskap blandes og deres forskellige mål derved avslites mere eller mindre av sine egenheter, og en ny så at sige „Fællesdialekt“ derved dannes. Denne fællesdialekt er nemlig netop den landsgyldige, i motsætning til dem, som den er opståt av, og som kun er rådende hver i sit landskap eller bygdelag, men ikke lyder over det hele land. Men hermed følger da, at den omstændighet, at mangt bygdemål har hålt på former, som er avslit i fællestalen, ikke kan føres som anke mot samme fællestale; ti i denne kan ikke annet få inpas æn det, som er fælles for de fleste landskapsmål. Vilde man nemlig forsöke på at bøje almentalen efter landskapsmålene, så opløste man jo netop den enhet, som engang var vunnen. Vi kunde ikke la bl. a. sognsk, søndmørsk, østerdalsk, telemarkisk, gudbrandsdalsk gælde f. e. på skueplassen for like godt, eller i skolerne la læse snart det ene, snart det andre av disse landskapsmål ut av boken. Tværtimot får hver av disse måls bærere finne sig i at sakne noget av sit hjemsteds uttale og talebruk, da en fællesuttale, et landsgyldigt munspråk, ikke på annen vis er muligt. Og det blir da bedre, at bokmålet hviler sig på dette fællesmål og i regelen retter sig efter det, æn at den tilsidesætter dette, og hålder sig til sognsk i et ord, til sætersdalsk i et annet, til romsdalsk i et tredje osv. Skriften bør nemlig ikke arbejde på at opløse den almentalens enhet, som først i løpet av en lang tid har kunnet danne sig, men meget mere støtte den. Navnlig er det av stor betydning for a l m u e n s dannelse, at almentalen og almenskriften ikke som i engelsk er så at

sige to forskellige språk, men ligger hinanden så nær, at den, som vet, hvorledes en vis sætning lyder i landstalen, let kan gengive den i landsskriften, og omvendt, at den, som har skriften for sig, med lethet av den kan læse sig til dens lydelse i landstalen.

Men om det forældede bokmål og dets talsmæn slår sig sammen med et eller flere bygdemål, som ligger bak efter almentalen, for at motstå denne siste og hindre f. e. dennes flertalsform i at trænge in i bøkerne, så gør de jo ikke annet æn at hålde kløften vedlike mellem skrift og tale, mellem en ældre tids tale og derpå bygget skrift på den ene side og den nugældende landsgyldige talebruk på den andre. Det er, de drar kun overgangens pinagtighet i langdrag. Skolerne skulde ikke lære ungdommen at læse en uttale og et formstel ut av bøkerne, som er opgit av de fleste og navnlig av de ledende blant den nulevende slægt, likeså litet som at skrive bokmålet med en bøjning eller bokstavering, som av dem, som nu utgør kernen av det norske folk, er henlagt eller hålder på at bli det. Den form, som ikke længre brukes i almentalen, er, i egenskap av landsgyldig, likeså vel død, hvorvel den er opført på papiret i de bøker, som ænnu er i alles hænder, som den form er død, som ikke engang finnes på papiret, uten vi går 1—2—3—4 hundre år tilbake i bokligheten. D. e. flertal i verb. er likeså vel dødt, som den forestill. måte (konj.) eller som de gamle hensynsformer (dativ.). Slikt hører til språkets utkanter i tiden, i historisk forstand, likesom bygdemålene hører til dets utkanter i rummet, i motsætning til almentalen, landstalen nemlig, denne land-

skapsmålenes „Generalnævner“, som ligger i mitten, imellem eller, om man vil, over dem alle.

Kan det altså slet intet hensyn tages til almuen, undtagen hvad ord og talemåter vedkommer?

Jo, når en eller annen språkbruk er noget tvilsom, idet det „dannede talespråk og det derpå hvilende bokmål er svævende og uens med sig selv, så at nogle siger og skriver så, andre så, eller om den form, som brukes i talen, er utvilsom nok, men skrift- og foredragsspråkets selvvalte målsmæn likevel vringler og ikke vil la den gælde, f. e. når de gør vanskeligheter ved at sankenne entallet som flert. i verb., ænda alle „dannede“ følger den bruk. Da vil det at ha medhåld hos den største del av almuen gi den ene overvægten over dens motbruk, motuttale eller motform, som ikke har den fordel på sin side. I slikt fal kan hensynet til svensk, oldnorsk og dansk også få noget at betyde.

Det må imidlertid sættes som vilkår, at almuens bruk, om den skal gælde som bevis for eller imot med hensyn til landstalen eller landsskriften, nærmer sig adskilligt til enstemmighet; ti hvor f. e. halvdelen av almuen drar i en retning, men den andre halvdel i den motsatte, så hæver de bare hinannen og må da regnes som ikke tilværende. Også må det mærkes, at der almenmålet ikke er svævende eller tvilsomt, men fulkommen enigt med sig selv, f. e. i at forkaste de gamle „tvelyd“, der vil bygdemålene, selv om de var så omtrent aldeles enige inbyrdes, i regelen ikke kunne opveje og fortrænge dets språkbruk; det måtte da være temmelig enkeltstående forekomster eller i mindre talrike rækker eller kredser av forekomster,

og da helst hvis disse tokes op i almenmålet enkeltvis eller spred hist og her, så deres nyhet ikke mærkedes videre og således ikke forargede tilhørere og læsere. På den vis kunde muelig — det var kanske i alle fal et forsøk værdt — g'erne f. e. i duge, truge, sige, vige, Kvige komme op igen. Likeså måske et og annet ord med „tvelyd“ i. Derimot at la den hele hær av gamle „tvelyd“ troppe op og in i bøkerne i ordnede fylkinger, lar sig ikke gøre. Slikt tåles neppe engang ved optagelsen f. e. av de hårde medlyd eller av datider som grodde, rodde, nådde, klædde, glædde eller ved utstøtelsen av de falske d'er f. e. i Bjælde, Kande, som dog ikke alene har omtr. alle bygdemål, men, mærk vel! hvad her er hovedsaken, hele almentalen, den „dannede,“ for sig, og som desuten har støtte i hele fire millioner av våre naboer, i svenskerne, og altså hører hjemme blant over halvdelen av Nordens inbyggere.

„Vi maa,“ heter det videre, i vår skoleretskrivning „ikke rette os efter Litteraturens Udkanter.“

Med hensyn til den her opstillede regel skal vi for det første minne om, hvad ovenfor er oplyst s. 21. Vi så der, at de tre magter kirkedep., coll. academ. og det filos. fakultet var enige om, ikke at søke regelen for skolernes bokstavering i våre bøker alene, æn mindre i et litet utvalg av bøker eller forfattere, et, som tages efter vægt, ikke efter tal, i de klassiske nemlig, men at søke den hos hele folket, for så vidt det er med i bruken av det landsgyldige bokmål og ikke skriver på slump eller går på egen hånd, uten orden og skole. De tre krævede nemlig, at den nedarvede retskrivning skulde hævdes i skolen, sålænge den

blev nyttet „i vort officielle Lov- og Forretningssprog saavelsom af de allerfleste af Rigets dannede Indvaanere“ . . .[1]). Når altså våre lov- og forretningsmennesker samt rikets andre dannede invånere — bokskriverne deri medregnede — vedtar en annen bokstavering, i det hele eller i enkelte punkter, da kan, som vi ser, skolen også gøre dette.

Mellem folkebruken overhoved og boklighetens eller forfatternes bruk er det imidlertid ikke så stor kløft, som en kunde tro; ti folket retter sig i hovedsagen dog efter bokmålet, efter bøkerne. Skilnaden blir mest den, at ved folket som regel tænkes på de levende mennesker mere æn på de døde bøker, og især mere æn på de dødes bøker. Søkes regelen derimot ene i „Litteraturen“, i bøkerne, uten særligt og uttrykkeligt hensyn til menneskene, som bøkerne dog blir fød av, da vil man let komme til at lægge hovedvægten på den del av boklighetens, som ikke skriver sig fra eller er skreven av de nulevende normæn. Og dog må det vel egentlig være de nulevende, de, som nu utgør det norske folk, de, som nu er utøvere og bærere av det

---

[1]) Jeg har selv tidligere gjort boklighetens ene til målestok for bokstaveringen. Men jeg finner den mere omfattende mål., som i 1838 blev hævdet av kirkedep. m. fl., rigtigere. Derved vinnes og den fordel, at regelen for uttalen og for bokstaveringen kan søkes på samme sted. Hvad nemlig nu er det norske folks landsgyldige uttale, kan i hovedsaken kun læres av og hos de nu levende normæn, ikke hos de døde. Og der læres også best, hvad for bokstavering det er, som det samme folk nu vedkenner sig. M. M. og andre viser os, hvad bokstaveringen vedkommer, først og fremst til de døde, ɔ: til de bøker, som er skreven, før det nu levende ætled kom til verden. Og uttalen, hvor lar de os lære den? Også hos de døde?

norske folks mål, — i tale og i skrift — det må være disse og ikke det eller de ætled, som hviler i graven, en først og fremst har at hålde sig til, når en vil komme efter, hvad som nu kan siges at være det norske folks uttale og bokstavering. Og blant disse nulevende igen er det da ikke nogen enkelt stand eller klasse, som regelen skal utdrages av, ikke præsterne alene, deres tale eller skrift, ikke universitetslærerne alene, ikke skolemænnene alene, ikke sakførerne alene eller bokskriverne alene, men alle disse og de øvrige „Rigets dannede Indvaanere" tilsammen. Den lille hop, de få snes mennesker, som skriver bøkerne, bør ikke kunne pålægge det hele folk, de mangfoldige tusen, som for tiden er bærere og utøvere av det landsgyldige språk likeså vel som de egentlige forfattere, så tungt et bokstaveringens eller uttalens åk, som de vil. Den språkforfatning er altfor aristokratisk. Den er et „Hardstyre" av en stormansvælde. Langt rimeligere er det folkestyre eller demokrati, som regeringen og universitetet forkyndte i nysnævnte uttalelser av 1838.

Undersøkelsen om, hvorledes de, som nu er døde, i sin tid har talt eller skrevet, kan være oplysende i mange tvilsomme tilfæller og spørsmål, men hovedregel, så at de døde skulde kunne overrøste de levende og påtvinge dem sin nu måske forældede tale eller skrift eller språklære (f. e. sit flert. i uts.ordene) istedenfor den uttale og bokstavering, som nu er det norske folks bruk, kan og bør det døde ikke være. Og selv M. M. inrømmer da også, at de dødes del av bokligheten, deres, som er avledne for over 100 år siden, som f. e. Holberg, hører til det, som ikke længre er mønstergyldigt, og som altså utgør en av „Literaturens Ud-

kanter“. Den mønstergyldige mitte flytter sig altså med nutiden. Holberg f. e. var engang i mitten, nu er hans nutid gåt over til at være fortid, fjernere fortid. Holberg utgør altså nu, i så henseende i alle fal, en „Udkant af Litteraturen“.

Hører våre tidninger til „Litteraturens Udkanter“?

Våre gammelkære overhoved og med dem M. M. svarer nok allesammen ja, men jeg og mange med mig svarer nej. Vi finner ikke, det er noget i vejen for, at hensyn tages også til bladene, når talen er om retskrivning o. lign. Jeg vil ikke tale om storbladene; ti deres ledere og disses vigtigste medarbejdere hører jo blant våre beste boklige kræfter. Ja, det er jo for en god del de samme mæn, som bokligheten får en del av sine beste tilskud fra. Men selv våre småstadstidninger og andre småblad utgives nu ofte av mæn, som i dannelse og dygtighed er jævngode med våre bedre eller beste bokskrivere. Nogle av de tidninger, som kommer ut i småstæderne, har vistnok før været styret av boktrykkere eller andre mindre skrivføre folk, men i den senere tid har også denne del av pressen begynt at komme i dygtige hænder.

Når man underkenner bladenes skøn, hvad språk og navnlig bokstavering vedkommer, da sker det uten tvil i den tanke, at disses ledere altfor let lar sig forlede til at ta i bruk og sætte i omløp språklige nyheter, som ikke er tilbørlig prøvet eller vel grunnet. Men hermed har det i det hele ingen fare. Bladskriverne har en så gammelkær, så gløg og tillike så mægtig herre over sig i den læsende almenhet, at de overhoved er ænnu mere rædde og varsomme æn ut-

givere av egentlige bøker. Således har jo næsten ingen tort trykke sit blad, i alle fal når det ikke var ætlet en enkelt stand, med latinske bokstaver, ænda de nok kan ha havt lyst og oftere har været inbudne til det. Et og annet, som havde begynt med „latinen“, har tilmed måt ta til de norske bokstaver igen. Selv i Sverige tør en hel del småstadsblad ikke inlate sig med latinen, og enkelte større, som Väktaren og Uppsala-Posten, har helt eller halvt måt klæ sig om på svensk igen. Det danske blad Fædrelandet har trolig hålt på sin latin og ikke villet svikte sin overtydning om, at den bør hjælpes frem, og om at fremtiden hører den til. Men denne bladets noget fremmede klædunad skal også ha gjort, at en del av almenheten ikke har villet kennes ved det. Derved har da dets utbredelse og inflytelse lidt en del, og det så meget mere, som de andre danske storblad som forsigtige generaler har hålt sig tilbake og lat Fædrel. være alene om at bryte vejen for det nyere og bedre.

Hvad for tvang bladene er i, kan vi bl. a. lære av følgende. Når Erik Bøgh gir ut særskilte skrifter, da kaster han bort den døde flertalsform i uts.ord. Men i sit blad, Folkets Avis, må han være mere hensynsful mot dødningerne, og det ænda almenheten skulde tåle mere av ham æn av nogen annen; ti det er ikke for intet, at hans blad har mere æn to ganger så mange tingere eller abonnenter som noget annet blad dernede, nemlig omtr. atten tusen. Han har for resten uttrykkelig vedgåt sin ufrihet overfor almenheten. I hans blad for 2 og 5 sept. 1868 får vi herom ret mærkelige tilståelser. Han tror, at „der paahviler Pressen en Pligt i denne Sag“ (med hensyn til navnlig bokmålets

utvortes), men han tør for sine læseres skyld ikke gå stort videre, æn han alt har gåt. Han inrømmer således, at de latinske bokstaver har bedre ret æn de danske, men våger „af praktiske Hensyn“ ikke at ta dem i bruk.

„Saalænge Skolen,“ siger han videre, „ikke har bragt det dertil, at Børnene med samme Lethed læse latinsk som dansk Tryk, saalænge (og endnu en Stund derefter) vil et Blad, der henvender sig til alle Samfundsklasser, afskrække altfor mange ellers ønskelige Læsere ved at udgaae trykt med Antikva“ (med „Latin“).

„Hvad Selvlydsfordoblingen angaar,“ siger han på et annet sted, „saa erkjende vi (E. B.), at denne Maade at betegne Stavelsens Længde paa er meningsløs og uhensigtssvarende . . . . . Ikke desto mindre fordriste vi os heller ikke her til praktisk at udføre vor Overbevisning. Vi frygte for, at vi ved en saadan Reform vilde støde Mange bort, som engang havde vænnet sig til den gamle Methode og indbilde sig, at de nødvendigviis (i de paagjældende Ord, thi ellers falder det dem ikke ind) skulle udtale en enkelt Selvlyd kort. Alt hvad der kan antages at forvirre Læserne, maae vi efter vor Anskuelse undgaae“.

Ikke engang de stumme e'er vil han påta sig at jage ut av bladet uten på det vilkår, at han deri „møder nogen Tilslutning,“ d. e. at nogle andre tidninger vedtar at gøre det samme.

Ved „Tilslutning“ tænker han vel nærmest på „Fædrelandet“, som nemlig Lucianus Kofod kort før havde tilskrevet et brev om vigtigheten av, at bladene, og da navnlig „Fædrelandet“, tok sig av en del av ham

opgivne ændringer og fremsteg, retskrivningen vedkommende.

Også dette brev fra L. Kofod er oplysende i nærværende emne. Derfor vil vi standse lit ved det med. Også det vitner om de mange hensyn, som hålder igen, så rettelser i bokstaveringen ikke går for sig så let, letfærdig eller letsindig, som nogle tror. Men når motstanden mot nyheterne er så stor, og den likevel blir overvunnen, da dømmer vi som så, at deri dog vel må ligge et godt bevis for samme nyheters sanhet og styrke og for det gamles brøstfældighet, nu nemlig, efterat dets egentlige tid er omme. Det nu gamle havde engang den store fordel at sitte i forhånden, det var innehaver av det hele boklige område og havde derhos de stærke magter 1) skolen, som opdrog ungdommen i troen på det, på det nedarvede, 2) vanen, som vedlikehålt, hvad skolen havde grunlagt, og endelig 3) fordommen mot det nye og ænnu uprøvede, som desuten var i vanrygte, var likesom uærligt, var forfulgt og næsten landflygtigt. Men hvis nu det nye — f. e. ental for flert., små forbokstaver, j for i, „tvelydene" osv. — trods alt dette, likevel har set sig istand til at arbejde sig mere og mere frem, medens det gamle har måt gi sig, måt dra sig mere og mere tilbake? Sat sapienti.

L. Kofod siger bl. a.: „Vor videnskabelige Høiskole, Oplysningens og Dannelsens Kron-Borg her i Landet, føler intet Kald til at yde Modersmaalet sin myndige Medhjælp ved dets Omklædelse i et naturligt og tækkeligt Klædebon; dens Forhaller, de lærde Skoler, have i det Hele taget heller ikke havt tilstrækkelig „Plads" til dette Arbeide, som bortvises derfra, ofte

dog med alle Tegn paa Yndest og Velvillie". Borger- og almuskolerne tør, siger han videre, ikke gøre noget av rædhu for Rosenørn-Teilmann (som kirke- og skolestatsråd har denne nemlig forbut den nyere retskrivning). Embedsmænnene, de lægre, tør ikke for de højere. Forretningsmænnene tør ikke for standsfæller eller for handels- og andre venner, og dagbladene, „de for tilranet Magtfylde, Egen- og Eneraadighed saa uretfærdig miskjendte Dagblade, de kyses bort fra at give Modersmaalet dets Ret" („Retten til at være ret skrevet") „af Frygt for deres Læseres Mistykke".

At bladene er rædde for den motstand, som venter dem, når de vil avlægge gammel uskik i språkets bokstavering eller overhoved i dets utvortes, ses og derav, at de, nu i alle fal, ikke forsmår at nytte de to midler til at få råd med denne motstand, som oftere har været utpekt for dem. Det ene gir E. Bøgh et vink om i ordet „Tilslutning" ovenfor. Når nemlig flere blad hålder sammen og enes om at inføre en eller annen forbedring, så hjælper det ikke læseren længre, at han surmuler eller gir fantord eller skriver truende brev til utgiveren, ja ikke engang, hvad man ellers altid har i bakhånden, at han opsiger bladet, opsiger den ortografisk frafalne utgiver hulskap og troskap og tar et annet mere sat og fornuftigt blad i stedet; ti de andre blad er da ikke mindre frafalne og utskæmte; de er jo alle drukne av den samme vin. Derfor har en hel del svenske bladskrivere i 1868 hålt et møte og gjort avtale med hinanhen om at inføre visse rettelser i bokstaveringen, nemlig at avlægge th, ph, rh og ch og sætte t, f, r og k i stedet, samt for ck, fv,

w og q at bruke kk, v og k. Enighet gør stærk. Anderledes lød tonen for bare et par år siden. Da sa utgiveren av den rimeligvis mægtigste tidning i Stokholm mig, at han for tiden ikke vågede at sætte i utøvelse mere æn en eneste av de forbedringer, som var foreslåt, nemlig at bruke k for q. Det var det hele. I år har han imidlertid havt mot til at gå in på alle de punkter, som i hint møte blev godkent og vedtat.

Det andre av de to midler er, at hver bladskriver deler nyheterne og tar dem op i bladet en for en eller f. e. to og to ad gangen. Han kan og vælge den måte, at han gennemfører alle nyheterne — eller de fleste av dem — på en gang, men da kun i en enkelt del av bladet, i en av dets „staaende Artikler,“ for siden at gøre det samme med en annen, en tredje, en fjerde, intil hele skriftet er blet nyt og genfød. Stivstikkerne siger nemlig ikke bladet op for det ene avsnits skyld. De springer bare „Artikkelen“ over, eller de læser den kanske igennem, idet de ærgrer sig over den, fordi den er så „smagløs i Formen,“ men morer sig likevel, hvis den er underhåldende.

At for resten våre norske blad og andre tidsskrifter står omtrent under samme tryk fra almenhetens side, som hine danske og svenske, også for det har vi syn for sagn. Ole Vig og jeg havde git tilkenne, at vi gerne vilde avlægge de norske typer, som Den norske Folkeskole var trykt med, og ta de latinske i stedet. Men så blev det av visse folk gjort slikt opstyr, at vi fant det rådeligst at opgi tanken intil videre, da skriftet havde nok at kæmpe med likevel, om det ikke fik „Latinens“ fiender til på halsen. Bladet Manden utkom først med latinske bokstaver, men måtte

siden iføre sig de norske. A. Bangs Lørdags-Aftenblad havde 1862 begynt med små forbokstaver og hårde medlyd, likesom det fremdeles som før brukte ental for flert. efter språkets sanne lydelse. Men det uthålt almenhetens motstand ikke fult året til ende. Det måtte ta først de store forbokstaver til nåde igen, og da dette offer ænnu ikke mildnede hjerternes hårdhet tilstrækkelig, måtte genoptagelsen av de milde, bløte medlyd utfylle det, som fattedes. Aftenbladet brukte, som ovenfor sagt, i længre tid ental for flert., likesom „Krydseren," som dette blad hette i sin puppestand. Men siden tok det flertallet op igen, efter sigende i håp om således at bli lettere til at kapløpe, — til at „konkurrere" skulde jeg sagt — med sine medaviser, navnlig nok med Morgenbladet.

Så meget om, hvad nyhetslysten utsætter bladene for fra læsernes side. Men dette er ikke alt. Bladskriverne må likesom andre folk, som vil indføre noget nyt, først ha den ulejlighet at sætte sig in i grunnerne for og imot dette. Dernæst, om grunnerne for blev overvejende, må de overvinne den utilbøjelighet eller motbydelighet, som dette nye gerne i førstningen vækker selv hos dem, som for resten er overbevist nok om dets „formålstjenlighet" og gode ret. Og endelig er det for et blad, som nemlig skal utgå til „afmærket" tid og time, av vigtighet, at intet hindrer tingens jævne gang, at alting går som fot i hose. Men det gør det helst, når alle nye „påfund" er banlyst, og alting går i den gamle orden. Enhver nyhet vålder gerne nogen ugreje og tidsspille i førstningen. Overhoved har utgiverne altså møje, fortræd og tap at vente, når de vil ta sig av det nye, og de sørger best for sin make-

lighet, sin pung og sit gode navn som fornuftige og især som „smagfulde“ mæn, når de hålder sig til vens med det gamle og de gamle.

Og nu slutter vi da så: har bladene, når de vil inføre noget nyt av det slag, som her er tale om, så meget at kæmpe med, utenfra og innenfra, så har vi deri overhoved den beste trygd for, at de nyheter, de desuagtet måtte vedtage at inføre, er vel prøvet og overvejet, bedre i alle fal, æn hvad egentlige bøkers forfattere i det hele frembyder.

Noget lignende kan vi utfinne ad en annen vej. Bladene har langt annet at betyde nu æn for en 20—30 år siden, hvad visse folk, som ikke vil tilstå dem røstret i retskrivnings- og lignende gøremål, ikke synes at ha mærket ænnu. Man taler nu i anderledes høje toner om tidningspressen — som et hele nemlig. Man kaller den snart den fjerde magt i staten, snart den sjette stormagt i Europa, snart, som en engelsk storman, lord Houghton, nylig skal ha uttrykt sig, den „Øverstbefalende i den offentlige Mening.“ Slik inflytelse får ingen ved at fare med fjas og dårskaper og letsindighet. Men da skulde det være rart, om de, som får slik ros for sin forstand på, hvad samfundets vel overhoved kræver, forstand på selv de vanskeligste av tidens spørsmål, ikke skulde kunne dømme og fare frem likeså forstandig, de ortografiske gøremål vedkommende.

Det er ellers netop glædeligt, at bladpressen ikke hålder sig tilbake i denne sak heller, men føler sin stillings ansvar og inretter sig derefter. Dersom den nemlig så bare på sin egen makelighet og fordel, vilde den ikke inlate sig på nogen ændring av den nedarvede retskrivning. Men da kunde misligheterne ved

denne neppe nogen tid bli hævet. Hos bladskriverne går almenheten nu hver dag i skole mere æn hos nogen annen. De leder i betydelig mon dens domme og meninger og smak til det gode eller det onde, eftersom de selv er til. De kan derfor hindre omtr. hvad de vil, men de kan på den andre side få frem, hvad de vil. Således avhænger det for en hoveddel av disse rike språkejere og målherrer, om vårt bokmål skal være eller blive et ruskomsnusk av norsk, tysk, fransk, latin og græsk, eller om det skal skille sig av med det meste av det fremmede og arbejde sig frem, eller kanske rettere sagt tilbake, til den renhet og gennemsynlighet, som det havde i de ældste tider. Fristelsen for bladskriverne til at slurve med språket er større æn for andre. De har jævnlig hastværk for at kunne bli færdige til dag og stund, og det lønner sig tilsynelatende mindre for dem æn for bokskrivere at gøre sig rigtig umak, at file og pusse. Et bladnummer er jo et øjeblikkets barn, det fra idag er glemt imorgen eller overmorgen.

Herom bare så meget i forbigående.

Hvad det vedkommer, at bladene skal ha så stor magt, og dog siges at stå under pisken, under strængt opsyn fra læsernes side, da ligger deri ingen motsigelse. Det er bare en skæpne, de deler med konger og kejsere og andre høje herrer.

Er Eriksen og P.s læsebok mere yterliggående æn andre læse- eller lærebøker?

I det foregående er det, som jeg tror, godtgjort, at E. og P.s læsebok har ret i de avvikelser fra det sædvanlige, som den har tillat sig, og at avvikelserne

ikke er andre eller større, æn at deres optagelse også i en skolebok lar sig forsvare. Men av gammel røjnsel vet jeg, at den beste redegørelse ikke forslår, ikke stagger de mere urolige hjerter, med mindre en kan påvise, at andre har fulgt de omtvistede grunsætninger. Eksempler er for de fleste mere overtydende æn de beste beviser og fornuftslutninger. Derfor er min redegørelse ikke egentlig færdig, før eksemplerne er kommen til. Her følger da en del av det slag, til bevis for, at også E. og P. ikke er de „eneste, som har tilskaaret Forfatternes Skrivebrug“, vistnok ikke „efter sit eget Hoved“, men efter et mønster, som de havde fornuftens og adskillige forgængeres samtykke til at hålde for bedre æn det, forfatterne selv havde brukt. Et er nemlig „alskens Experimenter og vilkaarlige Indfald“, et annet fornuftig eftertanke, „praktiske Krav“ samt mange gode mæns foredømme. Av eksempler gives det for resten for mange til, at jeg kan bruke dem alle. Utvalg må altså gøres, og for at dette da ikke skal synes mere vilkårligt, æn det virkelig er, vil jeg sætte mig den regel, at jeg kun nytter bøker, som jeg havde i min samling, allerede før nærværende lille skrift blev tat under arbejd.

Til en begynnelse vil det ikke være av vejen at minne om, hvorledes de bær sig ad, som utgir læsebøker i oldnorsk eller latin. De vedtar nok i regelen likesom Eriksen og P. en „Udjævning“ av forfatterne og gennemfører en „normal“-bokstavering, for ikke at overlæsse eller forville begynnerne med for mange og sjældne former. Så f. e. med den Munch-Ungerske læsebok i oldn. Og således vel med alle læsebøker i latin. Ja, gør utgiverne ikke tidt det samme med hele forfattere

eller bøker, altså utenfor brudstykkesamlingerne, læsebøkerne? Og hvad mere er, skriver og utgir ikke våre samtidige latinen i det hele med en annen bokstavering, æn romerne selv brukte? Jeg har ikke selv nærmere undersøkt det, og det er ikke for nærværende øjemed nødvendigt at få det avgjort. Jeg skal bare fortælle følgende lille historie, som engang blev git til beste i et foredrag i vitenskapsselskapet i Gøteborg. En spøkefugl av en fransk filolog havde engang fåt en parisisk latinskolegut til at bokstavere ordene i en latinsk stil således, som de var skreven i et ældgammelt håndskrift av et av Ciceros værk, som nylig var genfunnet. Dets skrivebruk måtte nemlig vel være ægte og mønstergyldig, siden den jo sansynligvis var Ciceros egen, eller i alle fal måtte være mindre utartet fra denne, æn den nyere og nyeste tids. Men den troskyldige skolegut kom hverken for tidlig eller for sent. Læreren fant hans bokstavering så uforsvarlig, så rent hen i væggerne, så ravruskende gal, at han var nær ved at „tyne“ gutten, og denne måtte da endelig ut med sanheten og ved Ciceros hjælp løse knuten.

Norske skolebøker.

M. M. vil nu kanske for at fri sig for det bindende i disse to foredømmer gøre den insigelse, at oldn. og latin er døde, medens Eriksen og P.s „Tilskjæring“ går ut over levende mål og forfattere. Men den skal, om så er, ikke nytte ham noget. Uten at spille tiden med trætte om, hvorvidt insigelsen er gyldig eller ej, skal vi straks gå over til norske og danske læse- og lærebøker.

Utgiveren av Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet skærer således ikke alene alle forfattere over

én kam, idet han ifører dem alle den samme bokstavering, men han gør det, som mere (M. M. vilde sige „værre“) er, han omarbejder efter tykke de valte stykker, nogle tilmed i den mon, at forfatterne skal, som jeg har hørt, ha havt vondt for at kenne hver sit igen. Han skærer, som sagt, alle over én kam. Dette er dog på en måte for meget sagt. I det hele gennemfører han nemlig den retskrivning, som kirkedep. i 1862 (se ovenfor s. 21) skrev til latinskolerne og seminarierne om. Men i begynnelsen av boken går han meget videre og lemper ordenes form efter uttalen i en grad, som ænnu er temmelig sjælden. Han skriver der bl. a. tar, blir, bli, Klær, Stakker, Plommer (for dansk „Blommer“), Kar (f. Karl), Øx, Mor, lage (f. lave), Drammer, Stimer osv. (Skade ellers, at han ikke på samme måte har imøtekommet sine små læsere gennem bokens hele første avdeling i det minste. I en senere utgave burde det i alle fal ske).

Thues Læsebog i Modersmaalet kom ut 1846. (Fortalen er fra 1845.) Boken er altså bare 7—8 år yngre æn kirkedep.s skrivelse av 1838 (se ovenfor s. 21), som forbød Mauritz Hansens ortofone retskrivning for skolernes vedkommende som alene „Enkeltes“ retskrivning. Dette var naturligvis et tordenslag for „Urostifterne“, som en skulde trod, derved var skræmt hver i sit musehul. Ikke des mindre driver Thue stum e, tvefoldig e, i og u som tegn for stavelsens længde, c, ch og q som tegn for k samt ph for f ut av alle de forfattere og stykker, som han optar i læseboken. Og det gør han, ikke fordi han finner, at de fleste normæn allerede skriver så. Det er ham nok, at „der i den nyere Orthografi er hos os en øiensynlig Ten-

dents" til nysnævnte ændringer i retskrivningen. Imidlertid, i de ni første ark havde adskillige av de mange småtingester, som han havde sat sig fore at jage på dør, e'er, i'er, u'er osv., gemt sig bort for ham. Men Thue spiller dem et pus igen. Han opsøker „min (sin) Ven Lektor M. Monrad", som da fra 10de ark havde „den Godhed at læse den sidste Korrektur, hvorved denne Del af Bogen har vundet betydeligt i Korrekthed." Fra det 10de ark altsaa gik det alskens ortogr. tøjeri og trolskap, som stumme e'er, utidige c'er, ch'er, q'er osv., ille. Ti så korrektøren Thue ikke videre vel, da så lektor M. M. des bedre. Og med hvad for hjertelag denne har avhålt utkastelsesforretningen, det tør vi kanske slutte av, at han ikke engang har sparet sit eget område, men uten barmhjertighet fejet og renset. Det er ikke liten trøst for os vilstyringer, som av og til må høre, at vi rider „Tidens Kjephest," at vi er „smittet af Tidens store Farsot", av et „vel stivt Maalstræv," at vi ofrer „til Modesmagen", koketterer med det „anarkiske Modevæsen", følger en bokstavering, som kun er „Enkeltes tilfældige Forgodtbefindende eller Døgnets skiftende Luner," „Subjektivisme og Vilkaarlighed," og søker at få slikt „indført i Skolen" og således „paabundet de Umyndige", at vi dog har på vår side mot den morgenbladiske M. M. en man, som lektor, nu prof. M. Monrad, som nemlig vist ingen skylder for at være urostifter, kjæphestrytter, målstræver eller modeherre. Vel bokstaverer nemlig lektor M. M. ikke således i „Studenten", som stykket av ham i Thues læsebok er hentet fra, som læseboken i sin helhet vil ha det. Men med koldblodig selvfornægtelse lægger han som korrektør hånd på sin egen del av litteraturen,

lægger sit eget stykke likesom så mange andres på normalretskrivningens prokrustesseng og hugger „Studentens“ gaae, troe, see av til gaa, tro, se, korter hans Steen, fiin, Huus til Sten, fin, Hus, gør hans continuerlig, christelig, Philosophen til kont., krist., Filosofen, retter hans Frihed, Bedrivt, brød af, forgængelig til Friheden, Bedrift, brød ud af, forgjæng., samt endelig omgør hans tegnsætning, tar flere av hans komma bort, sætter flere andre in, gør kolon til semik. osv., og ændrer i det hele „Studenten“ på 30—40 steder, ænda stykket kun fyller nogle linjer over en side i læseboken.

De andre norske læsebøker springer jeg over. Jeg har ikke engang undersøkt dem alle. Det er under ordskiftet om Eriksen og P.s læsebok sagt — uten, såvidt jeg vet, at være blet motsagt, æn sige motbevist, — at de alle har tillat sig at „tilskjære“ de valte stykker efter en gennemsnitsretskrivning, at sige, for såvidt de likesom E. og P.s var ætlet mellemklasserne (eller de ænnu lægre klasser).

Andre norske skolebøker skulde jo være umuelige i skolerne, omtrent likeså vel som læsebøkerne i morsmålet, hvis de i avvikelser fra den nedarvede bokstavering tillot sig, jeg vil ikke sige at gå forut for bokligheten, men selv bare at hålde sig blant de forreste og videstgående forfattere. Imidlertid ser vi dog, at f. e. adjunkt Siegw. Petersens bøker i mange tusen eksemplar har trængt in i våre skoler, hvorvel de navnlig bruker ental for flert. i uts.ordene[1]), hvad jo M. M. regner for ortografisk ryggesløshet eller, som han kaller det, at „lægge Haand paa Literaturen“. Videre ænnu går rek-

[1]) Det samme gør skolestyrerne J. Aars og P. Voss i sine skolebøker. Likeså cand. philos. Siewers i sin „Geografi“ av 1868.

tor Bødtker i sine utgaver av Bellum gall. og av talen for Archias. Han bruker ikke alene entalsformen for flert., men som Eriksen og P. store forbokstaver bare i virkelige navneord. Desuten sætter han j for i i „tvelydene“ (nej, høj), hvad hverken Thue eller Eriksen og P. gør. Men dette er kanske ænnu det minste. I hvad mon han går videre, kan en se av eksempler som disse: faat, gaat, set; forstaas, (ansaas, ses); lakt, sakt; stræpt, bestræpt, tapt; haft.

Slikt har dog ikke været til hinder for, at disse bøker er blet indført i våre skoler, tildels selv i dem av disse, som kanske er mest atterhåldsomme i hele landet, hvad bokstavering og språklære vedkommer. Rimeligvis vil heller ikke C. M. Guldbergs stereometri av 1868 uagtet sine latinske bokstaver, små forbokstaver og „svenske“ å'er bli skut for glug av de samme skoler.

Når jeg her også nævner Mauritz Hansens Norsk Gram. av 1837, som havde tat ordet for den nyere retskrivning, den, som nu, fra 1862 av, følges i skolerne, da er det ikke, fordi også den vites at være nyttet sammesteds — ti dertil var nok adgangen avskåren disse ved den ovenfor (s. 21) nævnte skrivelse av kirkedep. av 1838, — men fordi vi av den ser, hvad en skoleman som M. Hansen, som dog længe siden havde slit sine barnesko og ikke var nogen vilter gypling, men som havde des bedre øre for de „praktiske Krav,“ trodde at kunne gå selv i en skolebok.

Disse samme praktiske krav støttes da — i forbigående sagt — også av en annen man, som ænnu mindre kan mistænkes for „revolutionaire Instincter eller Sympathier,“ nemlig Madvig. Han siger nemlig

i sin skrivelse til latinskolerne av 1855 (jfr. ovenfor s. 17), at det tilkommer skolerne, som naturlig lider mest under retskrivningens misligheter, „ikke blot en ikke ringe Medvirkning,“ nemlig til „af praktiske Hensyn,“ for at lette sig arbejdet med at inøve ungdommen i den, „men vel endog et vist Initiativ,“ en vis ret til at gøre det første steg, til at „gaa i Spidsen,“ som M. M. siger, „ved Forsøg paa Forbedringer.“ „Skolen“ — altså også utgivere av læsebøker — “kan . . . . ingenlunde fortænkes i, at den søger at gjøre Kravet gjeldende og at arbeide for dets Opfyldelse; men selv da,“ lægger Madvig til, „maa dog en nogenlunde omfattende Erkjendelse af Kravets Gyldighed og om Maaden at tilfredsstille det paa være tilveiebragt udenfor Skolen“ (i bokligheten, i litterat.?), „førend Forsøget kan faa Plads i Skolens Underviisning.“

Madvig kræver altså av „Autoriteter“ for det nye ikke mere, æn at det skal være et ikke ganske ringe tal av forfattere (og andre), som har tat den nye bokstavering eller form i bruk, før den kan optages i skolebøkerne og inøves i timerne. Kun må det altid fastháldes, at det nye da både må være lettere at lære æn det ældre og i sig selv være rettere. Navnlig må det være skikket til at forekomme på den ene side fejllæsning, falsk uttale ved oplæsning eller muntlig gengivelse av det skrevne og på den andre side fejlskrivning, urigtig bokstavering, når den rette uttale, f. e. ved foresigelse av lydordene, ved diktat, er given. Derfor har nogle nyeres e for æ og o for aa, såsom i lese, blese, Vesen, Neve, tere, lere, tole, boren, drope (for læse . . ., taale, jfr. vor for vaar, vove for vaave, vaage) ikke samme adkomst til at bli skolebokstave-

ring, som mange andre nyheter; ti disse e'er og o'er forfalsker uttalen og vanskeliggør skrivningen istedenfor at lette den.

Jeg nytter lejligheten til her at uttale, at Eriksen og P. efter min mening gerne kunde ha gåt noget videre, æn de har våget at gøre. Jeg tror således, de godt kunde ha strøket flere stumme h'er og e'er (Myter, Teologer; anses, forstaas) og alle store forbokstaver, undtagen i egennavn, efter punktum og i De, Dem, Deres som 2 pers. Likeså kunde de, tror jeg, ha insat j for i i „tvelydene," de kunde i det minste i et eller to avsnit ha genoprettet („restitueret") de hårde medlyd, og de kunde hålt sig til den naturlige talebruk som i vi læser, i kan, de skal osv., således og i f. e. jeg trodde, du naadde, han spaadde og i f. e. jeg tar, vi lar, de drar, jeg blir, du gir, han ber m. m.

Overhoved finner jeg, at Thue i 1846 og Madvig (for Danmarks vedkommende) i 1855 i grunnen gik videre ved at stryke de stumme e'er og de dobbelte selvlyd, æn Eriksen og P. ved i 1868 at avlægge en del store forbokstaver, nogle få villedende f'er (Olaf, Alf) samt de nu av en mængde forfattere og andre avlagte flertalsformer (vi læser), som i minst et halvt snes menneskealdere har været „sminkede Lig". I næste utgave kunde E. og P. vist gerne uten fare flytte sig nogle hanefjet længre frem.

Danske skolebøker.

Allerede en god stund før 1855, da Madvig utstedde nysnævnte ortografiske frihetsbrev, havde i det minste en dansk læsebok, den av adjunkt Wolle m. fl., tat sig den frihet at være et temmeligt stykke forut for

tiden, — hvad jeg ellers bare nævner her i forbigående, da jeg ikke har boken og således ikke i det enkelte kan oplyse, hvor langt den gik. Men at også danske læse- og andre skolebøker havde foregrepet den Madvig'ske frihet, vet jeg i alle fal gennem andre. Således siger nysnævnte rektor Bødtker (jfr. s. 75) 1857 i fortalen til Bell. gall., s. VIII: „Ogsaa i de danske Skolebøger, som vi bruger paa vore Skoler, hersker i dette Stykke“ (i retskr.) „stor Frihed.“

Av danske skolebøker, som er yngre æn 1855, skal her nævnes:

1. Dansk Læsebog for de første Skoleaar, af S. Bertelsen, Skolebestyrerinde. Kjøbh. 1865. Udgiver. siger sig i første avsnit at følge den Rask-Petersenske retskrivning, for såvidt den er grunlagt på uttalen. Ja, hun går tildels et godt stykke længre æn R.-Peters., som vil ses av eksempler som disse: ha (for have), — bli, blir, — gi, gir, — ta, tar. Gø, gør. Kendt (f. kjendt), kær, kød. Skæg, Skelm, Skørt. (Vej, ej), flov, tov (d. e. flau, toug). Seks, vokse, straks. De var. De bær (f. bære). Vi har, de har set. Der er saat korn. „Naar det korn blir gult, skal vi ha høst.“

De første 1/2 2 ark har bare små forbokstaver. Altså har utgiver. trod, at de store forbokstaver ikke letter, men netop tynger arbejdet for begynneren, og det for den læsende, æn sige da for den skrivende.

2. Børnebog osv., af en gammel Skolemand, Kjøbh. 1865. (Skal være av overskoledirektør „Biskop“ With, nu død).

Utgiveren vedkenner sig i fortalen den mening, at „en Skolebog for Småbørn skal ikke reformere Skrivebrugen, en Skolelærer ikke heller“ . . . . „En Skole-

bog bør . . . på den anden Side ej heller holde igen mod Reformer i Skrivebrugen ved at nægte den (dem?) Adgang til Skolen“ . . . „Heraf følger, at det Splinterny og det Yderlige i Reformerne må holdes borte såvel som det Forældede. Læsestykker fra Holbergs eller endog fra Rahbeks Tid bør ikke meddeles til Skolebrug med disse Forfatteres egen Ortografi, men såkaldte Forbedringer i Retskrivningen fra ifjor, eller Enkeltmands Vilkårligheder, således som de forefindes i N. N.s nys utgivne Bog eller Blad, have heller Intet at gøre i Skolen.“

Følgende avvikelser fra den ældre bokstavering finner han „tilstrækkeligt hjemlede ved Brugen“ og har derfor git dem adgang til bokens 1ste og 2net avsnit, d. e. til de to tredjedeler av den:

1. å for aa.
2. Bortkastelselsen av tvefoldig selvlyd og av understøtt. e.
3. Optagelsen av j og v i „tvelydene“ (altså f. e. nej, tavs).
4. Utelatelsen av j efter g og k forved bløt selvlyd (gøre, kær, købe, Skød).
5. Bruken av k for c og q, av ks for x, av s for z og av f for ph.

Derimot hålder han på de store forbokstaver og, mærkeligt nok hos slik en ortografisk fritænker, på de stumme e'er (d. e. de, som ikke er tegn for selvlydens længde).

3. I Læsning for Børn, 1866, av samme utgiver, følges samme bokstavering i 6—7 av dens 12 ark, nemlig i alt det, som er sat med latinske typer.

4. Dansk Læsebog af adjunkt Wulff. Se ovenfor s. 18.

Sekretær A. Bergs danske læsebøker har jeg ikke selv set, men nævner dem bare her til slut, da jeg av andre ser, at de brukes meget, ænda utgiveren i høj grad må ha løsgjort sig fra den nedarvede bokstavering. Han oplyser herom selv i sine Danske Ordsprog (Købh. 1865 s. XIII), at han „ikke har fundet det overensstemmende med skolens tarv at benytte den(ne) nye retskrivning“ (den Rask-Pet.) „i alle dens enkeltheder.“ „Kun forsåvidt som afvigelserne fra den ældre skrivemåde kunne siges at have fundet en mere almindelig anvendelse, har jeg troet at burde tage dem til indtægt.“ „Alligevel er jeg her gået videre end de fleste andre danske læsebøger, men tør dog sikkert håbe, efter disse bøgers gunstige modtagelse at dømme, at have været heldig i valget af denne retskrivning. Foruden nemlig at være forundte en særlig anbefaling af den nu afdøde overskoledirektør With, have bøgerne, idet de ere indførte i de fleste af vore købstadsskoler, fundet en ikke ubetydelig udbredelse og ere blevne autoriserede til skolebrug af de forskellige landemoder.“

Også S. Bertelsen ovenfor omtaler A. Bergs læsebøker som „noksom bekjendte i Skoleverdenen og udtrykkelig anbefalede af Overskoledirecteuren samt autoriserede af flere Landemoder.“ Det ses da og av „Fædrelandet“ $\frac{8}{8}$ 68, at i alle fal nogle av dem er utkommen i flere oplag.

Hvad man her navnlig må ønske slåt fast, er da dette, at A. Bergs bøker, så vidtgående som de er, ænda er så vel set i skolerne. Følgelig må det yngre

kul av disses lærere og ledere være mere medgørlige og fordragsomme, æn det ældre længe har været. Dertil har disse da den kraftigste grun i den omstændighet, at de selv for en stor del er smittet eller forført av den lede tidsånd, av vårt „anarkiske Modevæsen", av „Tidens store Farsot", hvis det forhålder sig, som en anmelder av A. Bergs Dansk Retskrivningsordbog (Berlingsken $^{10}/_{11}$ 68) nylig har sagt: „Det Standpunkt, denne Retskrivningsordbog indtager, er den efter Rask-Petersens System tillempede, a f den yngre Slægt almindeligviis antagne, Skrivemaade" (ɔ: bokstavering).

Dette var da noget om læsebøker i dansk. Men omtrent samme rettroenhet og mønstergyldighet som av disse skulde en tro, de danske dog også krævede av de språklærer i morsmålet, som skulde kunne brukes i skolerne. Men er dette så, da kan en i Danmark være, hvad det ældre ætled i landet vilde kalle en temmelig stor fritænker i retskrivningen, uten derfor nu at bli frakent nysnævnte rettroenhet. Jeg skal vise dette ved hjælp av nogle av pågældende bøker, som jeg netop er ejer av og ikke har opsøkt særlig til bruk ved dette arbejd.

1. Prof. og etatsråd Flors Sætningslære, av 1864, er utarbejdet efter ønske av Tang, styrer av Blågårds lærerskole. Flor fortæller: „Derpå fremførte herr Tang endnu en indstændig begæring om, „„at jeg i denne lærebog vilde benytte den af Rask og N. M. Petersen begrundede retskrivning, der bestandig vandt flere tilhængere i skolelærerstanden."" „Også dette gik jeg," siger Flor, „villig ind på, da jeg altid i det væsenlige har hyldet grundsætningerne for denne retskrivning."

2. Samme retskrivning følger Lucianus Kofod i sin Modersmålets sproglære og retskr. Til brug ved højere skoler, seminar. og selvundervisning, 1864.

3. Likeså i Modersmålets sætningslære, 1867.

4. I kortfattet Dansk Sproglære osv., av 1865, har adjunkt Dorph (se ovenfor s. 31), som han selv siger, „i Hovedsagen fulgt det saakaldte Rask-Petersenske System“, dog med avvikelser fra det „i nogle enkelte Punkter.“

5. Endelig kan her også bli nævnt en Dansk Sproglære, av P. Clausen, Skolebestyrer, 1862. Jeg ejer 1ste oplag, der retskrivningen er yterlig gammeldags; men av „Fædrelandet“ $\frac{2}{8}$ 68 ses oplag 2 at være ombokstaveret „nærmest overensstem. med den nyere Retskrivning.“ Omslaget og ombokstaveringen må ha været ikke litet ingripende, at slutte av, at Schønheyders (norske) Retskrivningslære, av 1868, av anmelderen sammesteds finnes at være halv eller helt forældet, at være „i det Væsentlige efter de gammeldags Regler“, jævnført med Clausens nemlig. Og dog går Schønheyders bok så langt, som vårt kirkedep.s omgangsbrev av 1862 (se ovenfor s. 22) tillater.

Så stor frihet råder nu, som vi ser, i selve mønsterbøkerne, i de læremidler, som gør umiddelbar tjeneste ved undervisningen i morsmålet. Derefter kan en gøre sig en tanke om, hvorledes det er fat med skolebøker i andre fag. Jeg tror derfor at kunne frita læseren og mig selv for ulejligheten med at opsøke nogen av dem og efterse, hvorledes de har det. Går det så med det grønne træ, som vi har set, hvorledes må det ikke da gå med det tørre?

Mere om retskrivningssakens stilling i Danmark.

I lang tid gik det fortere hos os æn i Danmark med forbedringer i retskrivningen, navnlig med at få bort stum e og dobbelt e, i og u. „Hernede kunne vi næsten ikke komme af stedet", skrev således N. M. Petersen til en man i Kristiania i 1856. Men i den senere tid er tingen rigtig kommen på glid hos våre skyldfolk der sydpå, og det er nu von til, at de danske vil ta sin mon igen, og mere æn det. Jeg tror derfor at skylde den sak, jeg her arbejder for, at gi nogle yterligere oplysninger om denne dens gode vending, især da jeg har en tanke om, at de danskes foredømme vil virke velgørende på mange av våre gammelkære, som hittil har vist sig utilgængelige for selv de for andre mest inlysende grunner.

Hovedtildragelsen på retskrivningens område i Danmark i den seneste tid er uten tvil dette, at dets kultusminister Rosenørn-Teilmann under 14. 11. 65 forbød borger- og almuskolerne bruken av den Rask-Petersenske retskr., som han og andre tilhængere av den nedarvede barnelærdom fant at gripe om sig i disse skoler i en foruroligende grad. Som rettesnor ved undervisningen skulde lærerne hålde sig til Molbechs „Dansk Ordbog" eller til „Psalmebog til Kirke- og Huusandagt". Latinskolerne blev utenfor. For dem havde Madvig, som vi ovenfor har hørt, forkyndt frihetens evangelium i 1855. Kun de lægre skoler hørte ænnu under den gamle pakt og stod under loven, den strænge seremonielle lov med dens stumme e'r m. m. Denne inskærpelse av lovens strænge bud kan kalles hovedtildragelsen især på grun av de mange uttalelser i motsat retning, av tidninger og samlag, som den fremkalte.

Havde den ikke hændt, da havde i alle fal vi heroppe neppe så hastig kommet under vejr med, at kætteriet havde så stort parti på sin side i Danmark. Av hvad tidligere var foregåt, kan her alene i farten bli nævnt, at adjunkt Kinch i Ribe 1854 (?) optrådde i „Fædrelandet“ til beste for Rasks retskr. En skoleman fra Roskilde, som nu er univ.lærer i Københ., imøtegik ham, men havde det uheld, at Madvig, som han havde været så vis på at ha på sin side, da talen var om at hævde noget så gammelt — og derfor vel på en måte klassisk — som den nedarvede bokstavering, under kampen gik over til fienden og gav Kinch, for en god del i det minste, ret. Det varede da heller ikke længe, før Madvigs brev av 1855 påfulgte. Det var ellers en pussig tilståelse av skolemannen, at han syntes, likesom at grunnen, han stod og fægtede på imot Kinch, gav sig under føterne på ham, da han mærkede, at han ikke havde Madvig heller at støtte sig til. Slikt havde han da minst ventet. Her var således atter lejlighet til at rope: også du, min søn Brutus!

„Fædrelandet“ for $\frac{20}{11}$ 65 finner, at R.-T.s skrivelse er uheldig, da den henviser til enkelte bøker, og det slike, som delvis er aldeles forældet (som når Molbech skriver Kiole, fierde, piatte). Heller skulde han vendt sig til et par språkkyndige og fåt utarbejdet en liten ledetråd. Omtrent det samme ytrer E. Bøgh i Folkets Avis $\frac{21}{11}$ s. å. Han gør ellers opmærksom på, at skrivelsen er „det første bekjendte Skridt, som er foretaget under den nye Kultusminister,“ slik hast har R.-T. altså havt med at få mun- eller kanske snarere håndkurv på de viltre eller flotte borger- og almuskoler. Som „Fædrel.“ hålder han en lignende forhåldsregel ikke

egentlig utidig, da „der kan være delte Meninger om, hvorvidt det i en saadan Sag er Skolens" („og Seminariernes") „Sag at gennemføre Reformen, hvis en saadan maatte ansees for ønskelig."

Siden kom den ene insender efter den andre i de forskellige blad og tok fat på skrivelsen. Navnlig påvistes det en mængde ustøheter i „Psalme-"mønsterbokens bokstavering. Imidlertid fant Raskianerne vel, at slikt forslog ikke rigtig. Derfor begynte de at gå løs på den i hele flokker.

I „Fædrel." $\frac{8}{8}$ 66 er således avtrykt en „Adresse" fra „en Flerhed af Lærere fra Sunds Herred" om ophævelse av kultusministerens skrivelse av $\frac{14}{11}$ 65. Bladet optar den, hvorvel for ikke længe siden et lignende bønskrift har været på dagsordenen. Dette fra Sund går ut på følgende seks punkter:

1. Bortkastelse av selvlydsfordoblingen.
2. Likeså av „tvelydene" (ɔ: av i og u mot j og v: høj, tavs).
3. Likeså av j efter g og k forved bløt selvlyd (altså gøre, gerne, kær, købe, skælde).
4. Likeså av den stumme e som bøjningsmærke.
5. Likeså av de store forbokstaver.
6. Optagelse av å for aa.

Andre „Forandringer bør vistnok," siger Sundingerne, „for Øjeblikket holdes borte fra Skolen".

Bønskriftet minner om nogle frisinnede ytringer av overskoledir. With, navnlig at skolen vistnok ikke bør gå forrest, men heller ikke ligge bakut i denne sak eller inøve i lærlingerne en bokstavering, som alt er forældet i samme øjeblik, som de skal til at bruke den utenfor skolen.

„Dagbladet“ for $\frac{15}{2}$ 67 meddeler et annet inlæg mot Rosenørn-T.s omgangsbrev av 1865. Dette var fra „omtrent 200 Mænd især fra Folkeskolen, men dog og af fem Seminarlærere, fire Realskolelærere, nogle Borgerskolelærere og en Kateket.“ Det går ut på netop de samme språkpunkter som det fra Sunds hæred. Skriftet blev inbragt for Rosenørn-T. av ingen ringere æn tre riksdagsmæn, nemlig landstingsman overlærer Forchhammer og folketingsmænnene lærer Berg og gårdejer Termansen. Det omtaler Madvigs brev til latinskolerne av $\frac{27}{1}$ 55.

Ministeren R. T. hålt på sit omgangsbrev, men lovede dog at ta det under ny overvejelse og navnlig at forelægge undervisningsinspektøren (Madvig) den.

Efter Folkets Avis f. $\frac{25}{4}$ 67 har skolemans-samlaget (eller den pædag. Foren.) i Købh. opstillet nedenstående 12 sætninger som skikkede til at bli slåt fast allerede nu. Samlaget er dog så langt fra at hålde denne sin lære for den endelige, at det meget mere uttrykkelig vedgår, at „de opstillede Regler kun maa betragtes som foreløbige og bestemte til at bane Vejen for rigtigere og videre gjennemførte Grundsætninger.“ „Overgangen maa,“ siger det, „ske lidt efter lidt.“

„Ogsaa vi,“ lægger E. Bøgh til, „er af den Mening, at man hellere bør nøjes med at virke for Opnaaelsen af en mindre Reform, der har Sandsynlighed for at kunne sættes igjennem, end at udsætte hele Bestræbelsen for at strande ved paa en Gang at forlange Alt, hvad der med Rette kunde ønskes og kræves, men vanskelig opnaaes; men i flere af de vigtigste Punkter er der vistnok endogsaa fordret Mindre, end der med al Rimelighed kunde kræves. Dog skal vi være For-

eningen overordentlig taknemmelig, hvis den kan gjennemføre dette Udkast, der allerede vil være et betydeligt Fremskridt.

Reglerne er:

I. „Navneord og Ord, der staa som Navneord, skrives som hidtil med store Forbogstaver“.

II. „I enhver Stavelse bruges kun een Selvlyd“ (d. e. selvlydsfordobl. og stum e forkastes) „og j og v sættes for i og u i de saakaldte Diftonger“ (nej, høj, tavs).

III. „Tegnet aa beholdes, og der skjelnes ikke mellem ø og ö,“ f. e. i hør! (efter dansk uttale) og Hør.

IV. „Medlydstegn fordobles aldrig foran Medlydstegn,“ f. e. i sikkre, tappre.

V. „V hærdes i korte Stavelser foran t til f: Løfte, Skrift, groft, haft, men bravt, skjævt, halvt“.

VI. „Det stumme d bortkastes i alle Bøjninger og Afledninger, naar det ikke forekommer i Stammen: Kysk, Trusel, Søskende, fælles, men verdslig, tillands, omvendt.“

VII. „Det stumme h bruges kun i Ordene thi, ahne, Uhr, The, i Udraab: ah, ih, uh, og i Egennavne.“ De fleste av disse h'er, nemlig de forved j og v (Hjerte, Hval) samt de i græske ord (mythe) er altså uteglemt. Eller — samlaget skulde vel aldrig ha regnet h i denne stilling for lydelig?

VIII. „Det stumme j beholdes efter g og k foran e, æ, ø“, altså gjøre, kjær, Skjæg, ikke gøre, kær, Skæg. Dog med tre undtak.

IX. „T bortkastes i offenlig, egenlig o. s. v. og i Biord paa ig“, f. e. tale venlig, ikke t. venligt.

X. „Fremmede Medlyd som q og x bruges ikke i danske Ord: Kvinde, Kvad, seks, Voks.“

XI. „Egennavne og fremmede Ord, der ikke have faaet Borgerret, beholde deres oprindelige Skrivemaade".

E. Bøgh finner denne regel løs. Han foreslår: „Fremmede Ord maa ikke *tildels* bogstaveres efter dansk Udtale, naar det ikke kan ske *helt*".

XII. „Den nu brugelige Stavelsedeling beholdes," altså f. e. Bar-net, He-sten, me-dens, ikke Barn-et Hest-en, med-ens. (Ch og ph har intet nummer fåt. Altså blir de vel ved?)

Efter Aftonbl. ($\frac{25}{5}$ 67) skal samlaget ikke ha lat sig nøje med at opgøre sin mening om dette skolespørsmål, men for at få sat den i utøvelse i selve skolen, og det nogenlunde snart, skal det også ha bedt kultusministeren om at nedsætte et utval(g) „for at ordne Modersmaalets Retskrivning." Altså ænnu et bønskrift til imot det ortografiske politireglement av $\frac{14}{11}$ 65.

Folkets Avis hålder således ikke igen imot skolemænnenes fremad, men trykker meget mere på. Det samme gør „Fædrelandet" f. $\frac{3}{5}$ 67. Efter at ha fortalt om ovennævnte utkast til retskrivningsregler siger det nemlig: „Vi skjønne ikke, at Retskrivningsureden hertillands og i Norge i synderlig Grad vil kunne afhjælpes, om disse Regler f. Ex. blive autoriserede af H.s Excell. Cultusministeren i Stedet for Molbechs Ordbog og Psalmebogen; *dertil have allerede altfor Mange tilegnet sig den Rask-Petersenske Skrivemaade*, og endnu Flere ere betydelig nærmere ved denne, end pædag. Selskab har villet gaae. *Bevægelsen vil ikke standse, før den Rask-Peters. Skrivemaade er bleven herskende.*"

Hvor manstærke fremstegsmænnene allerede er, kan imidlertid måske allerbest skønnes av, hvad Nor-

disk Skoletidende (Odense) for $\frac{13}{4}$ 68 fortæller, nemlig at „man på mange stæder“ i Danmarks borger- og almuskoler „aldeles ikke har ænset denne befaling“ (den av $\frac{14}{11}$ 65), „som jo heller ikke engang overhåldes af selve ministeren (der f. e. ikke skriver gierne eller Stierne som Molbech) og her i Odense have lærerne efter skoleinspektørens opfordring og med vor biskops tilladelse vedtaget at forkaste brugen af selvlydsfordobling, stumt e, tvelyd og den gængse men gale stavelseskilning.“ Underkongerne i det land Fyn har altså præket ortografisk oprør mot riksstyrelsen, den ortografiske overkonge i København!

Samme frejdighet i ånden og tillit til det gode rygstø, som haves i et mægtigt parti, fremlyser da og av, hvad L. Kofod i sin skrivelse til „Fædrelandet“ (ovenfor s. 64) siger om kultusministerens bud av $\frac{14}{11}$ 65. L. K. kaller det den „sørgelig mindeværdige Henvisning til Molbechs Ordbog og Psalmebogen til H. som Rettesnore for Skolestavning“ . . . . som „var et i Tanken saa vrangt og i Udførelsen saa keitet Misgreb, at denne Regjeringshandling, i Stedet for at raade Bod paa Vilderedet, kun, ifald den blev efterlevet, vilde gjøre Ondt værre.“

Det „Par varsomme Smaaskridt“, de „Hanefjed ad Vejen til det fælles (nordiske) Maal, til at fremme Nordiskheden i Danmark og tjene Nordens Enhedssag,“ — disse hanefjed, som L. Kofod mener, at Fædrelandet (og da siden andre tidninger) nu med det første kunde rette sin bokstavering efter de nyere i, er

1) utelukkelse av c, q, x og z i ord av nordisk rot eller dog med dansk borgerret;
2) utstøtelse av stum e i n.ord og till.ord;

3) likeså av stum d, der hverken oprinnelse eller uttale hjemler den: Glans, glinse, Lanse, Panser, Prins, Sans, danse. (Efter regelens lydelse skal d altså også ut i f. e. kalde, falde, Svenden, Kanden, Panden osv., hvad L. K. på annet sted virkelig har ytret sig for.);
4) likeså av i og u i de såkalte tvelyd, i alle fal i „nordiske og danskblevne ord;" altså vaje — ikke vaie —, Sejr, Møje; tavs, tavne, han tav, Bavn, Fortov osv.;
5) bortbytning av ch og ph mot k og f samt c (=k) mot k.

Hit hører da også den vedtagelse av Roskilde skole i denne sak, som ovenfor s. 19 under avsnittet om forbokstaverne er omtalt. Den går ut på omtrent det samme som den av det pædag. samlag i Københ.; dog våger den sig tildels noget længre. Skolen gør ellers den mærkelige tilståelse, at den ældre retskr., som den har hålt på i hele 13 år, efter at Madvigs brev av 1855 var utsted, og som lærerne vel altså må havt adskillig kærlighet for, har „Ulemper" ved sig, navnlig i sin „Mangel paa Fasthed og Følgerigtighed." De gør og opmærksom på, at vedlikehåldelsen av den ældre bokstavering i nogle skoler ved siden av den, som Madvig har „anbefalet" (altså i grunnen ikke bare tillat?), „vanskeliggjør Disciples Overgang fra en Skole til en anden og har tillige forhindret, at der i de almindelig brugte Skolebøger følges en ensartet Retskrivning." Overgangen har altså allerede skredet så langt frem i Danmark, at det nu ikke er det nyes tilhængere, men efterliggerne, — de, som hålder det gamle i det længste oppe,— som dernede vålder for-

virring og hindrer almindelig samklang i retskrivningen. Hvorledes mon det er ved våre norske skoler? I Danmark gik det, efter hvad Roskild skole oplyser, så: „Da Undervisningsinspektøren lod sig nøje med en Henstilling til Skolerne og ikke paabød Efterlevelse af de anbefalede Regler, fremkaldtes der ikke ved denne Rundskrivelse (Madvigs) nogen større Ensartethed, men hver Skole fulgte sin," en ulejlighet, som Roskilde skole altså nu gør, hvad den kan, for at avhjælpe.

De hittil vedrørte ændringer i retsk. er imidlertid ikke de eneste, som er i opkomst i danske bøker. Navnlig kan her ænnu mærkes to andre, 1) at man nu begynner at sankenne, at e må regnes for stum overalt i rækker, som utgår fra enstavelses navnef. (infin.), f. e. av at tro: troer — troede, (har, er) troet, — av at saa: saaer — saaede, saaet, — av at gjø: gjøer — gjøede — gjøet, — og 2) at bokstaverne æ og aa (å) mere og mere intræder i e'ens og o'ens plas i stavelser, der lyden er æ eller aa. Således skriver prof. H. Krøyer i Tidsskrift for Fiskeri hær, dær, hæn, væl, mællem, sælv, fræm, omtrænt, tægne og lign. (Dog bruker Kr. e hist og her, navnlig i er, ere, erholde, erfare, erstatte osv.) samt i „tvelyden" ej. Flere forfattere skriver låv, språg, såver, våve o. l.

Herom er det min mening, som jeg nærmere har gjort rede for i „Norden" bind III („Om tilnærmelse mellem norsk, dansk og svensk," 1867), at vår bokstavering aldrig blir enten så fast eller så letlært, som den kan og derfor bør være, før vi får bort alle (eller for det første de fleste) to-tre-eller flerfoldige tegnelser for lydene, så at hver lyd bare har ét tegn (bokstav), like-

som hvert tegn kun er uttryk for én lyd og for ingen annen. Men til den ende må bl. a. lyden æ ikke, — til vanskelighet for dem, som lærer at skrive, — tegnes snart med æ, snart med e, men altid med æ, likesom lyden aa (å) ikke snart med aa, snart med o, men altid med aa (å). Og tegnet e må, — til lettelse for dem, som lærer at læse, — kun brukes om (for) lyden e, f. e. i se, le, set, likesom tegnet o kun om lyden o f. e. i sol, stol, ond. Uheldigvis har imidlertid de skrivende en iøjnefallende svakhet for den fjernere, uegentlige tegnelse av lydene, til forfang for den nærmestliggende, egentlige. Navnlig har, som ovenfor sagt, e for æ været en „Tidens Kjephest“ i de senere år, men dette „Modevæsen“ er dog nu i avtagende.

En påfallende vant på følgerigtighet kan jeg ikke undlate her at gøre opmærksom på, nemlig den, at forfattere, som underkenner og av sine bøker utskiller den ejendommelig rommerske uttale av græske ord (se ovenfor s. 6), hålder på den rommerske bokstavering. De forkaster den ugræske lydelse, men fasthålder de ugræske tegn for lydelsen. Således skriver Thomsen i Memorabilia ph for φ, ch for χ, th for ϑ. Likeså Flemmer i Herodot, Berg og Fibiger i Anabasis. Tregder lar ordene med χ og ϑ gå gennem latinen til os, så de får til tegn kh (ɔ: ch) og th, men de med φ skriver han med f, altså med det tegn, som efter dansk (norsk), men ikke efter rommersk bruk er det selvskrevne. Thrige bruker th og ph, ænda han i likhet med de nysnævnte fornægter latinen, idet han f. e. skriver Kimon, Korkyra, Nikias, Dekelia, Kephallenia, Delion, Phormion osv.

Er det så stort fortrin ved et språk, at det har mange former?

Den mening, at mange former for personer, tider, måter, tal, kasus er en stor herlighet ved et språk, har, som vi vet, like til våre tider været almindelig. Det er ovenfor (s. 33 o. flgg.) omtalt, hvorledes den uten tvil har været virksom ved den kamp, som tidlig intrådde i den danske boklighet for opretholdelsen, på papiret i alle fal, av de mere og mere avdøende flertalsformer; ti denne kamp er jo så omtrent jævnaldrende med latinsk språkkunskap i landet. Den spores også nu i manges utilbøjelighet til at give døden, hvad dødens er, d. e. til at la f. e. de døde flertalsformer i verb. utgå av bokmålet, like så vel som de er utgåt av tungemålet.

Den tro, at formernes mængde for en væsentlig del avgjør et språks værdi, har adkomst til særskilt at omhandles her, da den b. a. nok har havt altfor megen inflytelse også på våre skoler. De nyere språk avvistes i lang tid navnlig med den mærkning, at de jo var utartede, utskæmte og formløse, var som ribbede fugler ynkelige at se til. De fortjente da naturligvis ikke, at skolen spilte tiden på dem. Selv har jeg så mangen gang hørt fransk, italiensk, spansk, engelsk omtalt med ringeagt av skolemæn av denne samme grun. Latinen derimot, hint ægte og ufordærvede modersprå til alle disse byttinger og vanskapninger, se det var noget, som det lønnede sig at lægge arbejd på. Selv undervisningen i vårt modersmål var for en del i det minste av den årsak først aldeles utelukt, senere, og det like til vår tid, mere eller mindre vanskøttet.

Denne fordom mot de formfattige og til beste for de formrike mål havde vist ikke hålt sig så godt og

så længe, havde latinvennerne ikke havt så megen nytte av den i kampen for sit eller sine ynlingsmål. Når de vantro ytrede sine tvil, om de gamle språk var al den møje og tidsspille værdt, som ungdommen man efter man ødslede på dem, så kunde humanisterne bare la deres hær av former rykke frem likesom annet artilleri, og straks tagnede al motstand. Det gik „realisterne," som Jeronymus i Julestuen: skolemesterens „Lignelse om den Fugl Phønix slog dem særdeles."

Navnlig steg formernes aksier, da humanisterne for en 30 år siden havde opfunnet læren om åndsgymnastikken, om den formale dannelse, om den logiske gennemarbeidelse, med derav flytende forstandens overlegne klarsyn eller clairvoyançe, som ungdommen skulde kunne bli lyksaliggjort med alene derved, at den tilkøpte sig samme hos ihændehaverne av de gamle språk. Slike undergerninger kunde disse språk alene derved utrette, at de var så fine og fulkomne, navnlig så logiske, idet de havde former for slik en stor mængde „logiske Forhold." De nyere språk derimot havde under sin opvækst sat overstyr denne skønne rikdom, denne makeløse fædrearv. De var derfor kun som tanløse kærringer at regne, eller som Samson, dengang Dalila havde skilt ham ved hans fylle av hår.

Nu er det ikke min tanke, her selv personlig eller umiddelbart at fremtræde med inlæg imot denne vranglære. Jeg vil kun la andre avlægge vitnesbyrd imot den. Imidlertid sker dette likeså lit her som ved andre lejligheter, uten at jeg først selv har fremsat og efter evne gjort rede for den mening, som jeg fører vitner for. Jeg fremsatte nemlig min egen lære allerede 1846 i min første avhandling om „Skoleanliggen-

information may be given them regarding libra
are there being formed at the time when these
alive to the attractions of a vocation which c
association with the world of books.

The Association of American Library Sc
ship (indicated at the head of this letter), th
in seeking out both young men and young w
to library work. The schools are eager for
aid in finding the right sort of candidates for

der“, i univ.- og skoleannalerne. Dengang visste jeg ænnu ikke, om nogen annen havde uttalt samme mening. Selv havde jeg aldrig av nogen sakkyndig man hørt minste tvil om den nedarvede læres uruggelighet. Nogle år senere kom jeg dog efter, at Madvig alt i 1832 har ytret sig i samme retning, nemlig i Maanedsskr. for Litt. for det år. (Han uttaler sig i sammenhæng hermed også mot filologernes lære om den formale dannelse, navnlig som knyttet til de mange former, altså mot at dyrke de gamle språk i skolen på grun av deres formentlige fulkommenhet som språk).

Det synes mig så meget mindre nødvendigt, her at gentage omtrent hvad jeg i 1846 og oftere siden har invendt mot læren om formrikdommen, da de vitnesbyrd, som nedenfor blir irettelagt, i hovedsaken inneholder det samme. Beviset mot den er nemlig snart ført. Det grunner sig egentlig på, at flerheten av de mange former er unyttigt skraml, som derfor de nyere, mere fremskredne mål har kastet overbord. Dette er let at påvise ved eksempler. Men beviset alene gør liten virkning. Nogle er så grunmurede i den gamle tro, at de ikke engang vil høre noget motbevis eller byde til at sætte sig in i det. Andre synes nok, at den nye lære ikke skulde være så dum ænda. De vet ikke ret, hvad de skal invende mot den. Men en kommer ingen vej med dem like vel. Altid står det dem for hodet: Men han, som prædiker denne Lære, staar dog alene med den. Der maa altsaa være en eller anden svag Side ved den alligevel. Var den gamle Mening saa let at gjendrive i Grunden, som denne nye Lære vil gjøre den til, saa var den nok opgiven længe siden. Folk har da vel havt Forstand og

Dømmekraft før ogsaa. Derfor er det klogest, at vi lade den nymodens Lære staa ved sit Værd indtil Videre og selv holde os til den gamle!

Så taler folk i beste tilfælle, sålænge de bare har fåt bevis og grunner for det nye og mot det gamle, og sålænge den, som har fremlagt disse, ænnu, som sagt, står alene. Men når de så får høre, at først en, så en annen, en tredje, en fjerde og således flere og flere opgir den ældre mening og vedkenner sig den nyere, ja da får pipen lit efter lit en annen lyd; ti folk er, som ovenfor sagt, så tilbøjelige til at høre efter, ikke hvad som siges for eller imot, men hvem det er, som siger det, og hvor manstærk hær den nye sanhet kan stille i marken[1]). „Ein Tanke, som ikke kan faa med seg Landsens beste Menn," siger Dølen, „er dømd

[1]) Og hvad siger så de sejge, de, som forhærder sit hjerte likesom kong Farao, og ikke vil la sin gamle vranglære fare? Hvad siger de i sin harme over, at de blir mere og mere alene, idet det ældre kul dør ut, og det yngre hålder sig til den opgående sol? Å, bl. a. håner de sine motstandere som dem, som bare farer med „Citater og Autoriteter" og ikke „videnskabelig, med Grunde og Beviser," skyter sine fiender i sænk, ret, som om grunner og bevis og vitenskapelighet ikke netop havde begynt hærtoget og jævnlig vedbliver at gå i og med det. Men slikt vil de gamle dels helst overse, dels har de alt glemt begynnelsen. De mærker, at „Autoriteterne" gir deres motstandere styrke, en styrke, som vil bli det gamle partis død. Og så tror de, det er autoriteterne selv, som utretter så store ting, medens det egentlig er grunnerne og bevisene, som gennem autoriteterne efterhånden træder i kraft, idet sanheten før var magtesløs, da den ingen havde, som vedkente sig den. Ret og sanhet uten magt — folkemagt (autorit.) — kommer ingen vej, og den sanhet, virkelig eller inbildt, som engang styrede verden, sank sammen til et intet, alt som dens tilhængere forlot den, fordi dens tid var omme.

af med Livet.“ Den, som får med sig landsens beste mæn, er altså dømt til livet, og den ældre mening, som mister alle de mæn, som går over til den nyere, er følgelig dømt av med livet. Men slik overgang er da vel for vigtig til, at partiet kan la være at ta den til intægt.

Uttalelserne ordnes efter folkeslagene og tidsfølgen.

I. Danske.

a. Madvig.

Den, som av alle dem, jeg kenner, har uttalt sig mest eftertrykkelig og utførlig mot læren om mange former, er Madvig, navnlig i sine inbudsskrifter av 1856 og 57: „Om de grammatikalske Betegnelsers Tilblivelse og Væsen.“ Jeg kommer også til at bruke mere av ham æn av nogen annen. Skade, at jeg ikke kan utskrive altsammen.

Av Madvigs skrift av 1856.

S. 5. „Det var og er mig meget om at gjøre at fjerne fra dette Omraade de Fordomme og de svævende, vaklende, ofte ligefrem selvmodsigende Forestillinger, de ubestemte Anelser eller de selvtilfredse Bevægelser i opskruet, indholdsløse Talernaader, som forekomme mig at have havt et ganske utilbørligt Raaderum, lige meget mellem klassiske og ikke-klassiske Philologer og tildeels Ikke-Philol., og derved at vinde fast Bund for grammat. Opfatning og Fremstilling, for besindig Bedømmelse af Sprogforhold og Sprogskikkelser.“

Dette kun som inledning til det følgende.

S. 9. „Betragter man . . ., hvorlidet eller aldeles Intet de, der tale meest om Betydningen af Spro-

genes grammat. Skikkelse og prise visse Sprogskikkelsers formrige Herlighed, medens de elegisk klage over andre, dem selv tjenende Skikkelser som fattige Vantrevninger, fremføre for i bestemte Exempler at eftervise, hvad der tænkes eller føles mere under Brugen af den ene Skikkelse end af den anden . . . . . ., nødes man til at erkjende, at hiin Forventning“ (om, at filologerne skulde ha forsøkt alvorlig at klare spørsmålet om sammenhænget mellem det, som uttales i et språk, og dettes flere eller færre former) „just ikke i høi Grad opfyldes“.

S. 12. „Hvad vi forefinde“ — når vi undersøker denne sak — „er, at den høieste Cultur, den skarpeste Tænkning, den inderligste Følelse, den livligste Phantasie ligesaa let og uhindret (hvad Grammatiken angaaer) lader sit Indhold henstrømme gjennem Engelsk, det europ. Sprog, der viser den største Simpelhed i Form, som igjennem det relativt formrige (med fire Casus forsynede) Tydske eller igjennem det Græske, hvorved det endda bliver at bemærke, fordi det almindeligviis forglemmes, at ringe Antal af Bøiningsformer ingenlunde i samme Grad er ringe Antal af meget positive og bestemte Betegnelser. Endnu ville vi her som Opfordring til Overveielse minde om, at man visselig baade i Engelsk og Tydsk for et Par hundrede Aar siden, i Dansk for endnu kortere Tid (for hundrede Aar siden) skrev med større Besvær og mindre Lethed, Kraft og Mangfoldighed i Fremstillingen ogsaa paa Grund af grammat. Ubehjælpsomhed, nemlig i Periodebygning; men at denne Ubehjælpsomhed er for-

svunden, uden at noget eneste nyt grammat. Middel" (navnlig nogen egentlig gram. form) „er kommet frem."

Av Madvigs skrift av 1857.

S. 4. „Hos en Mængde nyere Forfattere vil man . . . . . . idelig støde paa Yttringer om Sprogets i Formdannelsen fremtrædende dybeste, hemmelighedsfuldeste, selvvirksomme Kraft, uden at man om denne Kraft, ved hvis Anerkjendelse vedkommende Forfatter giver sin egen dybere Sprogbetragtning et Vidnesbyrd, faaer Andet at vide, end at den har frembragt de Phænomener, vi i visse Sprog alle see, f. Ex. af Vocalforandring i Ordene i Forbindelse med og i Forhold til visse Bøiningsendelser. Disse Intet forklarende Talemaader og dermed beslægtede Sammenligninger af Sprogdannelsen med „store Naturkampe" kunde forbigaaes med Taushed, hvis de ikke fremgik af Forestillinger, der forvanske Opfattelsen og Bedømmelsen ogsaa af det udviklede Sprogs Phænomener, hvis disse Forestillinger ikke førte til stundom i Sprogforskning og Sprogfremstilling at lægge en eensidig Vægt paa det mindre Væsentlige, og hvis der ikke overhovedet i det hemmelighedsfulde Dyb indlagdes ikke faa ubegrundede Meninger og Forudsætninger. Det maa da atter paa dette Punkt gjentages, at Sprogets Dannelseskraft alene ligger i de Sproget dannende Mennesker" . . . .[1])

---

[1]) Jfr. s. 43 i skriftet av 1856: „Sproget vil sige det talende, efter Forstaaelse stræbende Menneske. Det burde være overflødigt, men er det dog maaske ikke, med Hensyn til Manges Utilbøielighed til ligefrem og fuldstændigt at fjerne uklare Forestillinger, der engang under Skin af dybere Opfatning have faaet Indgang . . .,

Også dette stykke, fra 1857, kan på sit sted gælde som inledning til det følgende. Vi kan godt trænge til den på grun av det misbruk, som jævnlig drives med de billedlige uttryk om språkets organisme, dets liv, dets ånd, dets rettigheter osv., ret som om det var en person, et menneske eller en engel, som var til for sin egen skyld, og hvis rettigheter, navnlig hvad det utvortes og klædselen vedkommer, således kunde komme i strid med det folks beste, som er bærer av det, at ungdommen f. e. fik finne sig i at plages i det uendelige med bl. a selv en yterst vilkårlig og floket bokstavering, bare fordi språket nu engang havde spunnet sig in i den og i ingen annen, og fordi det, at iføre det en annen mere rimelig, var at krænke språkets rettigheter! Man sætter tingen på hodet. Middelet, meddelelsesmiddelet, språket, ophøjes til mål, til selvøjemed, og målet, mennesket, blir igen bare noget underordnet, bare middel.

S. 33. „Man træffer ikke sjelden paa Mænd, der, idet de baade i Skoletiden og siden idelig have hørt Tale om de herlige, gamle Sprog med deres fine, logiske Formbygning og erindre sig, med hvilken Møie de have tilegnet sig (og endda saare ufuldkomment) Reglerne for disse Formers Brug, ikke kunne troe, at disse Sprog virkelig i denne Skikkelse have været den simple Mands Sprog.“ Efterat have henvist til, hvorledes i vår egen tid de slaviske folk,

---

her atter at minde om det aldeles Forkeerte i en vis Tale om Sprogets organiske Natur, som om det selvvirksomt satte sig i Bevægelse, og som om Ordene af sig selv og udaf sig selv kunde lade fremvoxe Betegnelser for Opfatningsformer af Forestillinger og for Forhold imellem dem.“

finnerne og grønlændingerne, almuen såvel som de mere dannede, vet at håndtere sine mange språkformer rigtig, vedbliver han så (s. 34): „En Dansk, der i en Række af Aar havde levet i Petersborg som Lærer i Engelsk, udviklede engang for mig, ganske paa samme Maade, som de, jeg før omtalte, gjøre det med Hensyn til Latin og Græsk, sin Forundring over den mærkværdige Sikkerhed, hvormed den simpleste Russer, endog Droskekudsken paa Torvet — han brugte just dette Exempel — iagttog den rigtige Brug af de fineste Formnuancer, i Tider, Maader o. s. v. Han studsede, da jeg sagde ham, at dette slet ikke var mere forunderligt, end at enhver Sjouer i Kjøbenhavn uden mindste Forvexling fulgte Sprogbrugen i at sige „p a a Kjøbmagergade“, men „i Vimmelskaftet“, med den sikkreste Takt adskilte gjorde og har gjort og uden mindste Eftertanke nøiagtig iagttog Grændsen for den tilladelige Udeladelse af Relativpron. som Subj. og den dertil knyttede Ordstilling (den Mand, her staaer), en Grændse, som ikke ti Danske kjendte i Form af Regel og ikke ret mange, naar det opgaves dem ved Reflexion at udfinde den, vilde være istand til at angive“.

Altså er f. e. dansken „logisk“ likeså vel, ɔ: likeså meget eller litet, som latinen, græsken osv., kun på en annen vis, med andre uttryk for den tankerne iboende logik. Derfor siger M. s. 31: „Man maa idelig og uden at blive træt minde om, at til det, der forekommer under visse Skikkelser i de gamle Sprog, svare andre Tilfælde i vore“.

S. 83. Med sistnævnte steder kan jævnføres samme skrift s. 83. Efter at M. her har underkent nogles påfund, at de gamle språk skulde være mere plastiske,

mere konkrete, eller at de skulde „vise en mere immateriel Tendents“ — være mere åndige eller åndfulle? — æn de nyere, som bruker hjælpeord istedenfor ordformer, kommer han til det, at de skulde være „strængere logiske,“ en dyd, som M. siger, at en temmelig almindelig mening tillægger begge de gamle språk eller i ethvert tilfælle det ene av dem, latinen, og da navnlig dennes grammatik, jævnført med de nyere språks. „Det er ikke blot,“ siger han videre, „Sprogforskerne og de historiske Philologer eller Litterærhistorikerne, der ere enige herom. Sætningen er gaaet temmelig over i den almindelige Forestilling, hvorfra den saaledes oftere er fremtraadt og endnu fremtræder i Forhandlingerne om de gamle Sprogs Stilling i Skolen. Forlanger man imidlertid nærmere at prøve Grundene for denne Dom, træde de En just ikke med stor Bestemthed og Klarhed imøde. Stundom henvises man til de fine Nuancer og Vendinger, hvoraf hvert Sprog har sine og som . . . mere vidne om naiv Modtagelighed end om conseqvent Logik; men almindeligere paaberaabes den strænge Conseqvents, hvormed Sætningens Dele sammenføies i nøie Overensstemmelse med og Afhængighed af hverandre, Prædicatet rettende sig efter Subj. i Person, Tal, Kjøn, Substantiverne underordnede i deres bestemte Casus osv., med andre Ord, det synes at opfattes som særlig logisk, at Sproget iagttager sine egne Regler og anvender sine Betegnelsesmidler hvert efter dets Betydning, som om de simplere Sprog ikke indenfor deres Systems Omraade gjorde ganske det Samme“. Madvig gør imidlertid opmærksom på, „at der . . . ikke er

mindste Grund i Sagens Natur til i Prædicatet at minde om Subjectets Forskjellighed, at Kjønsadskillelsen selv ligesaalidet i de gamle Sprog som i de nyere, der have beholdt den, er gjennemført som conseqvent Inddeling først af Personligt og Upersonligt, dernæst Mandligt og Qvindeligt, men anvendt med ganske anden deels Ufuldstændighed, deels Blanding af Motiver, at Forholdsbetegnelsen ved Casus ikke er bedre end ved andre Midler, og at hverken Inddelingen i fem Casus (i Latin, Vocativ fraregnet), eller i fire (i Græsk), eller i syv (i Sanskrit) har en nødvendig Naturgrund, endelig, at disse Inddelinger ikke ere fremkomne ved en Abstraction og med logisk Bevidsthed, men under usikker Griben"[1]) . . . .

S. 77. „Sproget udtrykker Folkets aandelige Væsen", siger de målkyndige nemlig. Madvig forkaster denne lære, idet han bl. a. siger:

„Til denne Sætning . . . . . slutter sig meget hyppig den yderligere Bestemmelse, at det fornemmelig er i Sprogets grammat. Bygning, som dets meest aandige Side, den fineste Bestanddeel deraf, at Billedet" (av vedkommende folk) „maa søges, i Modsætning til det mere materielle Ordforraad." . . . . „Ved Siden af den almindelige Sætning om Aandslivets Afprægning i

---

[1]) At en filolog kan underkenne en mening, som er til intægt for de gamle språk, og således sætte sanheten og sin overtydning over latinens og græskens vel, det har visse folk hos os ikke kunnet få i sit hode og derfor bl. a. skyldt mig for at fare med uærlighet og falske „Citater," og at misbruke Madvig, når jeg iblant fremlagde uttalelser av ham, som gik humanisterne og de gamle imot. Her kan man da se eksempel på M.s upartiskhet. Jeg minnes bare et tilfælle, der han har været partisk, se Liebleins „Norden" I, s. 60 fgg., men en mængde av det motsatte slag.

Sprogene fremtræde visse meget udbredte Domme om Sprogenes Rang og Følge i grammat. Fuldkommenhed, idet deels de saakaldte Bøiningssprog (de indo-europæiske og semitiske) sættes over de saakaldte agglutinerende eller Affix-Sprog, deels imellem Bøiningssprogene (navnlig i vor Æt, den indo-europ.) de ældre, formrigere Skikkelser, med ringere Anvendelse af adskilte Hjelpeord og fast Ordstilling, sættes over de nyere mindre bøiningsrige. Man priser Græsk og Latin i Modsætning til de romanske Sprog, der ere vanslægtede fra det sidste; Tydskeren glæder sig, idet han stiltiende indrømmer de to gamle Sprogs Forrang, over, at hans eget Sprog dog ved Bøiningsrigdom staaer saa høit over Franskmandens og de øvrige romanske; vi Danske, der just ikke kunne bryste os med vort nuværende Sprogs Rigdom paa Bøiningsformer, tale i desto høiere Toner om vort Oldsprog; deri ere med Undtagelse af nogle Kjettere (f. Ex. den ovenfor nævnte tydske Lærde Fuchs eller Adjunkt Knudsen i Norske Univ.- og Skoleannaler, 2den Række, 4de Bind, S. 188), alle enige, at de bøiningsrigere Sprogbygninger ere de fuldkomnere. Man klager da, som Höfer, over de nyere Sprogs „formelle Forvanskning“ (Verderbniss) eller, som Grimm, over, at „Sproget synes stedse at blive ufuldkomnere“. Rigtignok studser man da undertiden ved det Skue, som Culturhistor. opstiller ligeoverfor Theorien, og man undgaaer ikke engang temmelig paafaldende Selvmodsigelser, hvorpaa navnlig Grimm i sin imellem forstandig Betragtning og uklare traditionelle Forestillinger og Anelser underligt vaklende

Afhandling" (om Sprogets Oprindelse) „giver Exempler; men det Bøiningsrige bliver dog det Fuldkomnere; og man omtaler tillige denne Modsætning, som om den var langt absolutere end den er, idet jo mangehaande Bøining er tilstede i de nyere Sprog, og den modsatte grammat. Methode deelviis ogsaa anvendes i de ældre Sprog (amatus sum osv.)". Ser man nu, siger M. videre, til de formrike slaviske språk, hvis bærere dog står mindre højt æn vesteuropæerne, eller tilmed til grønlændingerne, som står såre lavt i dannelse, men likevel „har en meget stærk og kunstig slynget Bøining, saa staaer man pludselig ved den Bemærkning, som Hegel er kommet til at gjøre: Es kann sogar scheinen, dass vergleichungsweise die Sprachen der gebildetsten Völker die unvollkommnere Grammatik haben[1]). Men da er det næste og nødvendige Skridt at spørge, om denne Forestilling om Fuldkommenhed har nogen sand Grund eller om den, hvor ypperlige end forresten (efter en anden Vurderingsmaade) de bøiningsrige Sprog kunne være, dog kun beror paa en tilfældig opstaaet og overleveret Mening, saa at det, der betegnes som

[1]) I en mærkning fortæller M. her, hvor stolt R. Rask i sin ungdom var over, „at vore Forfædre kunde have saa ypperligt et Sprog" med så mange former nemlig, som „Oldnordisken" havde, og at R. undredes over, at vi, „hos hvem Videnskaberne var steget langt videre, havde et langt ringere". Jeg gengir disse ord for den forklarings skyld, som Madvig har ledsaget dem med. „Han (Rask) fulgte naturligviis", siger M., „den vedtagne Betragtning, der var meddeelt ham ved Græsk og Latin, og glædede sig ved at gjenfinde det, der pristes der, i sit kjære Islandsk".

Man mærke sig vel, at det er M. og ikke mig, K., som siger dette.

ufuldkomment, alene kan betegnes som simplere (i Hegels Sætning: einfacher) uden nogen almindelig Dom om Fortrin eller Mangel. Allerførst maa der da i denne Henseende skjelnes imellem Sprogets Fuldkommenhed i og for sig og den Vigtighed og Interesse, visse Egenskaber ved det, visse Phænomener deri kunne have for Sprogforskningen" (for språkhistorien og etnologien). „Men (s. 81) hele denne Vigtighed for Reflexionen over Sproget (der simpelthen er en Side af den almindelige Vigtighed af historisk Erkjendelse) har ikke det allermindste at gjøre med Sprogets Værd i og for sig, det er, for Folket, der bruger det; for dets Skyld, ikke for vor, Grammatikernes og Sproghistorikernes, Skyld er Sproget til" (det var brav, om folk, som motsætter sig f. e. en lettere og fornuftigere retskrivning, vilde tænke på dette, — jfr. ovenfor s. 100), „og dets Fuldkommenhed maa ene bedømmes efter dets Bekvemhed til at løse Opgaven, Tankemeddelelsen, og tilfredsstille Aanden derunder". — — — — —

„Hvad Humboldts Søgen efter Udtryk af Folkenes „Verdensanskuelse" i Sprogenes Grammatik angaaer, da beroer den heelt og holdent paa en Miskjendelse af Grændsen for de grammat. Betegnelsers Indholdssphære" . . .

Så meget av Madvig. Jeg håper, at inhåldet av disse brudstykker har mersmak, så en og annen får lyst til at granske de to skrifter (eg. bare et) i sammenhæng.

b. Flor.

Dr. prof. C. Flor siger i sin Dansk Sprog- og Retskrivningslære, 1860, s. 11:

„Man har sædvanlig holdt det for et Tab, naar et Sprog, saaledes som det danske, efterhaanden mistede sine Forholdsendelser, og for en stor Mangel, ikke mere at være i Besiddelse af disse, ligesom man paa den anden Side har anset det for en sand Herlighed, naar et Sprog, saaledes som det tyske, endnu for største Delen har beholdt dem, fordi de da, som man mente, kunde udtrykke Tanken mere bestemt og nøiagtig. Men denne Mening er aldeles urigtig. Ethvert Maskineri er sædvanlig i Begyndelsen vidtløftigt og omstændeligt, men bliver efterhaanden simplere og lettere, hvorved det ingenlunde taber, men tvertimod vinder, ej alene i Hurtighed, men ogsaa i Nøjagtighed og Sikkerhed. Paa samme Maade forholder det sig ogsaa med Sprogenes Maskineri. Det engelske Sprog har af sine ældre Forholdsendelser alene beholdt Ejeformen tilbage og benytter denne endda kun sjælden, og det franske bruger aldeles ingen; men det falder dog aldrig Nogen ind at mene, at Engelændernes eller Franskmændenes Tale og Skrift er mindre tydelig og bestemt end Tyskernes. Ligesaa lidt ligger der noget Uklart og Tvetydigt i det danske Sprog. Men Sagen er, at Navneordets (subst.s) forskjællige Forhold kan udtrykkes ikke alene ved at hænge visse Endelser til Ordet, men ogsaa dels ved et Forholdsord (Præpos.), dels ved den Plads, det indtager i Sætningen."

c. Rovsing.

I „Fædrelandet" 10. 6. 62 læses en „Betænkning til Kirke- og Undervisningsministeriet" fra professor, skolestyrer Rovsing i København. Han imødegår deri bl. a. den mening, at et formrikt bokmål skal være et

bedre middel æn et mere formfattigt til at få lært ungdommen de grammat. grunbegreper, en mening, som i Danmark havde havt den virkning, at tysken var „lagt til Grund“ i skolerne istedenfor som tidligere latinen. „Den Tro“, siger prof. R., „at saadanne formrige, ɔ: kun lidet udviklede Sprog, endogsaa i sig selv skulde være de fuldkomneste, er rigtignok opgivet for længe[1]) siden; der kan jo nu fornuftigvis ikke længere være nogen Tvivl om, at det med grammat. Former saa stærkt belemrede tydske Sprog er langt ufuldkomnere end f. Ex. det danske eller det franske. Men man antog, at Overflødigheden paa grammat. Former, der i anden Henseende er en Ufuldkommenhed, gav Tydsken (ligesom Latinen) et særeget Fortrin med Hensyn til den Brug, hvorom her er Tale. Det vilde være lettere for Læreren, mente man, at vække Disciplens Erkjendelse f. Ex. af Objectsforestillingen, naar han kunde henvise til en særegen Ordform, der ligefrem betegnede den for Øret eller Øiet. Man maa undres over, at denne Anskuelse har kunnet holde sig saa længe, da der dog ikke behøves lang Erfaring eller megen Eftertanke for at blive overbevist om, at Disciplen kommer til at kjende Objectet ikke ved Opmærks. paa Ordformen, men ved Opmærks. paa Meningen“ . . . . . . „Før han“ (læreren) „kan bruge Sætningen (f. Ex. wir lieben den Koenig), er han derfor nødt til at oversætte den paa Dansk; da først kan

[1]) Så mente dog ikke Madvig i 1857, da han nævnte Fuchs og K. Knudsen som et par av de få, som var blet Kættere og havde forlat den gamle ortodokse tro på de mange former (se næst forved i stykket av Madvig).

Operationen „(at udfinde, hvad der er objekt)“ begynde. Først naar Disciplen er kommen til at erkjende, at „Kongen“ er Object i den danske Sætning: vi elske Kongen, kan han bringes til at forstaa, at „den Koenig“ ogsaa maa være Object i den tyske Sætning. I hvilke Timer man end meddeler denne Undervisn., er det i Virkeligheden altid Modersmaalet man benytter.“

— — — Videre: „Under Behandlingen af det fremmede formrige Sprog vil Disciplen“ (som skal udfinde, hvad for et gramm. forhåld han netop har for sig i teksten) „idelig blive forført til at stole paa Formen istedenfor at undersøge Meningen, og han bliver da skuffet, hver Gang Accusativ, for at blive ved Exemplet, forekommer uden at betegne Objectsforestillingen, og hver Gang Objectet betegnes uden særegen Accusativform (wir lieben die Koeniginn, das Kind, die Kinder). Formen, der skulde være en Ledestjerne, bliver jo i hveranden Linie til en Lygtemand.“ — Her tilføjes i en note: „Det er den samme Misforstaaelse, hvorved man undertiden har villet forsvare Brugen af s t o r e B e g y n d e l s e s b o g s t a v e r til at betegne Substantivet, naar man nemlig har forsikret, at der derved skulde være vundet en Lettelse for Børnene. D e t e r d e t M o d s a t t e. Barnet, som indbilder sig at kunne s e e, at Ordet er et Substant., opgiver let Bestræbelsen for at komme til at i n d s e e det, det forføres til at g j æ t t e istedenfor at u n d e r s ø g e, og den hyppige Skuffelse medfører Forvirring. For franske og svenske Børn er det udentvivl lettere at skjelne Substantiverne fra andre Ordklasser end for danske og tydske.“

Vi kan altså i forbigående mærke os, at R. forkaster læren om store forbokstaver som hjælp for begyn-

neren. Samme mening vedkenner Madvig sig i skriftet av 1856 s. 53.

d. Ussing.

J. L. Ussing, professor i græsk ved univ. i Københ., utgav 1864 et skrift: „De lærde Skolers Undervisningsplan og de levende Sprogs Stilling i samme.“ I dette uttaler han sig s. 26 således: „Det er en Misforstaaelse, man for længe siden burde være kommet ud over, at Sprogene skulle læres for Grammatikens Skyld og ikke Gramm. for Sprogenes. Man har lagt særlig Vægt paa den formelle Dannelse, som Gramm. kan give den opvoxende Ungdom. Ogsaa dette er et vigtigt Moment. Sprogstudiet kan med Rette nævnes ved Siden af Mathematiken som særdeles skikket til at øve Forstanden og vække den begyndende Reflexion; men man maa ikke forvexle Gramm. med Logik og troe, at det Sprog, der har fleest grammat. Former, ogsaa har meest Logik i sig. De gramm. Former ere ikke Tankens nødvendige Former, men Menneskeaandens Forsøg paa at fæste Aandslivets Mangfoldighed til bestemte Betegnelser. Den sprogdannende Aand er fra først af uklar. Den prøver forskjellige Veie og faaer forskjellige Betegnelser for den samme eller ganske lignende Tankevendinger; først efterhaanden indseer den, at Maskineriet har flere Hjul end der behøves, og det er endda først gjennem store Revolutioner og Folkeblandinger, at den fornødne Simplification tilveiebringes. De formrigeste Sprog ere saaledes ikke de fuldkomneste, men de mindst fuldkomne. Vil man udvikle Barnets Tænkeevne, maa man ikke begynde med at sætte ham tilbage paa

et Standpunkt, der er lavere og mindre fuldkomment, end det, hvorpaa han instinktmæssig bevæger sig. Den brogede Formrigdom kan paa det barnlige Standpunkt kun være Gjenstand for Hukommelsen, og jo større dens Masse er, desto mindre bliver det muligt at benytte den til nogen „formel Dannelse." Denne fremkommer derimod af sig selv under en trinviis Fremskriden, naar Evnerne modnes ved Tiden og ved Brugen. Det er derfor urigtigt, naar man anfører det tydske Sprogs Formrigdom som Grund til at begynde Undervisningen dermed. I denne Henseende er Tydsken jo kun en Skygge af Latinen. Gjaldt det om, at Drengen sknlde lære et stort Antal Former at kjende, da har man med Rette bemærket, at Maalet naaedes bedre ved at begynde med Oldnordisk; ja bedre endnu ved Latin og Græsk, for ikke at tale om Grønlandsk og andre aldeles uudviklede Sprog. Tydsken var ikke nær formrig nok. Men Principet er netop det Modsatte. Man skal begynde med de nærmest liggende Sprog og efterhaanden bane sig Veien til de fjernere."

Vi kan her mærke os, at således begge de øverste statsfilologer i Danmark, Madvig og Ussing, proff. i latinen og græsken, dømmer imot sig og sine fag og til beste for disses motpart i denne sak.

2. Svenske.

a. Uppstrøm.

I Nordisk Univ. Tidsskr. I, 4de hefte s. 212 (1856) omtaler prof. Uppstrøm i Upsala, hvorledes de ældste språk i vår æt, sanskrit og zendspråkene, har åtte kasus, som i latinen har gåt ned til seks, i græsken og go-

tisken (møso-g.) til fem, i nygræsk, oldn. og tysk til fire. Og hvad her er hovedsaken, lægger Uppstrøm til, språklæren har i ethvert av disse språk rettet sin fremstilling efter dette tal. Tapet av den oprinnelige formrikdom har imidlertid, siger han, ikke uten videre været tap for klarheten i begrep; ti for så vidt språket har været ræd for slikt tap, har det på en eller annen måte søkt at forekomme faren og naturligvis ikke uten nytte. Med hensyn til det således minkende tal av former, navnlig i våre nordiske mål, siger U.: „Dette må nu være vel eller ille, vi må dog ta saken, som den er“ (og ikke ved at la former bli stående på papiret, som er døde utenfor boken, pådigte eller tillyge språket en formentlig herlighet, som det ikke har?). „Det er i det minste vist, at begynneren ikke har noget at invende derimot. Han ønsker naturligvis intet hellere æn at måtte få motta det gramm. læreemne, likesom ethvert annet, i den for ham letteste og simpleste skikkelse.“

Efter disse ord av U. må det undre os at læse følgende: „Jeg skulde for fult alvor ville foreslå, at man i de skandinaviske språks grammatiker, for så vidt de gir sig av med de nu brukelige bokmål, optok bare 4 kasus: nomin., genit., akkus. og vokativ. Ablativ kunde gå aldeles ut, og dativ best henvises til anmærkningerne.“ Svenskerne har altså intil 1856 sædvanlig opstillet seks kasus i de svenske språklærer, et tal, U. som fremstegsman vil ha bragt i samklang med virkeligheten, hvad han tror kan ske ved at la det gå ned til fire. Han ser altså, at 6 er formange regnet, men ikke, at 4 også er det, da det jo bare er to, nemlig ejeformen og nævneformen. Her får vi altså vite, at

svenskerne ænnu længere og senere æn vi norske har blet ved at opstille i språklæren døde (kasus-) former, former, som de jo visste, språket ikke havde, men som de dog av gammel vane tænkte sig som fortrin og derfor trodde at måtte i det længste hålde oppe — på papiret og i skolen. Dette er da netop, hvad vår M. M. kaller at „spørge, hvorledes Sprogformen burde være“, ikke, hvad den virkelig er. U. vet også godt, likesom Madvig ovenfor, hvor lysten til at fare med flere kasus, æn det svenske språk nu har, er kommen fra. „Man har i henseende til læren om kasus,“ siger han, „mere eller mindre, men dog altfor meget, taget latinen til mønster“ („tagit Latinen till föresyn“). Det er ellers ikke kasus alene, men og f. e. tiderne dette gælder om. Også av dem har de nordiske språk kun to, og dog opstiller våre formlærer også her seks. Vi tænker omtrent som Trop, som lar Pryssing kløve hans enaktsstykke og binde det in i to bind. „Det har,“ mener han nemlig, „mere Anseelse.“ Ja, der har vi det! At briske sig med noget flere kasus, tider, tal, æn vi virkelig har, — f. e. med et tal i utsagnsordene mere, æn det nu levende mål vedkenner sig, — det har mere anseelse! Vi synes, vi er fattige, men kan ikke la bli at være hoffærdige og spjåke os til med lånte fjærer.

b. R. v. Kræmer.

Ovenfor s. 31 er nævnt en bok: „Om språkfrågan,“ (8 ark okt.) av en annen svensk målgransker, R. v. Kræmer. Forfatteren påviser bl. a. historisk, like fra sanskrit gennem græsk og latin, møso-gotisk, „islandsk“, italiensk, spansk, fransk, nytysk til nydansk og nysvensk, hvorledes formernes mængde har været i stadigt

avtagende, hvad jo altså må grunne sig på en naturlov, og kan ikke være nogen tilfældighet eller vitnesbyrd om slægtens og språkenes tilbakegang, undtagen kanske i deres øjne, som åndelig lever ikke blant sine brødre efter køtet, men mellem Horats, Virgil, Cicero, Livius m. fl., og som tror, at verden siden hin tid har gåt nedad og utartet dag for dag, — fra gulalderen, da latinen var på sit beste, gennem sølv- og kobbertil jernalderen —, alt efter som den har gåt fremad og således har fjernet sig fra den romerskklassiske lyksalighetsstand, fra humanisternes paradis.

Jeg tilsætter de 2—3 siste blad i v. Kræmers bok. De gør nemlig på en måte fyllest for den hele. S. 124 til 130 lyder, som følger.

Ett eget förhållande framträder äfven genom dessa nu gifna öfversigter af substantivets och verbets öden, neml. att, i afseende å substantiv-böjningens förenkling i nyaste tider, latinets afkomling, den romaniska grenen, gått längst, under det att densamma deremot bibehållit en, jemförelsevis, invecklad verbal-konjugation. — Den germaniska språkgrenen åter har i verbalböjningen upphunnit en vida större enkelhet än något af de romaniska språkena — t. o. m. i tyskan och ännu mera i svenskan och danskan; — deremot är substantiv-böjningen i tyskan ännu temligen trasslig och besvärad af lemningar från fordom, och äfven i danskan och svenskan är den, genom de flera olika sättena att bilda pluralis, ej alls så enkel som i de romaniska språkena. Allt noga räknadt, det ena med det andra, torde dock priset i enkelhet, utan fråga, böra tillerkännas de germaniska språkena. Slutligen har det af båda språkgrenarna sammanflutna engelska språket onekligen, och

i alla afseenden, hunnit den hittills högsta grad af ändamålsenlig och förnuftsenlig enkelhet.

Klart torde äfven, som sagdt, för hvar och en, som följt med den gifna framställningen och sålunda sett, huru den ena böjningen efter den andra fallit bort, framstå den sanning, at de några ytterligare förenklingar, som talsvenskan vidtagit, endast är en följdriktig fortsättning af det stora förenklings-arbetet. — Månne det då icke är något kort-tänkt, att, såsom Anonymen, säga: „alla språkreformer i Hr v. K:s „(formförenklande)“ anda sträfva sålunda (sic!) att göra språken allt mera odugliga för s k r i f t;“ samt straxt ofvanför: „Har formen väl hunnit blifva så förenklad, att språket är en lingua franca, med endast ett par modi af verbet (infinitiv och supinum) och endast en kasus af nomina, utan möjlighet att bestämma, om icke kanske genom åtbörder, huruvida verbet skall uttrycka en berättelse, en direkt förutsägelse eller förmodan, en befallning eller önskan o. s. v. — — — en annan säker följd blir, att om den sålunda förenklade lingua francan än kan — — brukas — — när man t a l a r — — så kan h o n dock icke s k r i f v a s, åtminstone så, att tydlighet och bestämdhet vinnas, eller finare tanke-skiftningar uttryckas.“ —

Eget är att sammanställa detta diktatoriska påstående med hvad verkligheten enl. föregående sammanställning af de särskilda språkenas formbyggnader intygar! — Denna verklighet intygar, att alla språk, allt ifrån språk-historiens urtid, mer och mer förenklat sin formbyggnad, bortkastat kasus-, modus- och personändelser och ersatt dem med prepositioner, artiklar, hjelpverber och pronominer; den intygar, att denna förenklingsrörelse redan var påbörjad i sanskrit och

grekiska, vidare fortsatt i latin och möso-götiska och allt ytterligare i de moderna vesterländska språkena, och att den tillsvidare hunnit sin höjd i engelska språket.

Har då alla språk, allt ifrån urtiden blifvit „allt mera odugliga till skrift?“ Och är engelskan af alla språk, som ännu funnits, det oduligaste till skrift? — Har det, allt sedan urtiden, blifvit allt omöjligare att skrifva så, „att tydlighet och bestämdhet vinnas och finare tankeskiftningar uttryckas?“ — Under det litteraturerna för hvarje tidhvarf blifvit allt större till omfång och allt mångfaldigare till ämnen; under det att framställningen, som i äldsta tider bestod blott af enkla berättelser, kommit att omfatta allt mera abstrakta och tankeskärpa fordrande ämnen; under allt detta har då således alla språk blifvit allt „odugligare til skrift“, allt mera oförmögna af „tydlighet och bestämdhet“, allt mera utblottade på förmåga att uttrycka „finare tankeskiftningar?“ — Har jag orätt deruti, att endast en mjeltsjuk konservatism — som ständigt drømmer om „den gamla goda tiden“ — kan påstå något sådant?

Det stora misstaget hos de ifriga försvararna af dessa f. d. deklinations- och konjugations-former ligger deri: att de förblandar förmåga af böjningsformer och förmåga att uttrycka tankeskiftningar. Vore dessa två saker identiska, då hade de rätt; men lyckligtvis och naturligtvis är det icke så! Att så icke kan vara, blir redan tydligt vid första tanken på våra tiders ofantliga litteratur i abstrakta ämnen; men det är äfven lätt att ge en närmare förklaring. Våra språk har en lika stor och — såsom naturligt och billigt är efter så många seklers bildningsarbete — en vida större förmåga att uttrycka de finaste skiftningar i begrepp, än

hvad något af de mångprisade gamla språkena egde. Om det är någon viss särskild skiftning, för hvars uttryckande det nya språket ej uppfunnit medel, så är det derföre, att språket ej ansett sig behøfva denna särskilda distinktion, t. ex. i germaniska språk aoristen. — Alla de skiftningar i de gamla språkena, som det nya språket funnit sig behöfva, kan det också uttrycka, och dessutom många nyanser, som de gamla ej egde. Saken är blott den, att våra språk har valt att uttrycka sådana skiftningar med andra medel än dem, som fornåldern begagnade! — I urtiden ville språket uttrycka hvarje begreppsskiftning genom en bøjningsform (att detta sträfvande var nyttigt, ja, nödvändigt för sin tid för bildandet af ord, har jag redan nämt och till fullo erkänt); språket i våra dagar uttrycker dessa skiftningar genom enkla omskrifningar med en artikel, en preposition, ett hjelpverb o. s. v., i stället för med långsläpiga, trassliga, mångskiftande och i ålla fall otillräckliga böjningsformer. — För att blott ge ett enda exempel, så låt oss höra, hvad Fryxell säger om modi i svenskan (Svensk Språklära af A. Fryxell, 9:de uppl., sid. 67). „I Svenskan finnes egentligen, utom indikativus, konjunktivus, imperativus och infinitivus, en modus för hvarje af de hjelpverber, som bestämma modus. Således utmärker hjelpverbet Måste, att något nödvändigt skall ske, och dermed bildas alltså ett slags nödvändighetssätt, t. ex. jag måste kalla. — HjelpverbetBöra utmärker, att något bör ske, och bildar således ett förmanande sätt; t. ex. jag bör kalla. — Hjelpverbet Kunna utmärker, att något möjligtvis kunde ske, och bildar således ett möjlighetssätt; t. ex. jag kan taga. — Hjelpverbet

Vilja utmärker, att man vill, att något skall ske, och bildar således ett viljande sätt; t. ex. jag vil taga. — Hjelpverbet Låter utmärker, att handlingen sker genom andra; t. ex. han låter taga. — Hjelpverberna Lära och Töra utmärka en gissning och bilda sålunda ett gissande sätt; t. ex. han lär kunna, du torde finna o. s. v. — — — Dessa alla modus (sätt) gränsa nära intill hvarandra och utgöra en kedja af uttryck för händelsen, från dess nödvändighet ända till fullkomlig ovisshet; t. ex. Måste utmärker nödvendighet, Bör pligt, Får tillåtelse, Må medgifvande, Kan förmåga, Vill böjelse, Lär sannolikhet, Tör gissning.“ —

Der har vi således redan åtta olika modi uppgifna! Otaliga skulle kunna tilläggas; ty genom sammanställning af två eller flera verber skulle svenskan, liksom andra språk, kunna utmärka en mängd än ytterligare skiftningar af sätt, hvilka ej utan ren orimlighet i formväg skulle kunna med böjningar åstadkommas, såsom t. ex. jag torde kunna vilja komma o. s. v., o. s. v. Jag vet, att äfven de gamla språkena i viss mån kunde begagna omskrifningar till uttryckande af skiftningar, som ej genom böjningar kunde återges — men hvarför? Jo, emedan, som sagdt, språket redan i språkhistoriens dagning kommit till insigt af det orimliga och gränslösa i sitt sträfvande att bilda böjningsform för hvarje tänkbar ordets (begreppets) ställning.

Huru litet böjningsformer för olika sätt (modi) är oumbärliga, bevisas bland annat deraf, att nästan intet språk hvarken har eller haft någon särskild böjningsform för det frågande sättet (interrogativ); detta sätt, som dock är så bestämdt olika de andra! Men

när man talar, utmärks det otvetydigt af röstens tonfall och i skrift genom ett enkelt tecken (?). Hvad skulle man då göra med en vidlyftig böjningsform för ett ändamål, som genom så enkla medel vinns lika säkert?

Jag förutser, att man skall invända, att hela den mycket omtalade formförenklingsrörelsen ej utgått från en inre orsak, ett vaknande inre medvetande af formernas onödvändighet, utan från en yttre anledning, neml. beröringen med och sammanblandningen af olika språk, som hade olika formbyggnader, vid hvilka sammanstötningar det händt, att alla de sammanstötande systemerna ramlat eller mer eller mindre skadats. — Det kan, praktiskt taladt, vara aldeles detsamma, om man anför detta skäl eller det andra. Resultatet blir alltid, att alla språk af vår stora språkstam under alla tider och hos alla folk allt mera och mera, af en eller annan orsak, funnit sig föranlåtna att bortlägga dessa krångliga böjningsformer och att ersätta dem med enkla omskrifningar. — Såsom säkert kan man doch anta, att ej denna yttre händelse, sammanstötningen af olika språk, varit grund-orsaken till formförenklingen, utan att den endast varit ett af de kraftigast påskyndande medlena. Utan denna yttre omständighet hade förenklingen gått långsammare; det hade troligen varit hela skilnaden! Om formförenklingen ej hade en inre förnuftsorsak, så är det alldeles otänkbart, att icke den stigande odlingen skulle hejdat denna förenklings-rörelse i stället att, såsom vi sett af redogörelsen för tillståndet i de högst kultiverade folkenas språk, påskynda densamma. — Ja, om tillvaron af böjningsformer varit en för alla tider giltig, i förnuftet grundad nödvändighet, i stället att den blott var en öfvergångsformation, betingad af

språkets utvecklingsrörelse, så är det aldeles gifvet, att odlingen, långt ifrån att bortslipa böjningarna såsom knaggliga lemningar af råheten, tvertom skulle allt mera utvecklat desamma; och om ändock genom någon yttre sammanstötning af språk det gamla böjnings-systemet blifvit krossadt, så skulle odlingen då, utan allt tvifvel, så snart stormen varit förbi, börjat att bilda nya böjningar i stället för de förlorade. Att ett sådant nybildande alls ej varit omöjligt, om det varit af förnuftet påkalladt, bevisas bland annat af vår nya passiv-bildning. — Men böjningsformerna hade ej sin rot i en ovillkorlig behöflighet, och derföre, i stället att utgöra början till allt flera och flera nya formbildningar, kunde passivet ej ens bibehålla sig sjelft oförenkladt, utan hemföll genast under den allmänna förenklingslagen (Artikel XI). M. e. o., hade språket behöft böjnings-former, så hade det ofelbart skaffat sig sådana! Nu deremot, långt ifrån att sakna de aflagda böjningarna, fann det sig väl af förändringen; ty det märkte, att det med de nya enkla medlena kunde lika väl som förr, och enklare än förr, uttrycka alla tankens skiftningar. — När härtill läggs, att (med undantag af reduplikation) alla dessa beprisade böjningsformer, såsom förut är visadt, troligen från början icke var någonting annat än stympade sammansättningar af flera ord eller ordrötter, d. v. s. ett slags omskrifningar, hvilka omskrifningar de nyare språkena dels upplöst (att delarna undergått förändringar är naturligt och förut tillkännagifvet), dels ersatt med andra dylika, så bör — eller åtminstone borde — man slutligen inse, att språket blott gjort hvad som var dess rättighet, och komma till insigt af det orättvisa och grundlösa i denna eviga jemmerlåt om

språkenas försämrande, urartande, utblottande på former, sjunkande o. s. v. och allt detta genom slarf och orättmätiga ingrepp o. s. v., hvad allt det heter! — Verldsutvecklingen går visserligen sin gång, i trots af alla sådana protester, den går sin gång — ingen fara! Men hvarför skall man göra lifvet surt för sig sjelf med denna ständiga sorg öfver en försämring, som ej eger rum? Hvarför vill man ej slå ögat upp och se, att verlden är skön, dess Styresman god, och att allt, i stort taget, — så i språkligt som andra hänseenden — gått framåt till ett allt bättre och bättre, så långt som någon mensklig kännedom räcker tilbaka i tiderna!

c. Sommelius.

Rektor Sommelius i Lund hålt på riksdagen 1862 et foredrag, som er gengivet i Nya Dagl. Alleh. $\frac{21}{11}$ s. å. Det heter deri bl. a.: „Uten at undervurdere latinens store betydning som undervisningsemne ved et grundigt og alvorligt språkstudium, og uten at tiltræde deres mening, som vil lægge hele dette fag utenfor skolen, og som påstår, at det er tidsnok at begynne på dette fag ved univ., kan jeg på den andre side ikke gå in på deres synsmåte, som siger, at man ikke kan enten modersmålet eller de andre levende språk, uten at ha begynt med latinen. At det gaves en tid, da det var nødvendigt at begynne språkundervisningen med latinen, vet vi alle, men at den tid allerede er forbi, derom tror jeg, at de fleste skolemæn er enige. Modersmålet er nu uten tvil det språk, som bør lægges til grun for språkstudiet. Vistnok har studiet av modersm. både i skolen og ved univ. været så forsømt, at man i sanhet

bør blues derover, men en bedre tid er intråd også i dette henseende. Man har alt længe nok ved offentlige lereværk sysselsat sig med undervisn. i modersmålet, tysk, fransk og engelsk, til ikke at have vishet for, at det lar sig gøre at hjælpe lærlingen til en grej og klar gramm. kunskap uten at ha lat ham begynne med latinen. Man har også begynt at dra i tvil den sætning, som længe galt for en trosartikkel, at latinens og græskens fortrinlighet som mønstersprák ved undervisningen bl. a. skulde ligge i disse språks rikdom på former og endelser. Længe har jeg tvilet herpå og hålder det nu for en fordom, som regner sine aner fra svundne århundreder. Når det er spørsmål om at opdra og oplære barn i 19de århundrede, så tror jeg, det er rettere og hensigtsmæssigere at la dem begynne med språk, som brukes i det 19de århundr., æn med sådanne, som for århundreder siden har ophørt at være språk i ordets egentlige mening og står tilbake alene som minnesmærker, jeg inrømmer gerne som herlige minnesmærker, over de mest utmærkede folkeslag på sin tid."

Videre siger Som. i no. for $\frac{22}{11}$ 62: at et språks fortrinlighet skulde ligge deri, at det er rikt på endelser, tviler jeg på. Hvorfor har vårt modersmål og alle de andre dannede folkeslags tungemål i tidernes løp alt mere og mere frigjort sig for denne tunge og ubekvemme rustning? Svaret tarv ej søkes langt borte. Ved bare endelser kan ingen tankens avskygninger så klart og fulkommen uttrykkes, at ikke andre språklige hjælpemidler skulde tiltrænges for dette endemål. Evnen til at frembringe nye ord, rikdommen på talemåter og mangfoldigheten og man-

gesidigheten i ordfældingen er langt højere egenskaper ved et språk. Kort, ved ord blir uttrykket klarere og skarpere æn ved endelser.

3. Norske.

a. P. A. Munch.

Professor Munch har på flere steder uttalt omtrent samme Mening om det her foreliggende spørsmål som nysnævnte danske og svenske forfattere. Men da vi nu bør ha hans egne uttrykkelige ord, likesom vi har fåt de foregåendes, at hålde os til, hitsættes et stykke av overlærer Løkkes foredrag i det skandin. selskap i Krist. om „Sprogudviklingen i Norden“ (se Aftenbl. $\frac{19}{2}$ 68). Dette valg er gjort navnlig av den grun, at vi derved slår flere fluer med et smæk. Stykket lyder så:

„Men Tiden havde gjort sit Verk. Hvormeget end Udviklingen i Sverige senerehen fjernede sig fra den, som i Danmark og Norge blev fortsat i Fællesskab, saa kunde det dog ikke hindres, at Forskjellen nu var og i Fremtiden altid vedblev at være mindre, end den havde været f. Ex. i det 14de Aarhundrede, da Forfatteren af Lilja digtede i den „danske Tunge“. I alle tre Lande havde Sproget antaget den moderne Karakter, der bestemt adskilte det fra det tidligere gamle Sprog. Dette Forhold er bleven forskjellig bedømt. Nogle have i denne Sprogforandring seet en Sprogfordærvelse, idet de have betragtet det ældre som et fuldkomnere, det yngre som et ufuldkomnere Sprog, en Mening, hvortil Keyser synes at hælde; Svenskeren Nordin klagede ogsaa i forrige Aarhundrede over, at „to Tredjedele af vore kostelige Bøjningsendelser i Deklinationerne vare tabte“. Andre derimod betragte

denne Forandring som et ubetinget Gode; den plattydske Skribent Klaus Groth sætter i Plattydskens Afslibning af næsten alle Bøjningsendelser et af dens væsentligste Fortrin ligeoverfor Højtydsken paa den ene, overfor Hollandsken paa den anden Side; den store Sproggransker Jacob Grimm begyndte med at erklære Højtydsken for affalden fra Gotisken i Synd og Skyld, men endte med at erklære det engelske Sprog for det fuldkomneste. P. A. Munch ytrer sig om Forholdet paa følgende Maade (Det norske Folks Historie II, 1, S. 598): „Det er klart,“ siger han, „at naar det nyere danske Sprog kom i Berørelse med det svenske og norske, maatte det som ungdommeligere, friskere og mere belivet af den nyere Kulturbevægelses Aande faa Overhaand over hine, der nu egentlig tilhørte en forgangen Kulturperiode og stode ligeoverfor det som udlevede Oldinger mod en Yngling, eller som en uddøende Vegetation mod en fremskridende.“ Denne Sprogudvikling, mener han derfor, er „med al den Kjærlighed og Ærbødighed, vi maa have for Fædrenes herlige Sprog og Literatur, saa langt fra at beklage, at vi meget mere maa være Forsynet taknemmelige, fordi det saameget snarere bragte os ud af en forældet, hensygnende Kulturperiode og stillede os ved Begyndelsen af en ny og friskere.“

b. Knap.

Overlærer (nu rektor) Knap i Tromsø siger i sit inbudsskrift av 1865 s. 26: . . „de formrigeste Sprog ere ikke de mest fuldkomne.“

c, d (og e?). Nogle andre norske filologer og skolemæn.

I den kongelige skolekommissions skrift av 1867, I, s. 118 tages nysnævnte Grimms ord om engelsken med de få former til intægt for skolen således: „Vi antage, at det engelske Sprog vil, naar der skaffes tilstrækkelig duelige Lærere tilveie, i enhver Henseende hævde den Plads, som Kommissionens Ordning af Middelskolen anviser det“ (nemlig at være på reallinjen, hvad latinen er på latinlinjen). „Da det forekommer Kommissionens Pluralitet, at man oftere vel fornemmelig paa Grund af det engelske Sprogs Fattigdom paa Former er tilbøielig til at undervurdere Betydningen af dets Studium, ville vi her anføre Jakob Grimms Dom: „Keine unter allen neueren Sprachen hat gerade durch das Aufgeben und Zerrütten aller Lautgesetze, durch den Wegfall beinahe sämmtlicher Flexionen eine grössere Kraft und Stärke empfangen als die englische, und von ihrer nicht einmal lehrbaren und lernbaren Fülle freier Mitteltöne ist eine wesentliche Gewalt des Ausdruckes abhängig geworden, wie vielleicht noch nie einer andern menschlichen Zunge zu Gebot stand. Ihre ganze überaus geistige, wunderbar geglückte Anlage und Durchbildung war hervorgegangen aus einer überraschenden Vermählung der beiden edelsten Sprachen des späteren Europas, der germanischen und romanischen, und bekannt ist, wie im Englischen sich beide zu einander verhalten, indem jene bei weitem die sinnliche Grundlage hergab, diese die geistigen Begriffe zuführte. Ja die englische Sprache, von der nicht umsonst auch der grösste und überlegenste

Dichter der neuen Zeit im Gegensatz zur klassischen alten Poesie, ich kann natürlich nur Shakespeare meinen, gezeugt und getragen worden ist, sie darf mit vollem Recht eine Weltsprache heissen und scheint gleich dem Englischen Volk ausersehen künftig noch in höherem Masse in allen Enden der Erde zu walten. Denn an Reichthum, Vernunft und gedrängter Füge lässt sich keine aller noch lebenden Sprachen ihr an die Seite setzen, auch unsre deutsche nicht, die zerrissen ist, wie wir selbst zerrissen sind, und erst manche Gebrechen von sich abschütteln müsste, ehe sie kühn mit in die Laufbahn träte“.

Dette får være nok om, hvad mange former har at betyde. For de fleste læsere vil det rimeligvis være overflødigt at lægge til, at her kun er tale om en rigtigere værdsættelse av språkformerne overhoved, altså ikke om enten at minke eller øke deres tal i noget enkelt mål. De former, et mål har, må naturligvis tages som en annen kensgerning, så længe de er i live, likesom f. e. det tal av føter eller fangarme, et dyr kan være utstyret med. Levende former vålder heller ikke bryderi, netop fordi og så længe som de er levende. Det er først når de er døde, og man ænda ikke vil la dem fare, at de blir brysomme, navnlig i skolerne. Jfr. hvad Madvig siger ovenfor s. 100 følg.

„Men burde nu K. ikke udstyre ogsaa den ældre Synsmaade med lignende Udtalelser?“

Det vilde neppe ha falt mig in, i læserens navn eller fra hans standpunkt at gøre mig selv dette spørsmål. Men røjnsel har lært mig, at tilhængere av den

ældre mening, den, som jeg har ført vitner imot, kan falle på at gøre det til en håndgripelig partiskhet, når jeg forsømmer denne formentlige retfærdighetsgerning mot dem og deres sak.

Retfærdigheten gør imidlertid ikke noget slikt krav. Når en sak er for retten — således som nærværende er for almenhetens ret —, så fører hver part grunner og bevis for sine påstander. Når jeg har påvist, hvad for lovsteder eller fornuftgrunner som taler for mine, så blir det min motparts og ikke min sak at fremlægge dem, som taler for hans, om han vet nogen. Og som med grunner, lovsteder og deres utlæggelse, så og med vitner. Når jeg ved siden av de andre bevis har ført vitner for mig, så blir det ikke min sak, bakefter at føre motvitner for min motpart og mot mig selv. Det blir da hans egen sak, om så skal være.

Men i tilfæller som nærværende er det overflødigt også for min motpart at stille vitner eller irettelægge uttalelser. Når nemlig den påstand eller mening, jeg optræder imot, hittil har været almen, været enerådende, så må det forutsættes, at alle de, som ikke uttrykkelig oplyses at ha forlat den og gåt over til dens motmening, til den nyere mening, fremdeles er på dens, den ældres, side. Det er her kun de frafalne, mindretallet, hvis tilværelse og størrelse må med vitner godtgjøres. De andres overtal vedblir at gælde uten særligt bevis, sålænge nemlig, som ingen har våget sig til at nægte det.

Denne måte at ta saken på kan vi iagttage runt om os næsten hver dag. De svenske tidninger f. e., som arbejder for de nyere synsmåter i kirkelæren, oplyser jævnlig, hvad medhåld og nye tilhængere deres

parti har fåt siden sist. Snart er det et foredrag av en professor, snart en ny bok, som er utkommen, snart en avstemning i et møte av „framstegsmæn“, som disse svenske blad tar til intægt. — Forleden år, da svenskerne hålt på at få indført De — Deres — Dem istedenfor den tunge og brysomme bruk hvert øjeblik av tiltaltes tittel, så man jo „De“-partiets tidninger, som naturligvis ænnu utgjorde mindretallet, gang efter gang, ja næsten daglig, at melde, hvad medhåld det havde været så heldigt at få, uttalelser av og i andre tidninger, overgang til partiet enten av hele kredser eller av enkelt mægtig man osv. — Våre skandinaver f. e. går jo også frem på den vis. Omtrent daglig ser vi jo deres blad snart i Norge, snart i Sverige eller Danmark at bringe sine partifæller underretning om, hvad uttalelser eller andre tildragelser deres utgivere har kommet over, som kan tjene til at styrke deres sak eller svække motstandernes. — Og de danske blad, hvor utrættelig avtrykker de ikke år efter år alt, hvad de kan finne, som kan styrke den slesvigske sak, uttalelser av tyske, franske, engelske ministre og diplomater, en uendelig mængde brevsendinger (korresp.) fra alle kanter til alle kanter, ja like til øjeblikkets meningsytringer mot tyskere og tyskheten i Flensborg, Sønderborg, Aabenraa, Haderslev osv.? Men aldrig ser vi de svenske „nyrationalistiske“ blad eller „De“-partiets blad eller våre skandin. blad eller nysnævnte danske gøre sin motpart samme tjeneste som sig selv. Ja, motparten gør sig den ikke engang selv. I „De“-saken i Sverige f. e. vet enhver, at alle de svensker, som ikke uttrykkelig har tat parti for den nye mening og skik, uten videre fremdeles er at regne

for tilhængere av den gamle. Det vet alle mennesker uten at nogen tarv spille et ord på det engang.

En annen sak er det, når det ikke står bare to meninger mot hinannen, en gammel og hittil almindelig og en ny, men flere nye, eller når de meninger, som talen er om, bare er nye, og ingen er gammel eller almindelig utbred. Da følger det jo ikke av sig selv, at når man har tillagt den ene så og så mange tilhængere, da har den andre hele resten; ti det kan være, at de fleste mennesker slet ikke har tænkt over eller kenner et gran til nogen av dem. Men selv da kan det ikke bli pligt for den enes tilhængere at styrke også de andre ved uttalelser (og grunner), likeså vel som de gør dette med sin egen. De andres tilhængere måtte da i alle fal være likeså pligtige til at gøre gengæld, og så blev enden, at alle partier måtte arbejde for alle partier og, da de også måtte arbejde hver for sit, tillike mot alle partier. Det beste blir derfor nok, at hvert parti eller hver part passer sit eget gøremål og lar de andre sakførere passe sit. Da får dommeren, almenheten, bedre greje på tingen og har lettere for at opgøre sin dom, æn om alle sakførerne i overmål av upartiskhet taler både for hverandre og mot hverandre.

Jeg sa ovenfor, at jeg vilde dvæle noget ved det spørsmål, som er overskrift til nærværende avsnit, fordi røjnsel havde lært mig, at det, så urimeligt det krav æn er, som det innehålder, virkelig iblant blir fremsat. Jeg tænkte derved på våre latin-humanister. Disse har nemlig ikke en, men mange ganger, enskilt og offentlig, forehålt mig det som en utilbørlighet og som en likeså uhæderlig som „videnskabelig uberettiget“ fremgangsmåte eller „Methode“, for det første at bruke det kampmiddel imot dem, som kalles snart „Autoriteter“, snart „Ci-

tater“, snart „Udtalelser“, og dernæst, „ikke at gjøre dem samme Skjel“ og oplyse, at de har ænnu flere autoriteter osv. på sin side. Svar fra mig på slike utfal ligger bl. a. i det, som ovenfor er sagt med hensyn til det krav, at jeg skulde oplyse, hvorledes ænnu flere fremdeles tror på de mange språkformers høje værd, æn de, som har forlat denne tro. Det er dette svar, som nemlig ellers vilde være usynligt eller umærkeligt for mange, jeg ikke vel kan la være at gøre opmærksom på i forbigående, hvorvel emnet ikke egentlig vedkommer os på dette sted.

At bruken av uttalelser har fåt mere utseende av „Agitation“ i skolestriden æn i så mange andre kampe, kommer for resten navnlig derav, at våre norske tidninger ikke således som f. e. de svenske tar sig av fremsteget i denne retning eller av sig selv optar meddelelser av nærværende slag. Derfor har en enkelt man måt stå for næsten allesammen og derved pådra sig en opmærksomhet og uvilje fra de gammelkæres side, som fordelt på mange tidninger, tidsskrifter og mæn ikke vilde havt stort at betyde. Aftenbladet f. e. — som engang var på de nyere dannelsesmidlers side imot de „klassiske“ — har således oftere, like til for et års tid siden, git mig fantord, fordi jeg i 1864 røbede for Morgenbladets læsere, hvad en man i en høj præstelig stilling, og det i det atterhåldsomme England, nemlig erkebispen av York, nylig i et møte havde uttalt imot den nedarvede engelske skoledannelse. I Sverige fik naturligvis ingen enkelt høre ille for lignende forræderi eller sladderagtighet; ti her tok bladene stykket op av egen drift. Det stod nemlig næsten samtidig at læse i tre av de få svenske blad, som jeg har høve til at få se, nemlig i Gøteb. Handelstidning, Aftonbladet og Kapten Puff, og siden rimeligvis i ti om ikke tyve andre. Så skulde våre norske blad også ha gjort, så kunde jeg ha sittet stille og set på, hvorledes alting gik, som det skulde, av sig selv, og været fri for opmærksomhet, fantord og annen fortrædelighet.

Dette var nu en liten avstikker, jeg har ikke overset det. Men Gelegenheit macht zwanzig, som skolegutten skrev. Og i grunnen kunde jeg ikke ha så meget imot, at min ledsager tok mig den lit unådig op; ti det var jo tegn på, at han likte hovedlinjen så meget bedre.

Noget om de såkalte tvelyd.

En av våre målkyndige — univ.-lærer — sa nylig ved givet tilføre: „de taler om, at denne nye læsebo-

ken skal bære så stærke spor av fremskridtsånd. Og ænda går den ikke engang så vidt som Thues". Jeg: jaså. Hvad er det da, den ligger efter Thues i? „Jo, E. og P. skriver f. e. ei og øi, Thue ej og øj." I øjeblikket torde jeg ikke motsige den højlærde, siden han lot til at være så vis i sin sak; men ved senere at se efter i Thues bok fant jeg, at han dog havde mintes fejl; thi Thue har ikke ej eller øj, har ikke j i „tvelydene".

Eriksen og P. ligger altså ikke efter den 22 år ældre Thue, men de er rigtignok heller ikke kommen længre frem æn han. De står på det gamle standpunkt, hvad det spørsmål vedkommer.

Grunnen til, at en boks standpunkt blir dømt efter, hvorvidt den staver ei eller ej, øi eller øj, er for resten nok den, at bruken her av **i** tros at fremgå mest av skoleoptugtelse og vane samt av ønsket om at være, som folk er flest her hjemme og i utlandet. Bruken av j istedenfor i må derimot snarere utledes av vedkommendes drift til at frigøre sig fra foredømmets magt og bygge på egen granskning og eftertanke.

Strævet for aj, ej, oj, uj, øj, alt med j, er vel således at sætte i klasse med det, som går ut på at få bort stumme e'er eller tvefoldig e, i, u (ee, ii, uu), eller med det nu hos os tilendebragte, som satte v i stedet for det ældre f (Hav for haf, Liv for lif), eller som rettede ieg til jeg, sielden til sjelden, hafuer til haver, Suerd til Sverd, og på den andre side gjorde hjn, till til hin, til, hvn, wd til hun, ud osv.

Kampen mot i som medlyds- og mot j som selvlydstegn er like så gammel som den mot stumme e'er, mot ee, ii, uu, mot f for v osv. Allerede forfatteren

av den ældste danske språklære, Pontoppidan († 1678), opstillede nemlig den regel, at j skulde brukes, istedenfor som før i, som nabo til en selvlyd, altså både efter og forved selvlyden. Stiele (stiæle) og steile, siel (siæl) og seil skulde altså rettes til stjele og stejle, sjel og sejl. Stierne (av Sti), fiende (av fia, fiá, ɔ: hate), tiende (av ti) skulde ha i, og ikke skrives stjerne, fjende, tjende. Men stierne (stella), fierde (fire), tiene skulde ha den lange i, ɔ: j, altså: stjerne, fjerde, tjene.

Men denne Pontoppidans lære blev mest bare en røst i ørken like til våre dager; dog ikke i synderlig større mon, æn hvad som tidlig blev lært imot f. e. stumme e'er og tvefoldig e, i, u. Også denne siste surdeig har nemlig egentlig først i den seneste tid begynt at bli utrenset.

Det, som i den seneste tid især har fremhjulpet den rette lære om i og j i „tvelydene“, er navnlig dette, at Rasmus Rask og N. M. Petersen har godkent j for i i denne stilling; j er altså inlemmet i det Rask-Petersenske „System“, som vi ovenfor har set utbreder sig i Danmark med en efter måten rivende fart.

E. og P.s læsebok ligger, som sagt, ikke efter Thues. Den ligger strængt taget ikke engang efter flerheten av våre samtidige; ti de fleste skriver ænnu ei og øi med i. Men da den i andre punkter går forut for samme flerhet, kunde vi nok altid ventet, den også heri havde gjort dette. Jeg i det minste måtte ha regnet ej og øj til bokens dyder, om den havde havt denne bokstavering. I det følgende skal jeg fremsætte mine grunner, så får almenheten dømme. Jeg har længe tænkt, at hvad jeg før har sagt om emnet, ikke burde bli mit siste ord, og så kan jeg da like så gerne

nytte nærværende tilføre, som vente på et annet og bedre.

Om navnet og begrepet tvelyd.

At den, som ikke tror på tvelyds virkelighet, i alle fal i vårt mål, likevel bruker ordet, er vistnok lit rart, og jeg skulde ikke ugerne byttet det mot et annet. Men de lydpar, som hittil har havt dette navn, må i språklæren ofte omtales under ét og tiltrænger således et fælles navn, hvad enten man regner dem for to og to selvlyd eller for en selvlyd og en medlyd. Intil et annet ord, som intet villedende hænger ved, blir opfunnet, får vi da trøste os med, at dette tilfælle ikke er det eneste, der vi har blet ved at bruke den gamle uttryksmåte, også efter at inhåldet er blet et annet æn før. Vi taler således om solens op- og nedgang, medens vi længe har vist, at den hverken går op eller ned. Vi taler om stjernerne på himmelen, om vorherre i himmelen, hvorvel det jo ikke længre gives nogen himmel. Vi så at sige helliger ukens dager til Tyr, Odin, Tor ænnu, ænda det nu er en 1000 år, siden våre fædre satte disse guder av og tok den hvite Krist i stedet — og så fremdeles. Jeg lar altså ordet tvelyd fremdeles gøre tjeneste, men der fare for tvetydighet kunde opstå, får det bli omklæd med anførselstegn eller få et „såkalte" forved sig.

Ordet diftong skriver sig, som vi vet, fra de gamle, og da nærmest fra grækerne. Ordret oversat tyder det jo dobbeltl y d, men av språkbruken ses, at man ved lyd har tænkt bare på s e l vlyd ; ti medlyd, som i en vis betydning hørte sammen, såsom ch, ph, th eller i norske ord kj eller ng (kjole, lang) har jo aldrig fåt

navn av diftonger. Men det var heller ikke alle to og to selvlyd, som kaltes så. De to skulde tilsammen utgøre en stavelse; ellers var de ikke tvelyd. Like til i den nyeste forklaring, som har kommet mig for øjne, heter det, at f. e. au må regnes for et sammensmeltet a-u, der hverken a eller u høres særskilt, men utgør én selvlyd, „en sammensat Vokal". Det samme må altså gælde om ei, øi, og da vel og om ai, oi og ui. I alle disse lydpar skal følgelig være bare en selvlyd, hvorvel det skrives to. Dette får vi nu nærmere undersøke. Finner vi nemlig under de to selvlydstegn vel to selvlyd, men også to stavelser, da er det ikke tvelyd, og finner vi én stavelse, men også bare én selvlyd, idet den andre inbildte selvlyd er en medlyd — j eller v —, da er det heller ikke tvelyd.

Blinde tvelyd.

Det er en slem omstændighet, at man ikke avgjort har skelnet mellem bokmål og tungemål, men hålt det første for det sanne og egentlige mål og tænkt sig, at bokstav og lyd var ét, således, at når et ord havde f. e. to selvlydstegn, som uttaltes samtidig eller i én stavelse, så havde man to selvlyd, altså en diftong for sig. Dette har nemlig frembragt eller i alle fal vedlikehålt en vis ugreje i forestillingen om, hvor man skulde se tvelydstilfæller og hvor ikke. Værst har uten tvil fransken virket i så henseende. Dens au, ou, eu, ai, ei, oi (=æ), ui, oe, eau, eui, oei, uei er ikke sjælden blet kalt diftonger, de fire siste også triftonger, og det av den grun, at man har hålt sig til det skrevne ord, altså til øjet. I au fant man jo to „selvlyd" eller to

selvlydsbokstaver, — for det var jo det samme! Man hørte her ikke nogen rigtig a, heller ikke nogen rigtig u, men noget, som lå, syntes man, mellem (ↄ: var forskelligt fra?) begge. At dette, som lå mellem, var lyden å (el. o), som ikke mere var tvelyd, fordi om lyden var tegnet med to bokstaver, æn vår norske å-lyd, som er tegnet med to a-tegn, er tvelyd, dette vilde for mange ikke ret gå op. Men også de gamle språk, græsken og latinen, var med i spillet (likesom tysken), og det dels umiddelbart, derved, at man i de franske au, ei, eu, ou, oi trodde at genkenne de græske eller latinske au, ei osv., — så meget mere, som ordene tildels var de selvsamme i fransk og i de gamle språk (cause, cautele, pauvre, ap-plaudir) — og mente, at var disse lydpar diftonger på det ene sted, var de det vel også på det andre. Græskens ου kaller de jo desuten diftong i samme åndedræt, som de siger, at dette bokstavpar betyder u, altså en enkelt lyd likesom det franske ou. Men kunde græsk og fransk ou gælde for tvelyd, hvorvel det ikke var let, i samme ou at høre to lyd, så lå det nær nok, også i au, ei, ai ikke at se videre på lyden, men hålde sig til bokstaverne, de to „selvlyd“(stegn), og så lite på, at dobbeltlyden usynlig eller rettere sagt uhørlig var tilstede, om man æn ikke rigtig kunde få fat i den.

Disse „tvelyd“ kan kalles blinde i samme mening, som man taler om blinde døre eller blinde vinduer.

En annen måte at misbruke ordet diftong på var at kalle oi — i betydning av oa — og ui så; ti her er to og to selvlyd o + a, u + i, altså to og to stavelser, følgelig ingen tvelyd. I fransken gives overhoved ingen virkelige tvelyd; oi = oa utgør to stavelser.

Også her blev ugrejen støttet ved den lærde undervisning; ti grækernes υι (τετυ φυια) regnes til tvelydene, ænda det uttrykkelig læres, at dette bokstavpar uttales som y med efterklingende i, følgelig i to stavelser. Mere herom nedenfor.

Altså, som sagt, diftong har de kalt det, når det stod to selvlydstegn jævnsides, som i uttalen hålt sig tæt sammen, — uten at de har regnet det så nøje, om det var en eller to lyd, en eller to stavelser.

Usynlige tvelyd.

Som franskens ai, ei, au, eu osv. er tvelyd for øjet uten at være det for øret, så er oldnorskens aksentuerede (á, é), í, ó, ú, ý tvelyd for øret, forsåvidt nemlig, som de uttales med to og to lyd, hvorvel ikke med to og to selvlyd, — og i annen tydning gives det, som jeg håper, man nedenfor skal se, ingen tvelyd. I Munch og Ungers gram. § 6 siges likefrem, at disse „forlængede Vokaler“ er „et Slags Diphthonger, idetmindste med Hensyn til Udtalen;“ (í=ij, ú=uv, ý=yj.) „Virkelige Dipht., ogsaa ifølge Retskrivningen“, lægger forfatterne til, „ere derimod au, ey og ei.“ Følgelig avgøres også her spørsmålet om tvelyd eller ikke tvelyd efter skrift- eller bokmålet, ikke efter det, som ligger til grun for bokmålet, og som det skulde være en avbildning av, nemlig lydmålet, tungemålet. Når í, ý, ó, ú uttales ij, yj, ov, uv (oov, uuv), så høres det jo to og to lyd (om ikke just to og to selvlyd) under hver av disse enkelt-bokstaver, likeså vel som under tvebokstaverne au, ey, ei. Men bare disse siste kalles „virkelige Dipht.“ Altså hålder man sig atter her til bokmålet som det egentlige og sanne mål. Der boken

har bare ét selvlydstegn, ser man ingen tvelyd, hvad man så æn hører; men der boken, som ofte i fransken, har to og to selvlydstegn, ser man tvelyd, like meget om man bare hører én lyd, nemlig å, æ, u eller ø (au, ai, ei, ou, eu).

I vår dansknorsk har vi rigtignok ofte to selvlydstegn i en stavelse, uten likevel at regne dobbelttegnene for tvelyd, f. e. i reen, fiin, huul, foer, vaer osv. Men her har også skolen måt forekomme misforståelsen ved uttrykkelig at gøre opmærksom på, at den ene av de to og to bokstaver er „stum“, og at begge tilsammen skal gælde som tegn for bare én lyd, — et stræv, den vil bli fri for, så snart den regel, at man ikke skriver flere selvlydstegn i ordene, æn det gives selvlyd i dem — altså f. e. ikke Vei, høi, men Vej, høj, siden her bare er én og én stavelse, med én og én selvlyd, e og ø —, blir almindelig gennemført.

Sidestykker til ovennævnte misvisninger.

Meningen med at henvise til, hvad i fransken gælder for tvelyd uten at være det, og til, hvad i oldnorsken er tvelyd (for så vidt slike overhoved gives) uten at gælde for det, var da at varsle om, at man ikke finner sanheten, hvad tvelyd eller ikke tvelyd vedkommer, ved blindt at lite på bokmålet. Her kom misvisningen utenfra. Men det gives og en, som kommer innenfra, og som ofte understøttes og blir mere farlig ved at slå sig i lag med den første. Likesom vi i første tilfælle trodde at høre og forefinne, hvad vi så fremstillet på papiret, tvelyd eller ikke tvelyd, så tror vi i dette siste at høre og forefinne, hvad vi mener eller ønsker, at det må finnes. Den, som liker den

etymologiske bokstavering, og derfor venter og ønsker at finne f. e. b i Krebs, tabt, ikke p, eller g i Slags, Agt, ikke k, eller v i revse, Drivt, ikke f, han lirker og lirker så længe med uttalen av vedkommende ord, at han får sig selv til at tro, at han virkelig hører lydene b, g, v, der han hittil har skrevet dem og gerne vil kunne forsvare, også herefter at skrive dem. Så tror da og lettelig den, som er opdragen i den tro, at bokstaverne overalt betyder det samme, at høre e eller o overalt, der disse bokstaver skrives, også f. e. i her, der, vor, vove, Sprog. Hvad han helst vil høre og mener, det må høres, dette hører han og; han inrømmer kanske, at han i se har lukt e, i her åpent, i hvor lukt o, i vor åpent. Men den lille skilnad gør ikke noget, tror han; for e og e, o og o er dog tilstede i hvert ordpar like vel.

Således og dengang de skrev i og u for j og v forved en selvlyd, f. e. sielden, fiorten, haffuer, giffuer. Etymologerne, tilhængerne av den nedarvede bokstavering, ønskede naturligvis at kunne forsvare forfædrenes i og u. Men dette lot sig ikke vel gjøre, med mindre man kunde få ut, at det virkelig blev hørt i og u i disse og lignende ord. Og den, som gerne vil høre, får jo høre. Man inbildte sig virkelig, at sielden og haffuer havde tre og tre selvlyd, tre og tre stavelser; i og u var jo åpenbarlig selvlyd og kunde således ikke uttrykkes med j eller v. Således har i kunnet hålde sig i denne stilling, forved selvlyd, hos en del (danske) forfattere like til den dag idag, hvorimot u rigtignok alt for 4—5 menneskealdere siden er ombyttet med v: haver (har) for haffuer, Sverd for Suerd.

Udbyttet eller moralen herav skulde altså være, at

de, som gerne i de såkalte tvelyd vil se to selvlyd, og som ønsker at kunne oprethålde bokstaveringen ai, ei osv. for aj, ej, må se til, at tro og ønske ikke løper av med deres øre og tanke og narrer dem til at høre e + i for e + j (Seil for Sejl), likesom så mange før har trod at høre i + e for j + e (Siel for Sjel).

Altså dette var imidlertid bare forberedelse til at få løst tvelydsspørsmålet, ikke løsningen selv. Vi trænger derfor til fremhåld av undersøkelsen.

Dersom ae, oe og (græsk) υι var tvelyd?

De siger, at romernes ae og oe og grækernes υι var tvelyd, og at de blev uttalt med a, o og υ (y) med svak efterklang av henhåldsvis e og i. Altså er en tvelyd det samme som en selvlyd, kort eller lang, med en annen kort selvlyd ved siden av sig? Med den forklaring kommer vi i alle fal i strid med språkbruken; ti var den rigtig, måtte vi ha tvelyd i f. e. Kanaan, Operaakt, Sofaen, Firmaet, Israel, Efraim, Farao, aorist, Gilead, Skoleannal., Kaffeen, Gaaseister, Armeintendant, Geograf, Biavl, Historier, Kroen, Broer, overtroisk, Egoist, Vindue, Høingen, Høindsamling o. fl. Her har vi aa, ae, ai, ao, ea, ee, ei, eo, ia, ie, oe, oi, ue, øi, alle uttalte to og to tæt sammen. Men vi regner dem dog ikke til tvelydene; ti de utgør to og to stavelser. Hvor kort vi æn uttaler f. e. aa i Kanaan eller ae i Sofaen, Sofaer, så sant vi ellers virkelig uttaler a + a, a + e og ikke gør den siste a og e så svak, at den blir rent borte, så blir a + a og a + e ikke dermed samtidige, ikke fremført med ét støt eller slag, ikke i én stavelse. Og på den andre side, hvis vi gør begge til én stavelse, så får vi ikke to selvlyd,

men en. Kanaan blir Kanan (jfr. Aron, Isak for A'aron, Isa'ak), Sofaen blir Sofan osv. Vi slipper ikke fra det: to selvlyd gør ikke én stavelse, men to, og omvendt, én stavelse rummer ikke to selvlyd, men uttrænger den ene — eller, som vi siden skal se, lar den gå over til medlyd.

Videre om, hvorledes to stavelser blir én.

Når to selvlyd, altså to stavelser, i talens hastighet søkes klemt tæt sammen likesom til ét, da vil et av følgende fem tilfæller intræde.

1. Første selvlyd blir medlyd, idet tyngden kastes over på den siste av dem: Fiende blir (dansk) Fjende. Eder—E'er—Jer. (Fæhus—Fæ'us—Fjus) —Fjøs. Vindue—Vindve.
2. Siste selvlyd blir medlyd: Ma-i—Maj[1]).
3. Den første selvlyd bortfaller: Fiandin—Fanden; Melk —mialke (ved brytning) — malke; a (jysk f. ja(g); fria (frjá) — Frænde (ɔ: Friandi).
4. Den siste selvlyd bortfaller: den frie, nye, graae — d. fri, ny, graa. Sofaen — (i skyndsom tale) Sofan. Jfr. svensk: kon, bron f. koen, broen. (Klør, Kjør, Trær, Tær, Rær for Kløer osv.?).
5. Begge selvlyd „smelter sammen," d. e. en ny lyd, forskellig fra begge, fremkommer: Caesar, Kroesus skal i den rigtige romertid ha været uttalt omtr. som Kaësar, med a og svak e — som i tysk blev

[1]) Om o + i i οἶνος, οἶκος fra først av har været to selvlyd, to stavelser, så har latinen efter tekstens no. 1 gjort oi til vi: vinum, vicus, græsken efter dens no. 2 oi til oj: ojnos, ojkos. Er οἶνος ikke = ojνος, men o og i uttalt hver for sig, da gør o + i fremdeles mere æn én stavelse og er ikke tvelyd. (Digamma?).

til Kaiser — og Kroësus; o og e altså omtr. som i Moerne el. Moloen. I vår efterromerske tid uttales her hverken a + e eller o + e, men nye lyd, æ og ø, er kommen i stedet. Samme æ og ø er dog enkelte lyd, likeså vel som a, e, i, o, u, skønt man ænnu iblant tar dem for tvelyd, fordi de intar en plas hver i sit ord, som før, i de gamle språk, fyltes av to selvlydstegn, og tar sig således i det minste for øjet ut som tvelyd. Den derimot, som har frigjorte øren at høre med, vil ingen tvelyd mærke i æ og ø. I våre egne ord i alle fal, der ingen ældre bokstavering med a + e eller o + e villeder omdømmet, f. e. i fælde, heller, bøde, gjøde, faller ingen lettelig på at ville høre nogen dobbeltlyd i æ eller ø. Til æ og ø for ae og oe svarer derimot ændringen av ei til e og av au til ø så omtrent; ti også her er en tredje lyd kommen istedet for to andre.

Hvorvidt gør nu nogen av disse fem tilfæller tvelyd?

Dersom en tvelyd skal innehålde to ved øret adskillelige selvlyd, da gør intet tilfælle av de fem tvelyd. I no. 3, 4 og 5 blir det bare én lyd tilbake efter de to, som først var der, og i tvelydene skal det jo høres blot to lyd, og det i én stavelse. Så har vi da no. 1 og 2 igen. Her er rigtignok ikke mere æn én og én stavelse, og dog to lyd. For i + e i Fiende finner vi j + e i Fjende, og for a + i i Ma-i høres a + j i Maj (jfr. Diabolus—Djævel, Diaconus—Djekn—Degn, Oleum—Olje, Vindue—Vindve, Jesuit—Jesvit [f. e. i vers]). Men de to lyd er ikke to selvlyd. Den første eller den siste er blet til medlyd. At dette er tilfællet, der i eller e var den første, altså f. e. i Fiende

—Fjende, Diabol—Djævel, linea—linje går nok nu de fleste in på (jfr. dog Nation—Nasion—Nassion—Nasjon, Direktion—Direksion—Direksjon o. l.). Derimot tror vel de fleste ænnu på i og u, ikke på „halvselvlydene“ j og v, når, som i Ma-i, Ma-is, den lyd står sist, som skulde kunne gå over til j (eller v): Maj, Majs. Men det gives ingen klækkelig grun til at skille disse to tilfæller fra hinannen. Blir i + a til ja, når begge trykkes sammen til én stavelse, eller uttales med ét eneste støt, ikke i to avdelinger, så blir også i den omvendte orden a + i til aj, — og hvis vi da ikke kaller aj (ej, oj, uj, øj) for tvelyd — undtagen for letvinthets skyld, jfr. om solens op- og nedgang ovenfor s. 133 — så kan vi, som det synes, ikke undgå at kalle ja (je, jo osv.) likeså, i alle fal der de har vokset ut av to selvlyd, såsom i brytningstilfællerne (Fjord for Fiard [fird], Bjørn f. Biarn [birn]; jfr. Bjørk f. Biark [birk] osv.). På den andre side skulde skrivemåten med **i** i a**i**, ei, oi osv. føre til skrivemåten med **i** i **i**a, ie, io osv. Altså: baiersk, men også fiase, Se**i**l, men også S**i**el (Siæl), Koien, men også Kiolen osv. I Likhet med ai og ia, ei og ie måtte det da bli au og ua, eu og ue osv.: suare, suede, suie osv.

Noget om tvelydenes opkomst og fortid.

Det måtte være umaken værdt at prøve, om ikke våre oldmål skulde kunne gi os et eller annet glimt av lys med hensyn til tvelydene, om det så ikke var uten ved hjælp av rimelige gisninger. Navnlig var det godt, om vi kunde komme efter, hvorledes de lærde falt på, at aj, ej, oj, au endelig skal være to selvlyd og ikke en selvlyd og en medlyd.

Mon ikke uttalen i de lydpar, som vi nu kaller tvelyd, fra først av kan ha været en annen æn senere? Mon man ikke virkelig har uttalt to selvlyd i ai, ei, au, eu osv.? I så fal har „tvelydene“ da rigtignok ikke været tvelyd; ti de har utgjort to og to stavelser, eller med andre ord: der den ene „tvelyd“sstavelse nu lyder, har da lydt to særskilte stavelser.

Det gives i det minste spor til, at så har været. Lydparet iu skal jo i gammeltysk likesom i gammelnorsk ha været i + u, uttalt hver for sig, i to stavelser. Mén i tidens løp har folkeånden på begge disse områder arbejdet på at få gjort ordene mere letvinte bl. a. ved at kaste et og annet av den tunge lydmasse — en del undværlige former deri medregnet — bort og derunder at dra sig noget sammen (spor av motsat rørelse finnes dog også). Således har græsken og ældste tysk ofte en stavelse mere i våre fælles ord, æn vi nu har. Fra heter på græsk παρα — altså likesom fará, fra — med heter μετα, aa ανα, ti δεκα; navn heter på latin nomen og har to stavelser (gr. ο-νομα) likesom i tysk, halm calam-us, ravn på gl. tysk raban osv. Og selv innen græskens eget område ses atter sammendrag i mængdevis. Likeså i vårt eget mål: Fader f. e. er blet Far, Moder Mor, giver gir, drager drar osv.

Således kunde da iu ikke hålde sig i tidens løp. De to stavelser måtte finne sig i at bli klemt sammen til en, hvad dog ikke gik for sig på samme vis hos os og i Tyskland. Da i og u begge har omtr. like let for at gå over til medlyd, den ene til j, den andre til v, så kunde man tænke sig tiuf, oldn. diup bli enten tjuf, djup eller tivf, divp. Vårt mål valte nu djup, det tyske derimot lot i være i, men istedenfor at gøre u

til v svækkede det den til e, som siden falt rent bort, i uttalen at sige, om æn ikke i skriften. Altså: tiuf blev til tief. Både vårt ju (skrevet iu) og tyskernes ie kunde fåt navn av tvelyd — ie var jo også blet én stavelse og med to selvlyds t e g n —; men dette skedde dog ikke.

Andre selvlydspar var opståt ved utvidelse eller kløvning av en enkelt selvlyd. En del i'er og u'er i tysk har i historisk tid gåt over til e og i, a og u. Således is, zit til eis, zeit, hus til haus, brun til braun. Likeså i engelsk: ut blev out, hus blev house. Også i gik ofte over til ei (ej) f. e. i side (læs seid), mine (læs mein). I is f. e. er det rimeligvis lit efter lit blet bruk at begynne eller inlede uttalen av i med en svak e-lyd. På den vis opkom e'is, ze'it osv. Likeså i se'id(e), me'in(e) for sid(e), min(e). Jfr. o'ut for ut, ho'use f. hus. I oldnorsken finnes lignende e hist og her: be'œta for bœta, dre'oymde f. dreymde. Likeledes tilskytes en forlyd i nogle av våre landskap forved i og u: Te'id, He'us. I svensk høres også iblant denne e: te'iden, le'ifvet f. tiden, lifvet (livet). I alle disse tilfæller har da fra først av både e og i, a og u eller o og u været uttalt hver for sig, altså i to stavelser, og var da følgelig ikke tvelyd. Enten skrev man nu, som i engelsk: bare i fremdeles, og da så man i tilfællet naturligvis ingen tvelyd (dyr for dyjr, hus f. huu'vs, jfr. ovenfor s. 136), eller man skrev både e og i (eis), både a eller o og u (Haus, house) og så da en t v e(selv)lyd i stavelsen. Dette navn kunde — mærk vel — være tilstedeligt i begynnelsen, da man tok de to selvlyd som to stavelser, men blev unøjagtigt og villedende i tidens løp, da de to stavelser blev til en: e'is til eis

(ɔ: ejs), ho'use til house (ɔ: howse). Hvorledes dette har gåt til, tror jeg kan skønnes av, hvorledes f. e. ordet Mil (Miil) i nogle bygder hos os er gjort til Me'il el. Mee'jl, i andre (Sætersdalen), som det synes, rent ut til Mejl.

Et annet selvlydspar i oldnorsk, som historisk kan stilles ved siden av iu er det ia (i + a), som fremkom ved brytning av i: fird—fiard, nu Fjord, (birn) — biarn, nu Bjørn. Også her er nok to stavelser blet til en, idet den av de to selvlyd, som var nærmest i skyldskap med en medlyd, nemlig i med j, gik over til medlyden, til j. At man virkelig har regnet denne brytningens i for selvlyd, tilmed der den stod like i ordets begynnelse, kan muelig sluttes derav, at våre forfædre i bygningen av sine vers regnede den første bokstav i f. e. iörd, ɔ: Jord, for i, ikke for j. Fra først av har uttalen således måske været to selvlyd ikke alene i iu og ia, men og i au, ei, ey eller overhoved i de senere såkalte diftonger. Men på det standpunkt kunde man vist ikke falle på at nævne dem to og to som noget sammenhørende, noget par (diftong, tvelyd). Det navn kan først, for så vidt det virkelig er blet brukt, ha opkommet, efterat begge lyd var blet avløst av om ikke én lyd, så dog av én stavelse, idet den ene var „konsonantiseret" eller blet til medlyd.

Græskens tvelyd.

Det gives nogen grun til at tro, at også græsken i den ældste tid har uttalt α og ι i αι, ε og ι i ει, ο og ι i οι hver for sig, i to og to stavelser. Jfr. om latinens ae og oe som a + e og o + e ovenfor. Men sammendragningen av slike to og to naboselvlyd til én

stavelse har nok begynt allerede tidlig og måske vedblevet, sålænge til alle parene var omskapt til enkelte stavelser. I mange tilfæller skedde dette på den måte, at de to selvlydsbokstaver blev ombyttet med én, f. e. i ἁπλα for ἁπλοα, οςα for οςεα, τειχη for τειχεε, γενη f. γενεα, ἁπλων f. ἁπλοων, ετιμων f. ετιμαον, ιχθυς f. ιχθυες og f. ιχθυας o. s. v. I andre blev de to stavelser til en, uten at toheten ved de oprinnelige nabo-selvlydstegn blev borte: ανθεϊ blev ανθει, ηχοϊ blev ηχοι, φιλεε blev φιλει, πλοος blev πλους, πλοε blev πλου, ανθεος blev ανθους, — og her så man da diftonger. I nogle tilfæller blev bokstaven ι stukken in under den levnede av de to selvlyd (ᾳ, ῃ, ῳ), og i disse så man da kun halve eller uægte diftonger. Ordet diftong skulde altså uttrykke, at to fordums stavelser var blet en, men med to selvlydstegn. Men hvorledes de er blet en, vet man jo ikke. Ει uttrykkes av romerne med e eller i, οι med oe, αι med ae, ɔ: med o og a med en avdøende e som efterklang. Nygrækerne har ikke en eneste virkelig diftong i den Erasmi'ske mening. I deres αι, nu =æ, er **i** i uttalen rent borte, i oi og υι likeså, eller og er o og υ borte; ει lyder som i, υ ι αυ, ευ, ηυ og ωυ er gåt over til medlyd, v eller f. Og denne uttale tror man jo går tilbake i det minste så langt som til Kristi fødsel, men rimeligvis længre. Tvelyd i betydning av to selvlyd i en stavelse har det nok således kanske aldrig været til i Grækland heller. Hvis ikke grækernes αι blev a eller æ, ει blev e eller i, οι blev i (på samme vis, som oldnorskens ei blev til dansknorsk e og dens ey [øj] blev ø: rein—ren, bleyta—bløte—bløde), så måtte i bli medlyd, bli j; ti om og sålænge både α og ι, ε og ι, ο og ι blev uttalt som to særskilt hørlige lyd, — om

den ene æn blev nok så svak, når den overhoved var hørlig, var tilstede — sålænge var det fremdeles to og to stavelser, og altså f. e. αι ikke mere tvelyd æn f. e. εα i γενεα eller εε i εφιλεε eller εο i ανθεος osv.

Hvad oprinnelsen til navnet diftong vedkommer, kan vi således vel slå fast, at det bare har skullet fremhæve den etymologiske omstændighet, at to nabostavelsers naboselvlyd var vedlikehålt på papiret som et minne om en tohet, som nu ikke længre var tilstede.

Men hvad de gamle ellers har tænkt eller ikke tænkt på ved at kalle αι, ει osv. diftonger, så kenner vi nu så litet til deres uttale, og læren om deres tvelyd står på så svake føtter, at vi neppe kan være tjente med at la os synderlig lede og påvirke av dem enten i den ene eller andre retning, idet vi stræver at gøre os rede for våre egne „tvelyds“ natur. Dette nægtende utslag av denne undersøkelse er da også et utslag, og undersøkelsen har vel således ikke været uten nytte.

Videre om våre egne „tvelyd“.

En måte at forsøke på, om ikke f. e. ei er = ej, som ikke er tillempet i det foregående, er at stave ord, som j forekommer i, først, som sædvanligt, fra venstre mot højre og dernæst baklængs, fra højre mot venstre, og prøve, om en da ikke hører samme j efter selvlyden som forved den. Fjæs — bakvendt: sæjF. Jørd — drøJ. Jæns — snæJ. At j i Fjæs skulde bli til i, bare vi talte op bokstaverne i omvendt orden (sæiF el. Sæif), kan ikke enhver få i sit hode.

Lad os fremdeles ta det ord ja og nævne det to ganger: ja-ja. Så fortere: jaja, eller da første a nu er kort, jajja. Skulde nu lyden efter ja være blet fra

j til i, altså jai-a (el. jai-ja)? Jfr. Ka-jak. Her står j imellem to a'er og er tat til siste stavelse. Lad os nu ta den in i første stavelse: Kaj-ak. Kan samme j ved den smule flytning være blet til i: Kai-ak? Blir ikke j ved at være j i Kaj-ak som i Ka-jak, likeså vel som f. e. b blir ved at være b i Kab-ak som i Ka-bak? Når vi har „b," idet vi i abc'en staver a b: ab og b a: ba, har vi da ikke „j" i a j: aj og i j a: ja?

Fremdeles.

Magister er i nyere mål blet til Magjister, ɔ: Majister (gj er i uttalen = j). Utelates nu i ved hastig uttale, så får vi maj'ster. I tidens løp blir derefter aj til ej (ɔ: æj, efter lydelsen), idet a blir ved omlyd fra hård til bløt på grun av sit naboskap til den bløtgørende j. Altså får vi Mejster, som i tysk og i „Landsmaalet". I dansknorsk er j utfallen i dette ej likesom i rejn, hejl, nu ren, hel. Derfor Messter for Mejster. Men den ophavlige medlyd g i stavelsen gi (Magister) er ænnu i Mejster tilstede som j likesom g i gange er tilstede som bløt g, ɔ: j, i gjængs, ɔ: jængs. At j i Magister eller Majister skulde være blet til i i Meister, synes at motsiges både av øret og eftertanken.

Skulde nogen være i tvil om gi i Magister virkelig blir j og ikke i, så kan vi ta Major (egentl. Magior, ɔ: magjor, av mag-is). Major (med tonløs o) og vårt Major er det samme ord. I tysk er også her aj blet til ej (skrevet ei), av Major er blet Meier, ɔ: Mejer eller, som det rettere kunde skrives, Mejjer. (Mere om jj nedenfor). I aj, ej, oj, uj, øj er nemlig likesom i au den første lyd i lydparet hos os nu altid kort: aj = ajj. Kavajen = Kavajjen osv. Navnet Mejjer

har vel ikke mere i og må skrives meier, æn major eller Major har i og må skrives maior eller Maior.

Et lignende forsøk kan gøres med f. e. detail, emaille, bataille. Vi har plejet uttale disse ord, efter den ældre franske talebruk, som Detalj, Emalj, Batalj. Efter nyere fransk utelates l. Derved blir a og j, som før havde l mellem sig, til naboer. Altså Detaj, Emaj, Bataj. Men den, som skriver ei, oi osv., med i, må her skrive Detai osv. og la de tidligere a + j bli til a + i som naboer. Jfr. om Kalv, halv med a og v blev omskapt til Kau, hau (a + u) — for Kav, hav —, derved, at l falt ut av lydrækken.

Mere om g, gj, j og i, i innenlandske ord.

Som vi vet, blir g forved en bløt selvlyd i de nordiske mål til j. Gaas blir Gjæs, ɔ: Jæs. Dette går for sig først med g forved selvlyden, senere hen tildels også efter samme. I norsk almuesmål og i svensk er g efter den bløte selvlyd i regelen ænnu g (høg, ikke høj), men forved den er den blet j (skreven g eller gj). I landsgyldig, „dannet“ norsk er den blet j både efter og forved selvlyden[1]).

[1]) Mærkeligt nok er i dansk overgangen i vedkommende ords efterlyd fulført, men i forlyden enten kun halvgåt eller ikke påbegynt. De danske siger enten Giæst eller Gæst istedenfor Gjæst, Jæst, men derimot høi (høj), aldrig høg. I Gøgler f. e. er den første g ænnu g el. gi, den siste j: Gøjler (i den utenboks tale nemlig). Jeg skulde tro, at bløtingen av g i forlyden har været tidligst på færde i Danmark som i Sverige og Norge, hvad bokens Gj eller Gi også hævder som ældre uttale imot G i hverdagsmålets yngre uttale. D. e. de danske har først været ifærd med at gøre f. e. Gøgler til Giøgler, Gjøgler, siden til Gjøjler. Men så har vel de højere folkeklassers tyskhet gjort hård g (og k) i ordenes

Gaas blir altså til Jæs. Jfr. Gaard og Gjærde ɔ: Jærde, god og gjøde, ɔ: jøde, jø. Men samme overgang sker jo i efterlyden. Veg blir Vej, høg blir høj, d. e. g blir j i Vej som i Jæs (Jes), i drøj (dryg) som i Gjøg, ɔ: Jøg, i efterlyden som i forlyden. Skulde derimot g bli til i i Veg, høg, altså Vei, høi, måtte den vel og bli i i Gæs, gøde, altså Giæs, giøde (Iæs, iøde).

		Svensk.	Dansk.
Jfr. videre	Haug	høg	Høj, ikke Høi.
	flaug	fløg	fløj, ikke fløi.
	laug	løg	løj, ikke løi.
	(Dag)	dygn	(Døjn, ikke Døin).
Likeså	Nøkkel	Nøgel	(Nøjel, ikke Nøiel).
	Bøker	Bøger	(Bøjer, ikke Bøier).
Likeså	Vaag(bugt)	Vaagje	Vaaje, ikke Vaaie.
	bogi	Boje (mansnavn), ikke Boie.	
Likeså	tygill (oldn.)	tygel (sv.),	Tøjle ikke Tøile.
	bygill	bygel	Bøjle, ikke Bøile.

Byge (d.), Bygja (Landsm.), Bøj(e).

I disse og lignende tilfæller er det rimeligere at se overgang fra medlyd til medlyd efter hovedselvlyden, nemlig g—g—j, k—g—j, æn uten tvingende nødvendighet at se overgang fra medlyd til selvlyd, g—g—i, k—g—i, netop likesom vi forved hovedselvlyden, i Gaas —Gjæs—Jæs ser overgang fra medlyd til medlyd. Om g, ɔ: j, her hører til første eller andre stavelse, kan ikke avgøre dens j eller i. Oldnorsken deler: byg-ill,

---

forlyd til modeuttale og rettet f. e. give, ɔ: gjive, til give (efter geben, ikke gjeben), Gjæs til Gæs (e. Gänse, ikke Gjänse), likesom kjenne til kenne (e. kennen, ikke kjennen), kjølig til kølig (kühl) osv. Hos den danske landalmue, som har ståt utenfor modekredserne, finner man nok gj eller j i forlyden som i efterlyden.

ɔ: byj-ill; vi vilde dele: by-gill, ɔ: by-jil, Dette svarer til de to delinger Bøj-el og Bø-jel, Tøj-el og Tø-jel; jfr. Mej-er og ma-jor ovenfor. J må like meget bli j, hvor vi så staver den hen.

Fremhåld.

Fra samme ophav som i Vej, høj, tavs, nemlig fra en medlyd, skriver sig siste lyd i alle dansknorskens egne, nyere „tvelyd". De andre er kommen in enten fra oldnorsk eller fra vårt almuesmål eller fra fremmede mål, navnlig fra tysk, latin og græsk: Draupner, bejte, Sau, rejse (fare), applaus, sause. Men i lydinhåld er disse „tvelyd" aldeles ens med våre egne, så at når det er godtgjort, at vi i Vei, høi, taus har j og (bløt) v, ikke i og u, da er det med det samme godtgjort, at vi også i våre andre „tvelyd" har j og v. Det må her regnes for en heldig omstændighet, at våre nyere tvelyd har opståt i den historiske tid, og navnlig av medlyd, som er bløtgjort til andre medlyd, idet det blir os lettere at gå in på, at f. e. i i Vei egentlig er j, siden j her bevislig er fremkommen av en tidligere g, æn om samme i var ophavlig tilstede i ordet og aldrig havde havt noget med g eller annen medlyd at gøre.

For resten kan vi her minne os igen om, hvorledes virkelige i'er og u'er ovenfor sås at gå over til medlyd, til j og v, og det likesom når g blir j, dels forved, dels efter en annen selvlyd, f. e. i Diabolus — Djævel, diup—djup, Vindue—Vindve, Ma-i—Maj. Det er følgelig så langt fra, at vi for at forklare den formentlige i i Vei, høi tarv opstille den lære, at en medlyd, navnlig g, kan gå over til selvlyd, til i, at vi me-

get mere, om selvlydene e + i, ø + i æn her havde været tilstede fra først av, havde måt opstille en lære om overgang fra selvlyd til medlyd, navnlig fra i til j, da vi ikke uten den vilde kunne forstå, hvorledes to selvlyd skulde kunne få plas i én stavelse (som „tvelyden“ nemlig altid er). Om overgang fra selvlyd til medlyd, og omvendt, se for resten noget mere nedenfor.

Selvlydene e, æ, og ø ændrer sin lydelse noget, idet de blir naboer til eller danner lydpar med j og v.

I den norske dannede tale lyder ej (ei) og øj (øi) ikke som e + j, ø + j, men for lyden e uttales den brede ælyd (ä, som den undertiden har været skreven), og for lyden ø uttales den brede ø-lyd (ö), — den ä nemlig, som høres i her, Hær, der, og den ö, som høres i Dør, tørre, forskellig fra (lukt) ø i (jeg) dør, det tør idag.

Samme brede ö-lyd er også tilstede i „tvelyden“ au, enten denne nu skrives med au, ou eller, som i ordet Europa, med eu. Lydret skulde altså bokstaveringen heller været äj for ej, öj for øj, og öw, når man nemlig med w vilde uttrykke den siste lyd i au, ou, eu, hvad nedenfor blir nærmere gjort rede for.

Om det altså finnes e- eller æ-lyd i Veg eller ø-lyd i høg under disse ords ophavlige lydelse, så blir samme e, æ, ø omskiftet til henhåldsvis åpen æ- og åpen ø-lyd, hvorvel samme tegn som før, nemlig e og ø, blir stående på papiret.

Lignende ændring som av eg til äj (Veg til Vej, ɔ:Väj) og av øg til öj (høg til høj, ɔ: höj) foregår i ig og yg. I og y samklinger ikke med en påfølgende j, men går over til e og ø, ɔ: ä og ö. Det gamle sigla

blir ikke til sijle, men sejle (jfr. mig til mej, dig til dej, sig til sej — i uttalen); bygill blir ikke Byjle, men Bøjle, Bygd, ikke Byjd, men Bøjd — i dansk uttale. Jfr. dryg og drøj, fartyg og Fartøj. Aj og oj blir i tidens løp til ej og øj: bajersk blir bejersk (som alt nu i svensk), Boje (navn) blir Bøje, Koje Køje osv.

Selvlydene i ej, øj og au (öw) er korte.

En annen ændring, som e, æ og ø undergår, idet de med en påfølgende j eller w (u) danner lydparene ej, øj og øw er, at de, om de før var lange, blir korte. Av Veg med lang selvlyd skulde man tro blev Vej, likeså med lang selvlyd (Veeg—Veej). Men selvlyden blir kort: Vejj, eller lydrettere Väjj, — når kortheten tegnes ved hjælp av tvefoldig medlydstegn. Av høg med lang ø skulde ventes høj med likeså lang. Altså høøg—høøj. Men ø blir kort, samtidig med, at den går over til den åpnere ö. Høøj blir højj eller lydrettere höjj. Av Hage (f. e. frugt-) blir Hav-e—Hau'e (skrevet Hauge). I Have er ænnu virkelig a-lyd og sædvanlig v-lyd. Men i Hau'e har a- og v-lyden sluttet sig nærmere sammen; dog ikke, som nogle tror, til én lyd. A blir til ö, idet den kommer i nærmere stilling til sin næstfølgende nabolyd v, og samme v blir noget bløtere æn den sædvanlige v, idet den kommer i nærmere stilling til sin foregående nabolyd a. Denne bløtere v-lyd kunde man, som sagt, tænke sig skreven med w, en bokstav, som ellers er ledig, er tilovers i vort bokmål.

Tvefoldig j og v (w) i efterlyden.

En medlyd efter en kort, tonet selvlyd plejer hos os at bli tveskreven, bli skreven to ganger. Døme f.

e. havde engang lang ø og da bare en m. Siden blev ø kort, og fra den tid skreves mm, likesom f. e. grøne av samme grun blev til grønne (grønnere, grønneste) o. s. v.

Følgelig skulde Veien, høie, Sauen være skreven Vejjen, højje (højjere, højjeste), Söwwen. Årsaken til, at dette ikke er blet bruk, er naturligvis, at man i disse og lignende tilfæller har stavet med i og u, istedenfor med j og w (v); ti Veiien, høiie, Sauuer vilde vel blet læst som Vei-i-en, høi-i-e, Sau-u-er og altså ha forfejlet sit øjemed. Denne undlatelse av at tvefolde navnlig j har ellers været til hinder for dens vedtagelse, for, at lyden j her kunde bli saukent. Man har nemlig ikke kunnet få den sædvanlige stavelsedeling til at passe med uttalen. I Vejen, høje skulde nemlig deles: Ve-jen, hø-je. Men, invendte da motstanderne av j, vi siger jo ikke Ve-jen, hø-je; vi siger Vei-en, høi-e[1]). D. e. de finner, at ænnu en lyd tiltrænges i første stavelse, foruten Ve-, hø- nemlig, og dette krav synes de blir vel opfylt ved den gamle bokstavering Vei-e, høi-e, men ikke ved den nye, Ve-je, hø-je. Invendingen synes dog at måtte bortfalle, hvis j (og w) tvefoldedes likesom andre medlyd: Vej (for Vejj), Vej-jen, høj, højje, i likhet Hat (for Hatt), Hatten, let, lette.

For resten blir en medlyd aldrig virkelig uttalt dobbelt, altså t i Hatten, p i Koppen, j i Vejjen, højjere, Tøjjet likeså litet som de samme lyd i Hat, Kop, Vej, høj, Tøj. Men når man nu engang bruker medlydens tvefolding ellers i språket som tegn på, at stavelsens selvlyd er kort og tonet, så burde man, for ikke at

[1]) Jfr. dog delingen He-sten, Fi-sken, ænda vi ikke siger He-sten, men Hes-ten eller Hest-en osv.

villede ved forsømmelsen, tvefolde også i de såkalte tvelyd: Øjjet, Møjje, lejjeste. Skrivemåten Øj'et, høj'ere osv. vilde derimot ikke forarge, hvis vi også skrev Hak'en for Hakken, til skilnad fra Haken osv. I Hakken og Haken er nemlig netop samme medlyd og selvlyd, kun at a i Hakken er kort, men i Haken lang. I Hakken slutter k-lyden sig derfor nærmere til første stavelse, i Haken til andre st. Altså: Hak-en og Haken, Lak-et og La-ken, Knip-et og (i) Kni-pe. Det samme foregår, når vi gør Ka-jak til Kaj-ak[1]), A-ne til An-e, grø-ne til grøn-e, (auge, Øge), Ø-je til Øj-e, (hø-ge), hø-je til høj-e. Efter sædvanlig bokstavering måtte Kaj-ak skrives Kajjak, Øj-e Øjje, høj-e højje osv.

Kan ai og au, aj og av (eller aw) skilles fra hinannen?

Hvad nu innførelsen av aj, ej, øj for ai, ei, øi vedkommer, da har den bedre von for sig æn den av aw el. øw for au (ow for ou, ew for eu?). J brukes nemlig i denne stilling allerede av mange normæn og av de danske, som følger den Rask-Petersenske retskrivning, samt endelig av alle svenske. Denne nyhet, j, har altså allerede betydelig hævd for sig, da den er mere æn halvvejs godkent i Nordlandene, taget som et hele. Tegnet j i ej og øj svarer også nøje til samme bokstavs betydning i sin andre stilling, for ved selvlydeu. J lyder i aj som i ja, kun måske lit hårdere i efterlyden, i aj, som tilfællet også er med de andre medlyd, når de står efter en kort selvlyd. Vanskeligere vil det være at få av (ov, ev) eller det ænnu bedre öw almindelig i bruk, både fordi denne skrivemåte ikke har en

---

[1]) Jfr. ma-jor til ikke just maj-or, men med omlyd av a til æ, skreven med e: Mej-er, eg. Mej-or, ɔ: Mej-jor.

så utbred hævd at begynne med som aj, ej osv., og fordi den siste lyd i au ikke svarer så nøje til, hvad ellers tegnes med v eller w, som den siste lyd i aj, ej, osv. svarer til den, som ellers tegnes med j. Mens nemlig u som selvlydstegn vækker forestillingen om en bløtere lyd i au æn den, som høres der, så vækker v forestillingen om en likeså hård v-lyd i f. e. tavs som i Tavle, i Hau'e som i Have. Et fra v forskelligt tegn (w?) vilde således være bedre.

Vi kunde derfor nok la au vedbli at være au, i det minste intil videre, fordi om vi optok aj for ai osv. Dette er da og den måte, de fleste har tat saken på. Svenskerne og de norske, som vedkenner sig j her, skriver dog likefult au, ikke av eller aw.

Sidestykker til, at e blir ä, ø blir ö forved j (i) og til at a (o) blir ö forved v (u).

En og annen har kanske noget vondt for at høre nysnævnte overgang av selvlyden forved endelyden, j eller v (i eller u), i de såkalte tvelyd. Det er derfor umaken værdt at påvise, hvorledes slik lempning av en lyd efter sin nabolyd ikke er nogen sjældenhet. Det sædvanligste er vistnok, at medlyd virker på medlyd, som når b—d – g – v forved s og t blir til p—t—k —f. Men medlyd virker dog også på selvlyd. Æ (lukt) og ø (lukt) blir til ä (åpen) og ö (åpen) forved r (dog ikke hos bergenserne[1]) og forved den tykke l, likeså

[1]) Med tilføre av dette misfoster av et ord tillate man mig bare en liten mærkning i al skyndsomhet.

Dersom en f. e. av Toten, Sogn, Akerssokn tok sig til at avlede totenser, sognenser, akerssoknenser, så vilde folk skrike højt over sig om „Barbari“ og „Smagløshed,“ og med fynd og klem

vel som forved j og u (v) i tvelydene: Næse med æ, men nære med ä, Døden med ø, men Døren med ö, Hælen, Dølen med æ, ø i den dannede tale, men Hälen, Dölen, med tyk l. O i lang stavelse blir ofte til å-lyd i kort: god, ɔ: good, blir til godt, ɔ: gådt (gått). Jfr., at Horn, korn med lang o i almuens tale blir til Honn, konn, ɔ: Hånn, kånn eller Hönn, könn med å eller ö.

Omvendt virker også selvlyden på sin nabomedlyd. Navnlig gør jo de bløte selvlyd, e, i, y, æ, ø, en foregående g til j (gj), en k til kj og en påfølgende g til j: Gaas Gjæs, Kamp Kjæmpe, Veg Vej, sigla sejle.

Au—øj—øy—oldn. ey.

Dersom u i au (ou, eu) egentlig er en v-lyd (w), hvorledes kan den da gå over til en j, til øj? Har vi ellers eksempel på det slags lydskifte? Hvis man ikke vil skrive øi, var det da ikke bedre at sætte, at u her som ellers går over til y og således enten med „Landsmaalet“ at skrive øy eller med oldnorsken at skrive ey, i begge tilfæller altså med y, ikke enten med i eller j?

Hertil kan svares: i oldnorsken er omlyden av a tegnet med bokstaven e, ikke som i dansknorsk med

---

gøre gældende, at alle naturlige og skikkelige mennesker siger totninger, sogninger, akerssokninger osv. Men når så nogen efter analogien eller likeligheten tillot sig at sige f. e. bergninger, dramninger, frostninger eller fredrikshaldinger, kristiansandinger (eller -sandere), ja da skrek samme folk kanske ænnu højere. Hvorfor finner man det stygt her, som var vakkert der, og omvendt, det vakkert her, som var stygt der? Svaret kan læseren til forandring denne gang selv utfinne. Jeg har givet det før i det minste tyve ganger.

æ, og omlyden av u plejer være y. Altså kommer vi ad etymol. vej for oldnorskens vedkommende fra au til ey, fra blaut f. e. til den omlydte form bleyta. Men lydrigtig kan skrivemåten bleyta ikke ha været, hvis ey er blet uttalt som øj (øi eller øy). Derimot vilde alt være i sin orden, hvis a i au ikke som nu blev uttalt ö, men a; ti da skulde jo omlyden av au være en e (for a) og en y (for u). Men da fik vi ut, at ey har været uttalt som æ + y. Dette kan måske også ha været den ældste uttale. Men senere må a i au være blet farget av u på grun av sit naboskap med denne lyd, og altså ha nærmet sig mere og mere til ö, som a ved omlyd av u eller v også ellers går over til. (Jfr. at a som nabo til i eller j går over til æ, oldn. e: baiersk til beiersk, fiandi til Fiende, Fjende). Men var au fra a + u blet i uttalen til ö + u (el. bløt v), så måtte ey, ɔ: æ + y, gå over til ö + y, og ey altså bli uttalt øy.

„Landsmaalets“ øy.

Når „Landsmaalet“ lar au gå over til øy, så er saken etymol. let for y's vedkommende; øy kommer jo i almuesmålet av au, og u omlyder sædvanlig til y. Men vanskeligheten med overgangen fra a til ø istedenfor til den etymologisk nødvendige æ (e) står igen at klare. Enten må man da inrømme, at a allerede i au har optat ö-lyd under sig (au, altså =öu), og at au altså, i det minste hvad den første bokstav vedrører, ikke gengiver lydparet rigtig, eller man må gå in på en overgang fra virkelig a i au til ø i øy.

Mere om au og ey.

Men bokstaveringen au og ey passede ikke længre, når a + u og e + y ikke mere blev uttalt som to og to selvlyd, hvad, som sagt, måske har været tilfællet i de ældste tider, omtrent som det er nogen grun til at tro, at a + i og a + e i „de Gamles„ αι og ae fra først har været uttalt som to og to selvlyd. Fra den tid, da au og ey blev dragen sammen i én stavelse, („tvelyd“), måtte u og y få mere og mere av v-lyd og j-lyd, au måtte bli øw, ey bli øj. Annet æn j kan y nemlig ikke bli, når den blir medlyd, enten man frister overgangen forved eller efter naboselvlyden. Tyende f. e. vil bli til Tjende, som Fiende til Fjende, eder, e'er, jer, Fæ- eller Fehus, Fæ'us, Fjøs; e, i, æ og y blir her alle til j, likesom både å, o og u blir til v, om de ellers skal gå over til medlyd. (Jfr., at y i våre ældre dansknorske bøker brukes for j (i) f. e. i Vey, ney, ɔ: Vej, nej.

Utslag.

På den her opgivne måte kan altså w-lyden i au middelbart ha gåt over til j i øj. U er ikke likefrem blet til j, men u er på sin kant blet til w, og y på sin kant blet til j. Imidlertid har vi og i oldnorsken noget lignende, idet ggu optræder ved siden av ggj i byggua og byggja, syngua og syngja (Munch og U. s. 13).

Således er det ikke noget i vejen for, at vi sætter uttalen og derefter bokstaveringen j i øj og dog tror på en v-lyd i au (ou, eu).

Dansknorsken har ellers en grun mindre æn oldnorsken og „Landsmaalet“ til at stave øj-lyden med y. Dansknorskens egne „øj“ kommer nemlig ikke av au,

men av øg og yg: høg—høj, Ty(g), Tøj; g går heller over til j æn til y. De andre „øj“ fik da rette sig efter disse våre egne. Jfr., at dens egne „ej“ kommer av eg og ig, og derfor har etymol. bedre adkomst til j æn til i (eller y).

Men den bløte v-lyd i au (aw, öw) står ænnu adskillige for hodet.

Det er ovenfor påståt, at endelyden i au (ou, eu) likeså vel som den i ai, ei osv. er en medlyd og navnlig en bløt v-lyd (w). Denne v-lyd vil en og annen finne tvilsom av den grun, at vi ikke ellers kenner nogen skilnad mellem bløt og hård v, samt fordi den synes være bunden til denne ene stilling, i efterlyden nemlig, i enden av lydparet au.

Herimot kan mærkes, at det dog gives adskillige sidestykker til disse to slags v, og at deres forekomst ikke er aldeles fri, men knyttet til et vist naboskap, en vis stilling i ordet. I grunnen er b—d—g—v og p—t—k—f kun to og to utgaver av samme lyd, idet p er en hård b, b derimot en bløt p osv. Videre mærkes nogen skilnad i hårdhet, efter som hver av disse står forved stavelsens selvlyd eller efter den, og atter her, efter som selvlyden er lang og tonet eller kort og tonet. Jfr. ta-pe og tapp-er, bøte og Bøtt-e, Ha-ke og Hakk-e. Likeså b i B-akker og i Labb-er, g i G-affel og i Tagg-er osv. I dansk kommer denne skilnad ænnu stærkere frem, idet p—t—k efter lang selvlyd tilmed ophører at være p—t—p og blir b—d—g (ta-be, bø-de, Ha-ge), og på den anden side den bløte medlyd efter kort tonet selvlyd går over til den tilsvarende hårde (Labber og Tagger skrives i dansk Lapper, Tak-

ker). De danske har også uten hensyn til denne overgang av b til p og av g til k to slags g, den sædvanlige og en annen „beaandet“ (Dagh, sygh); likeså den sædvanlige d og en annen beåndet (Tidh, Smedh). Disse to d'er svarer til oldnorskens d og ð, som denne atter havde sidestykke til i sine to slags t'er, t og þ.

Både norsken og de andre nordiske mål har for resten den egenhet, at de i forlyden egentlig bare tåler b og ikke p, i efterlyden bare p og ikke b, uten efter kort selvlyd (danskens tabe for tape osv. ovenfor er en nyere dannelse). I forlyden har disse mål videre både f og v, men i efterlyden bare v, ikke f. Port, Pine osv. med P i forlyden er egentlig fremmede ord; paa er sammensat av op og aa, altså opaa, ɔ: paa. Forlydens P gør vi dog, måske av den grun, sommetider til b: Briller for Priller, Biskop f. Piskop, Bassa (nu avlagt form) f. Pascha, Pasja. Ord som Straf, skaffe f. e. med f i efterlyden er fremmede (tyske).

Hit hører vel også den forekomst, at våre d'er, g'er og v'er i efterlyden ofte blir så svake, at de ikke længre mærkes: Blo' for Blod, Ru' f. Rug, bli' f. blive.

Også av selvlyd gives dobbeltutgaver.

Blant selvlydene kan vi hugse på 1) de ovenfor omtalte to slags æ og ø (æ og ä, ø og ö). 2) I „Landsmaalet“ tales meget om åpen og lukt e—i—o—u—y —ø. I oldnorsken likeså.

Tilbake til den bløte v-lyd igen.

Den bløte v (w) har vi altså bare i efterlyden og navnlig i „tvelyden“ au. Jfr. Plov, med sædvanlig v, og Plou(g) ɔ: Plow (el. nøjere: Plöw) med bløtere v.

Efter lukte o'er og u'er høres dog iblant en bløt v-lyd, idet f. e. Sol, Mor, Hus i nogle landskapsmål, som igen for en del farger også den for resten landsgyldige tale i landskapet, lyder som Soowl, Moowr, Huuws, med en svakere efterklang av v efter o og u. Jfr. de uskrevne tvelyd under oldnorskens aksentuerede selvlyd ovenfor s. 136.

I engelsk haves likesom hos os både bløt og hård (ɔ: sædvanlig) v, og her står den bløte v (w) både i for- og efterlyden. I forlyden: with, where; jfr. vain, voice. (Eller skal w her være =u eller o?).

Kunde dog ikke g gå over til i eller u likeså vel som til j eller w?

Nogle, som det er meget om at gøre at kunne hålde oppe sin i og u i „tvelydene", vil mene, at kan selvlyd gå over til medlyd, i til j, u til v, så kan medlyd likeså vel gå over til selvlyd, f. e. g til i og u: Veg, høg, tig-e (tagde) til Vei, høi, taus. Men de lægger ikke mærke til, at fordi om overgang er i bruk i én retning, er det ikke derfor sagt, den er det i den motsatte. Hård selvlyd går ved omlyd over til bløt, men ikke bløt til hård. Lang selvlyd blir kort, men kort blir ikke lang. Lukt selvlyd går over til åpen, men åpen ikke over til lukt (om dette æn kan ha hændt i forhistorisk tid). Dette blir nemlig likefult regel, om æn f. e. de danske hist og her gør e (æ) til a eller ø til o: naj, en Vaj, Ojet, ophoje osv. Æget for Ægget, Anlæget o. fl.

Av medlyd går hård over til bløt (Foten til Foden), ikke omvendt (undtagen ved tvang, på grun av naboskap). Fra medlyd til selvlyd spores vistnok en smule overgang;

dog egentlig bare i tilfæller, der overgang likeledes tåles fra selvlyd til medlyd. D. e. „halvselvlydene“ j og v går vel over til selvlyd, men bare til de selvlyd, som igen kan gøre samme gang tilbake. J og v blir iblant (meget sjælden) i og u (o), men i blir igen (meget ofte) til j (og u til v ?). (Fire—fjerde, Vindue—Vindve; Korasi, travali, Karnali (hos almuen) for Korasj, Kanalj, — tvaga—to, svart—sort).

Altså er det ikke sagt, at g (Veg, høg) går over til i, fordi om j går over til i, og selv denne siste overgang vil en ikke let finne undtagen i fremmede ord som de nysnævnte (Korasi osv.).

Overhoved er det, som før sagt, tryggere, der valget er frit, idet begge deler kan forsvares, at sætte, at medlyd går over til medlyd (g til j og w), æn at sætte, at medlyd går over til selvlyd (g til i og u).

P. A. Munchs ei og ej.

Det kan her lægges til, at P. A. Munch, som så gerne vilde vedlikehålde eller tilbakeføre i vårt bokmål, hvad som i sin tid havde hørt gammelnorsken til, og derfor bl. a. hålt på skrivemåten i for j i alle gamle „ei“, — altså i de oldnorske, græske, tyske, — krævede j i de nyskapte „ei“ (og øi), i dem altså, som utsprang fra g, f. e. i tidtnævnte Vej, sejle, høj, drøj. Han opstillede ingen skilnad i uttalen mellem de to slags „ei“ (eller øi), men krævede bare en etymologisk bokstavering, en medlyd, j (og retfølgelig da også på sit sted, i au, ou, v ?), der „tvelyden“ utgik fra en medlyd, fra g.

Altså har han jo inrømmet, at alle våre ei (og øi) har j-lyd; ti lydelsen er i dem alle en og den samme.

Følgelig har enten alle eller ingen av dem j, enten alle eller ingen av dem i. Men j kunde han jo ikke ha falt på at ville skrive, om han havde trod, at lyden var i. Derimot kunde det falle ham som nidkær oldgransker og språkhistoriker in at ville hævde i (og u), også imot uttalen, i de ord, som fra ældre tider har været skreven med i, likesom han strævede for at få en annen oldnorskhet, de mange e'er i betydning av æ, in i vårt bokmål igen (sette, legge, Fedre osv.). En slik bokstavering, som efter oprinnelsen skelner ei fra ej, øi fra øj, og da vel og au, ou fra av, ov uten hensyn til uttalen, er imidlertid i længden umuelig allerede av den grun, at den er aldeles upraktisk. Det vil nemlig neppe gives et snes mæn i det hele land, som er så lærde, at de på stående fot kan ved f. e. hvert ei, som løper dem i pennen, sige, om det er nyt og skal skrives ej, eller gammelt og skal skrives ei. Og så skoleungdommen? M.s ej og ei, øj og øi vilde bli værre æn både de store forbokstaver, de mange e for æ og o for å og alle de andre skoleåk og huskors, som den nedarvede retskrivning plager den med.

Efter min mening må ortofoner og etymologer møtes i bokstavering med j: ej, øj, og da efter likeligheten (analogien) også i aj, oj, uj. De første må skrive ej, øj, fordi den siste lyd i hvert av disse lydpar er medlyd, de siste, fordi den kommer av medlyd, av g. Og da oldnorsken brukte tegnet **i** både for medlyd og for selvlyd, kan de jo gerne forstå det som j i de gamle ei, omtrent likeså vel f. e. som de kan forstå samme tegn forved en selvlyd, såsom i iafn, iarn, iörd ɔ: jævn, Jern, Jord, som j. De gamle regnede vistnok, som før sagt, dette tegn for selvlyd, for i, i

sine vers. Men dette kan enten forklares som minnelser om en ældre uttale, som gjorde i til virkelig i-lyd både forved og efter selvlyd, i ei som i iørd f. e. — og i så fal er oldnorskens opfatning ikke bindende for os, som nu kan se j i ei, øi likeså vel, som vi ser j i Jord, jævn —, dels kan de ha tat i i ord som iafn, iørd som selvlyd for versets skyld, omtrent som romerne inrettede sig efter versets krav og tok f. e. suemus, silua som suëmus, silüa (3 stav.) og omvendt abies, consilium, genua som ab-ies, consil-ium (ɔ: abjes, consil-jum), gen-ua (ɔ: g.-va) osv. (Madvigs L. Sprogl. s. 3). I oldnorsk „ey“ er imidlertid den siste bokstav vistnok ikke tvetydig.

Ænnu et fortrin ved ej og øj fremfor ei og øi.

Stavemåten med j og v (w) har også den gode side, at den avbøjer fejl læsning og uttale, som i alle fal begynneren og overhoved den mindre øvede let gør sig skyldig i, og da især ved sjældnere og nyere ord. Når nemlig „tvelydene“ ai, ei, oi, ui, øi skrives med i og au, eu, ou med u, da er disse bokstavpar tvetydige, idet de undertiden forekommer i betydning av a + i, e + i osv. Gaaseister kan da læses Gaasejster og Gaase-ister, Frøi både Frøj og Frø-i (jfr. Gjøgeurt, Juleuge) osv. Jeg har således mange hundre ganger hørt almuesfolk læse Sa-ul, Pa-u-lus eller Pa-ve-lus osv., hvad ikke havde hændt, om boken havde havt Sawl, Pawlus. Vi har her samme ulejlighet av unøjagtig staving som f. e. ved aa for både a + a og for å (Baal og Baal, ɔ: guden og ilden), ved ie for både i + e og for bare i (Materie og Malerie) osv. Jfr. ph for både p + h og for f, th for både t + h

og for t (Pap-hare, Nat-huset kan læses Pafáre, Natúset, hvad da let blir læseren en uutgrunnelig gåte, likesom hvad vel Gaasejster kan være for noget). Slikt undgås best ved ikke at bruke ai uten om a + i, aldrig aa uten om a + a, aldrig ph uten om p + h (aldrig e uten om e-, ikke om æ-lyd, aldrig o uten om o-, ikke om å-lyd) osv.

„Lyden i i ei og øi (øy, oldn. ey) er hovedlyden. Derfor bør den ikke ombyttes med j."

En og annen fraråder at skrive ej og øj også av den grun, at den siste lyd i hvert av disse par ophavlig har været hoved(selv-)lyden. Men vi andre mener, at hvis den nu er medlyd, bør den og rettest skrives som medlyd, med j. Desuten er jo grunlyden også i andre tilfæller gåt over til medlyd, f. e. i jævn, Jern, Jord, Fjord, Bjørn, Bjørk og overhoved i brytningstilfællerne. Jfr. slike som fire—fjerde—fjorten, fia—Fjende—Fanden, fria—Frænde (der grunlyden i er blet rent borte), diabol. — Djævel — (Dævel), diakon. — Djekn — Degn osv. Jfr. og færøisken, der í og ý går over til uj, idet „den egentlige Vokal bliver kort, haard og consonantisk". Likeså gotlandsk, der í blir til æj, ý til øj, likesom ei og ey til aj og oj (Munch og U. s. 6).

Hermed kan jævnføres følgende. Lappisk og fin(land)sk er i videre forstand ét språk, men hovedlyden i de fælles tvelyd er dog ikke den samme i begge disse utgaver av det. „I Lappisk er det Diftongernes første Vokal, der er Grundvokal, hvorfor den sidste kan bortfalde. I Finsk derimod er det Diftongernes første Vokal, der bortfalder, medens den sidste bliver staaende." (Lappisk Gram. av prof. Friis, s. 15). Disse

mål hører vistnok til en annen æt æn vår, men et slags sidestykke til våre „tvelyd" kan vi dog altid se i deres.

Norskdansk og svensk har i alle fal ikke — likeså litet som de romanske mål, f. e. fransken — bryd sig om, enten siste lyd i ei, øi, au var hoved- eller ikke hovedlyd. De har uten nåde kastet den ut av ordene like vel og lat ei bli e, øi og au bli ø, uten lærde hensyn til vedkommende orddels alder og rang.

Men har i og u i ei, øi, au i dette tilfælle kunnet gøres til intet, kunnet aldeles bortfalle, kan de vel i andre gøres til j og v eller w, og det i dansknorsken så meget mere, som endelyden i de „tvelyd," den nærmest kan kalle sine, som ovenfor sagt, aldrig har været enten hoved- eller sideselvlyd, men medlyd, navnlig g.

Hvad blev så udbyttet av den hele undersøkelse?

Efter min mening er det i det foregående påvist,

1. at den gængse opfatning av, hvad tvelyd er for noget, ikke er fri for ugreje og tildels selvmotsigelse,
2. at den retteste opfatning er, at „tvelydene" inneholder ikke to selvlyd, men en selvlyd og en medlyd,
3. at de nyere dansknorske — og de svenske — „tvelyd" også efter ophav og skyldskap er en selvlyd og en medlyd,
4. at da de andre „tvelyd" i vårt bokmål lyder aldeles som disse våre egne, bør også de helst fremstilles i skrift som—parvis—selvlyd og medlyd, og
5. at om nogen avvikelse fra retfølge og enshet heri skulde tillates, da lar vistnok au (ou), med u for w, sig noget bedre forsvare æn ai, ei osv. med i for j.

Latinske bokstaver[1]).

Om dette emne har jeg av og til talt i henved 30 og skrevet i over 20 år. Jeg har nemlig fra 1841 av nyttet 1—2 timer årlig til muntlig at forklare for øverste eller næstøverste klasse i skolen, hvad det er, som „latinen" skylder sin stadig voksende utbredelse. Ad den vej har da en 4—500 studerende fåt høve til fore-

[1]) Mellem dette stykke og det foregående skulde et om ordenes deling i enden av linjen havt plas. Nogle nyere deler nemlig med N. M. Petersen på oldnor(di)skens måte således, at de opløser ordet i stamme og endelser: hest-en, dag-ene, kort-ere, høj-est. Dette er nu ænda simpelt, godt og vel. Men så hænder det igen, og det tidt nok, at selve stammen og endelsen må deles, og da blir opgaven floket og brysom, især for yngre lærlinger, som ikke ænnu er inviet i vår nyere, mindre simple orddannelseslære. Dette kan jeg imidlertid på grun av omstændigheterne ikke denne gang gøre inlysende. Jeg har bare grepet lejligheten til foreløpig at advare mot at opta og fremhjælpe denne nye upraktiske delemåte.

Den hittil brukelige — for resten uvitenskapelige — deling efter medlydenes tal er derimot letvint nok; ti tælle bokstaverne, tælle 1—2—3—4, kan da enhver gøre. Undtagelserne med sk, st, dr, tr og kanske flere bokstavpar vålder vistnok også her unødigt bryderi i skolerne. Men alle tilfællerne kunde lettelig bringes under én regel istedenfor som hittil under fire eller flere, og den kunde lyde: av de medlyd, som står mellem to selvlyd, går altid bare en til den følgende stavelse.

Også mot den løse bruk av de små forbokstaver, som alt begynner at vise sig hos os, idet snart disse, snart hine ord gøres til undtagelser og sættes med stort, må jeg ved denne lejlighet advare. Det er netop på den vis, det røre er fremkommet, som nu vålder os så megen tidsspille; ti også vår nærværende bruk gik ut fra, at bare egennavn skulde utmærkes med stor bokstav. Se s. 449 i min „Haandbog," som man herom har vist hen til ovenfor s. 15.

løpig at lægge sig en mening til om saken. Hvad jeg har skrevet om den, har derimot især været henvendt til vår skolelærerstand og mest gennem Den norske Folkeskole, dens 1ste, 2dre og 3dje række, mindre til den højere lærerstand og dens jævninger. Det kunde vel derfor ikke skade, om jeg lot nærværende lille bok, siden den nu engang skal ut iblant folk likevel, ta med sig følgende småarbejd til bruk hist og her blant navnlig sistnævnte del av almenheten. På steder, der ingen større boksamling finnes, kunde kanske f. e. en og annen lærer, som fik lyst til at virke i samme retning og på samme vis, som jeg siger, at jeg, for at vække slik lyst — nu nylig for 28de gang — har gjort, finne bruk for noget av dem enten som grunlag for muntligt foredrag eller til oplæsning i sammenhæng.

Hvad ordforråd, ordfælding og stavemåte vedkommer, er stykkerne ændret noget, til likhet nemlig med det skrift, som de her finnes inlemmet i. De gengives også lit kortere hist og her.

I og II.

Om bruken av de latinske bokstaver.

(Av Den norske Folkeskole for 1852—53).

I første hefte av dette tidsskrift s. 8—9 er læseren gjort opmærksom på vigtigheten av at gøre den kunst at læse og skrive så let som mueligt; ti da blir den så meget mere utbred. Enhver kan lære en simpel kunst, men den svære er uopnåelig for de fleste. Derfor skal man se at få bort alt det, som bare vålder tidsspille, uten nødvendig at høre med. Hertil må ved læse- og skrivekunsten regnes bruken av to alfabeter eller bokstavrækker.

På nysnævnte sted blev det lovet, at læseren skulde få mere at vite siden om dette emne. Til en begynnelse intages derfor her et stykke, som jeg har lat trykke i Christiania-Posten 18. 5. 49. Også inledningen til det får være med, da den vedtagelse, som deri er omtalt, er til ære for det skolelærersamlag, som har bragt den i stand. Den kan således fortjene at komme til fleres kunskap og reddes fra at bli aldeles glemt.

Stykket i Chr.-Posten lyder så:

Romsdals provstis skolelærersamlag og de latinske bokstaver.

Efter „Romsdals Budstikke" opstillede nævnte samlag i sit første årsmøte, 1848, det spørsmål: „Bør Menigmands Børn oplæres til at skrive baade den norske og den latinske Haandskrift eller blot den ene, og hvilken er i saa Fald den hensigtsmæssigste?"

På dette spørsmål blev ved det andre årsmøte, 1849, svaret således: så ønskeligt det æn vilde være, at almuens barn lærte begge deler, da de både i forretningslivet og i skrifter skiftevis nyttes, så gør dog den korte skoletid, at ikke begge kan inøves til slik færdighet, at barnet ved hjælp av den kan opsætte sine tanker skriftlig. Man trodde derfor, „som „Nødmiddel" at måtte vælge den latinske skrift, vel ikke som den mest utbredde, men som den letteste at lære. Tre medlemmer mente, at man burde begynne med den norske skrift og i „Nødsfald" udelukkende hålde sig til den.

Denne meddelelse i „Budstikken" er i flere henseender mærkelig. Samlagsånden, lysten til at gi sig i lag med likesinnede og arbejde med samlede kræfter for fælles mål ses nemlig at ha våknet også hos læ-

rerstanden, og tilmed hos den del av samme, som en minst kunde ha ventet dette hos ænnu. Dernæst er det at mærke, hvorledes skolelærerne har forståt, at nysnævnte spørsmål ikke var utidigt eller overflødigt, hvad nemlig ikke synes at være tilfællet med den højere lærerstand, og endelig dette, at de har været fordomsfrie nok til at kunne tilvejebringe den uttalelse, som blev utslaget av deres ordskifte og samråd, og ingen annen.

Da dette spørsmål nu engang er vakt, er det at vente og håpe, at det også annensteds blir tat under overvejelse. Det kunde imidlertid hænde, at denne hist og her endte med, at alt skulde bli ved det gamle, eller tilmed at den norske skrift blev tilkent forrangen. For muelig at forekomme slikt tillader jeg mig at irettelægge nogle oplysninger, likesom jeg et par ganger før har gjort, og senest under en kortfattet henvendelse til formænnene for våre skolelærerskoler, da de 1847 var samlet her i Kristiania. Den store danske målkyndige Rasmus Rask, tyskeren Jakob Grimm, „Lovgiveren i det tydske Sprogrige," og den navnkundige danske lærde N. M. Petersen har foruten andre uttalt sig således over emnet, at vi ikke egentlig trænger til nye undersøkelser, men nok videre utbredelse av funnen og færdigliggende sanhet. Men slik utbredelse kan så meget mindre ventes at ville gøre sig selv, som de skrifter, emnet er håndlagt i, ænnu bare finnes på få hænder, så at selv mange vitenskapsmæn ingen egentlig mening har om denne ikke så uvigtige sak.

Samlaget i Romsdalen hålder ét slags skrift istedenfor to for et „Nødmiddel". Altså skulde de endelig ha

to slag og f. e. skrive brevet med norske bokstaver, men navnet nedenunder med latinske? Og norske til hverdags, men latinske til stads og om helligdagerne? Men hvorledes klarer da italienere, spanioler, portugisere, franskmæn, engelskmæn, hollændinger, svensker og kort sagt hele Europa, for ikke at sige hele verden på 2—3 folkeslag nær, sig med „Nødmiddelet,“ med det ene skriftslag?

To slags skrift er altså ikke nødvendig. Men de er heller ikke nyttige. Tvefoldigheten er tværtimot meget skadelig. Enten læres nemlig begge til gagns, og da er megen tid forinnen blet spilt og unddragen annen nødvendig eller nyttig kunskap og færdighet, eller lærlingen blir bare fusker, og det i begge slag, eller han får ikke engang gjort en begynnelse, fordi forældre og lærer vet på forhånd, at hans korte skoletid ikke vil tilstede, at begge deler blir lært, og det ikke faller dem in, at han kunde springe den ene over, men da også lære den andre til husbruk i det minste.

Den dobbelte skrift er således en inbildt fornødenhet, som ikke engang har det gode ved sig som kaffe eller brænnevin, at den avgir en smule nytelse til gengæld for, hvad den koster, men bare gør fortræd, står dannelsens utbredelse i vejen og kræver en hel sum av arbejdsdager av hvert ætled, som lever i landet. At forsyne sig med en norsk og en latinsk skrivekunst, for skiftevis at kunne meddele sit åndelige inhåld gennem den ene og den andre, er omtrent likeså overflødigt som at lægge sig til en forfatters værker både i norsk og latinsk tryk, for at kunne mottage samme ånds inhåld gennem snart den ene, snart den andre utgave.

Men idet vi således gerne kan avlægge den ene

skrift, hvad dag vi vil, må vi naturligvis fremdeles lære at læse begge slag av skrevet og trykt, sålænge begge brukes i de papirer og bøker, som daglig kommer os for øjne. Men dette er en ringe ulejlighet imot at inøve begge måter at skrive på.

Den ene bokstavrække er altså tilovers. Men ænnu er det ikke påvist, hvorvidt eller hvorfor netop den latinske bør bli enerådende og den norske skytes for glug eller gøres fredløs. Det er dette, som nu skal overvejes.

Den norske — også kalt den gotiske — bokstavrække og den latinske er i grunnen en og den samme, idet den ophavlige ene i tidernes løp er opløst i to eller egentlig flere. Den latinske har nemlig ifort sig ulike skikkelser i de land, som den småningom har utbred sig til. Den ældste avændring av den er den irske og angelsaksiske, som ser omtrent ens ut. Den er siden blet brukt både i irsk og angelsaksisk tryk. En annen ænnu mere avvikende utgave av den latinske skrift kom noget senere frem på fastlandet, især i de nordvestlige deler av Europa og blant de gotiske folkeslag i det 12—15 hundredår. Den blev sædvanlig kalt munkeskrift, fordi munkene på den tid var næsten de eneste, som utøvede skrivekunsten, og den således egentlig skylder dem sin tilblivelse. Den angelsaksiske skrift og munkeskriften var ellers hver til sin tid og i sine land den almene og eneste brukte. Med den skrev man såvel latin som de andre nyere mål, man havde begrep om, ja iblant tilmed græsk. Men den gik dog altid under navn av latinsk, da den var kommen fra og mest blev tillempet på dette bokmål. Da boktrykkerkunsten blev opfunnen av gotiske folk, blev naturligvis typerne (metal-

bokstaverne) gjort den tids og de folks skriftbokstaver så like som muligt, for at enhver skulde kunne læse trykt likeså let som skrevet.

De ældste trykbokstaver var altså munkebokstaver, men førte ænnu fremdeles navn av latinske, og de første trykte bøker i det latinske bokmål blev prentet med munkebokstaver. Men da denne kunst kom ned til det sydlige Europa, navnlig til Italien, der den ophavlige rommerske skrift havde hålt sig mere ægte og var så at sige mindre utskæmt, gav man trykbokstaverne den samme rundere og smakfullere form, som man der fant for sig i de gamle håndskrifter; ja, man pyntede tilmed på dem, så de blev mere like de gamle rommerske. Men herved blev de da mere og mere avvikende fra munkeskriften. Siden, da disse latinske klassikere, som var trykt i sydlandene, kom nordover, blev deres ægte, men i Norden hittil ukente skrift hålt for at høre særlig latinen til, og munkeskriften blev nu bare tillempet på disse lands egne, nyere mål. I Danmark trykte de dog ænnu ved 1550 latin med munkebokstaver likesom dansk. I Tyskland blev skilnaden derimot tidligere iagttagen.

Munkeskriften begynte nu at bli kalt efter de land, som brukte den hvert til sit bokmål, altså tysk i Tyskland, dansk i Danmark, svensk i Sverige osv. Først senere har de git den navn av gotisk. Den ligner mest, hvad vi nu kaller fraktur eller schwabakkerbokstaver, men blev siden gjort mere simpel i tryk. Den skikkelse, som de danske eller „norske“ bokstaver nu har i trykte bøker, er fra omtrent 1570—80. De egentlige munkebokstaver blev derimot ænnu længe nyttet i hollandsk og flere mål.

I den nyere tid har man dog næsten overalt strævet at trænge den gotiske bokstavrække ut også av folkemålene og indføre den vakrere og mere ægte latinske. I fransk blev frakturen meget tidlig avlagt, i engelsk og polsk hålt den sig noget længre, men er nu gåt aldeles av bruk også der. Hollændingerne har skilt sig ved sine stygge munkebokstaver, men de blev dog nyttet til en håndutgave av Bibelen ænnu 1802. Også svenskerne har lagt dem av, aldeles i skrift og for største delen i tryk. I Tyskland blir „latinen“ mere og mere almindelig, især i vitenskapelige værk. I Danmark har de fra omtr. 1750 trykt flere og flere dansknorske skrifter med latin (antiqva). Nu er de der tilmed kommen så langt, at to danske blad, nemlig Fædrelandet og Grüners Handelstidende trykkes med det slags bokstaver. Rimeligvis vil det heller ikke vare længe, før en del norske tidninger følger deres foredømme. Avsvittet om handel og sjøfærd sættes allerede med latin både i Chr.-Posten og i Morgenbl. Vitenskapelige tidsskrifter og annet, som særlig er ætlet de højere klasser, har alt i længre tid jævnlig fremtråd med det mere pyntelige utvortes, som så let kan enes med dette slags tryk. Rasmus Rask nævner som tilhængere av de gotiske bokstaver bare tyskerne og, på grun av nedarvet avhængighet av disse, danske, norske og, som nys sagt, tildels svenskerne. Av J. Grimm ses dog, at munkebokstaverne for en del også er i bruk hos finnerne, litthauerne, vinderne og bøhmerne.

Så meget om de latinske bokstavers historiske forret og almindelige utbredning. Men det finnes ænnu noget, som taler for dem og mot de gotiske eller norske. De latinske er, som før sagt, fagrere æn de tag-

gede og kantede norske, de er radvintere (raskere) at skrive (man jævnføre f. e. den lille norske a, r, v med den lille latinske a, r, v), og den skrevne form av hver bokstav er meget lik den trykte, så den, som kan læse tryk, lettelig skønner skrift med, og omvendt. Derimot har den gotiske skrift siden boktrykkerkunstens opfinnelse avveket så meget fra den skikkelse, bokstaverne dengang havde, og som i langt større mon er hålt vedlike i tryk, at man nu neppe kenner en bokstav av dem igen i den trykte bok. Hertil kommer, at de latinske bokstaver ved det latinske, ital., franske og engelske bokmål er utbred over snart sagt den hele jord, så en godt kan undvære de norske, når en kan dem, men ikke de latinske, fordi om en kan de norske; ti når f. e. en norsk handelsman vil skrive til en franskman eller engelskman, må han ty til „latinen", om han æn i dagligt lag hålder sig til dens vanslægtede avkom, de norske bokstaver.

At de norske bokst. skulde være nasjonale og av den grun burde håldes oppe, er en påstand, som ikke lar sig forsvare, skønt fordommen, som i sin nød griper løst og fast for at redde livet, ikke har undlat at prøve på det. De vil derfor uten tvil gå al køtets gang i denne menneskealder eller i alle fal i den næste. Var vi så dertil kvit de tre største og mest tidsspillende dårskaper i vår retskrivning, nemlig stum e, tvefoldingen av e, i og u samt de store forbokstaver,[1]) som tillikemed den dob-

---

[1]) Man overse ikke, at dette er skrevet 1849, altså for en 20 år siden. Senere er jo ønsket for en god del opfylt. Nu er da egentlig bare forbokstaverne os i vejen.

belte bokstavrække stjæler bort så meget av ungdommens kostbare tid i skolerne, da vilde derved være vunnet likeså meget for utbredelsen av den kunst at skrive pent og rigtig som ved en øket utgift av 50,000 (ja 100,000) spd. årlig til den samme ungdoms oplærelse i skrivning og retskrivning.

Så meget i Chr.-Posten.

I de fire år, siden ovenstående stykke var skrevet, har de latinske bokstaver gjort god fremgang. I Danmark er i det minste ét blad til blet latinsk; de har desuten mere og mere tillempet latinen også i bøker, og det tilmed i skaldeværk, i skønlitteratur. Også hos os har flere blad været trykt med latin, nemlig Almueskoletidenden, Idun og Manden. Det samme er tilfællet med navnlig H. Wergelands samlede skrifter og Landstads Folkeviser.

Imidlertid er det fremdeles måske bare de færreste, som kenner til, hvad det er, som taler for de lat. bokstaver mere æn for de norske. Det er derfor ikke sjældent, at folk i bruken av de latinske bare ser en fortrædelig lyst hos visse forfattere og boktrykkere til at vrake det gamle og få indført nye moder. Det kan følgelig tiltrænges, at man vejleder dem til at se noget godt i den „nye mode“, og dette har, hvad navnlig almuen vedkommer, skolelærerne lettest for at gøre. Men at rydde fordommen til side er ikke nok. De må også øve skoleungdommen i at læse „latin“; ti det nytter jo ikke, om det unge Norge nok så vel vet, hvad som taler for denne, hvis det likevel uvilkårlig skyr „latinske“ bøker som hel eller halv fremmede eller dog som vanskelige at komme ut av det med, og det

av den grun, at det har mindre øvelse i bruken av dem æn av „våre egne“, av de norske.

At fordom og i alle fal vantende færdighet i bruken av den latinske bokstavrække står denne samme række i vejen, er vist nok. Således skal „latinske“ romaner være blet sendt tilbake til København fra bokhandlere i Kristiania, fordi folket her oppe ikke var istand til at fordra trykken i dem. Heri kunde det ellers være vel nok undskyldt, hvad én roman, David Copperfield, vedkom, da typerne i den var meget små og brysomme at læse. Det „latinske“ blad Manden (se ovenfor) måtte siden la sig omklæde på norsk, da latinskheten blev funnen hinderlig for dets utbredelse. Hvis derfor nogen boktrykker eller forlægger vil gøre noget til fremhjælp av „latinen“, da bør han ta sig i agt for meget små typer; ti de små latinske er uten tvil værre med øjnene æn de små norske. Derimot gælder åpenbart det motsatte om de middels og de store latinske.

Man har sammenlignet skolebarns skrivebøker og funnet, at den norske skrift i dem var bedre æn den latinske, og derav sluttet, at den første er lettere at lære. Men saken er nok, at skolerne har hålt den norske for hovedskriften og den latinske for mere til pryd æn til nytte. Dette har da igen havt til følge, at de har øvet ungdommen mest i at skrive den norske og heller forsømt „latinen“, likesom de har øvet den flittigere i at læse den første æn den siste. Og dette var atter en følge av de „norske“ bøkers større talrikhet fremfor de „latinskes“. Man visste ikke, hvad for slags bokstaver det var, som b u r d e ha forrangen. Derfor blev det bare set på den overvægt, som bøkerne med norske for tiden h a v d e.

At Den n. Folkeskole ikke blir trykt med latin, kommer av, at utgiverne har trod, skriftet kunde ha nok at kæmpe med likevel, om det æn ikke la sig ut også med vanen og fordommen. De måtte derfor la sig nøje med så småt at bryte vej for det, som her er det nye og uvante, ved at gi oplysninger om, hvad adkomst det har til lit efter lit at arve det gamles plas.

Dersom skolelærerne i sine provsti- eller stiftsmøter vilde ta nogle minutter til at røste om, hvad slags tryk de ønskede sejren, da vilde dette være til god vejledning for boktrykkere og forlæggere med hensyn til, hvor langt de for tiden kunde våge at gå i bruken av de vakrere, men ænnu noget fremmede bokstaver.

Det har været sagt, at f. e. den tilvoksende handelsstand i byerne ikke skulde kunne være den norske skrift foruten, idet den jævnlig kom i det tilfælle at måtte skifte brev med tyskere. Men tyskerne kan jo altid læse latinsk skrift, om de æn ikke nytter den til sit morsmål. Og kan de læse engelske, franske, ital. brev skrevne med latinske bokstaver, så må de vel og være gode for at læse tyske brev (fra normæn) skrevne med bokstaver av samme slag.

En annen invending, som er kommen mig for øre, efterat stykket av 1849 var skrevet, er den, at vi jo gerne kan bli ved at øve ungdommen i begge slag, da den ene skrift kommer omtrent av sig selv, idet den andre blir inøvet. Denne mening har dog den alkente røjnsel imot sig, at mange skriver den ene skrift godt og vel, medens de bare er fuskere i den andre. Det er vistnok så, at når en ved f. e. ti ukers øvelse havde lært den norske vel, havde han ikke ti andre nødig for at tilegne sig omtr. samme færdighet i den latinske.

Men en god del tid og særskilt øvelse vilde han dog altid tiltrænge. Nu hindres som oftest fremgangen derved, at de inøves — ikke først den ene i tilfredsstillende mon og derefter den andre, men begge skiftevis, i løpet av samme uke, samme dag, ja tilmed samme time. Man river altså ned på den ene likeså tidt og længe, som man bygger op på den andre, idet bokstaven o f. e. gøres rund en time og trekantet en annen osv.

Men om man så virkelig lærte begge slag samtidig, så den ene var lært i og med den andre, så blev det ænda et spørsmål, hvad dette dobbelte utstyr skulde være til. Var den latinske skrift vakrest og best, så burde den jo brukes altid og allevegne, og var den norske gildest, da burde jo den ha samme ret. Det beste er jo godt nok, men heller ikke for godt. Det er vel ikke med bokstaver som med klæder eller værelser, at nogle er så meget bedre æn andre, at de skal være bare til stads og er for gode til hverdags bruk.

Vi hørte ovenfor, at det plejer at bli regnet de latinske til ros, at de er mere enkle og mere runde, og har færre snirkler og løkker og vinkler og kanter æn de norske. Men så har igen en og annen ven av de siste funnet på at gøre denne rundhet til en fejl ved dem og lagt dem til last, at de er altfor runde. Deri har man dog åpenbart uret; ti også de latinske har jo en god del rette linjer og adskillige kanter, de med, så rundheten ikke i den mon har overvægten, at de blir ensformige og trættende. Derimot er vistnok nogle sorter av dem fra den nyeste tid vel skarpe i kanterne og utstyret med altfor hvasse brådder overalt, der nogen plas finnes for dem. Men dels går nok en

del av dette hvasse eller likesom skærende og stikkende ved dem småningom bort ved slit, dels må det kunne forekommes ved dem, som tilvirker typerne, så man ikke tarv slå ihjæl det hele skriftslag bare for at bli av med en og annen fejl ved det, efter det velkente vers: Han døde, det er sandt, men Febren ham forlod.

Det skulde være underligt, om de andre land, som engang har havt de kantede gotiske bokstaver likesom vi, f. e. Frankrike og England, ikke skulde ha inset disses fortrin, om de havde havt nogen, og passet på denne sin fædrearv. Den ulejlighet, som unægtelig følger med, at et helt folk skifter skrifttegn, vilde uten tvil ha hålt de gamle oppe, om de var funnen nogenlunde jævngode med de nyere latinske, æn sige om de havde været bedre æn disse.

Hine andre lands foredømme kan man også sætte imot den anke, som hentes fra, at våre ældre bøker vilde bli ulæselige, om vi herefter alene trykte med latin. Heller ikke i dette stykke går det værre hos os, æn det har gåt i England, Frankrike, Holland og hålder på at gå i Tyskland, Danmark og Sverige, som jo også er ifærd med at skifte bokstavrække eller alfabet. Overgangen vil måske foregå i løpet av en 100 år, idet de „latinske“ bøker lit efter lit vil stige i tal fra f. e. $\frac{1}{10}$ til $\frac{2}{10}$, $\frac{3}{10}$, $\frac{4}{10}$, $\frac{6}{10}$, $\frac{8}{10}$, $\frac{9}{10}$ og $\frac{10}{10}$ av dem, som årlig kommer ut. Skedde omskiftelsen i nogle dager, uker, måneder eller tilmed år, ja da kunde man vistnok tale om ulejlighet. Men det er jo ikke noget til hinder for, at folk blir ved at bruke de „norske“ bøker, de har, intil de er slit vel ut, bare de nye, som småningom skal inta deres plas, er trykt med europæiske istedenfor med tysk-nordiske bokstaver. Bare

en mindre del av den læsende almenhet får til alle tider lære begge slag, for våre gamle, ældre og ældste bøkers skyld nemlig; men så kan i alle fal den menige man, som har kortere skoletid, spare sig arbejdet med det, som er forældet og avlægs.

Om vi for resten vant noget ved at hålde på den norske bokstavrække og således avbøjede det omtalte brud med vår egen boklighets fortid (som dog rimeligvis lit efter lit ved ændringer i selve bokmålet i temmelig mon vil bli skilt fra sammes nærmere eftertid, om æn skriften blev uten ændring den samme som hittil), så vilde vi dog tape mere, æn vi vant; ti om vi hålt latinen borte, vilde fremtidens danske og svenske boklighet netop bli likeså ulæselig for os, som den ældre norskdanske vedblev at være læselig. Kunde vi nemlig æn forbyde de latinske bokstaver i vårt eget land, så kan vi dog aldrig hindre, at de småningom blir enerådende i Danmark og Sverige. Men den samtidige danske og svenske boklighet vil i enhver kommende tidsalder være av større vigtighet for os æn vår egen fra en fjærn fortid. Altså får vi følge med våre broderfolk i dette stykke; ellers blir vår stive bokstavnorskhet en skillevæg mellem deres dannelse og vår egen, som stænger av en del lys og luft for os.

Våre skolelærere kan gerne vedgå det, om så er, at de av gammel vane har forkærlighet for de norske bokstaver. Deri er ikke noget vondt. Det er jo en ærlig sak. Men dette hindrer ikke, at de av overtydning arbejder for de latinske. For så vidt skolerne har trykte forskrifter, kan de jo la ungdommen inøve den latinske skrift, om de æn selv ikke kan skrive latin, i alle fal ikke videre pent. En lærer kan jo

godt være det kent, at han nytter den norske skrift til eget bruk, og dog er meget nidkær for, at de yngre skal bli flinke i den latinske. Han kan sige som så: havde jeg i min barndom visst, hvad i, barn, nu har hørt av mig om latinens fortrin, så havde jeg nu været likeså øvet og likeså glad i den, som i og alle andre herefter bør bli.

Til slut vil jeg nævne ænnu en egen grun, en pengegrun, for de latinske. Sålænge vi bruker to slags bokstaver, må boktrykkerne være forsynet med begge slags typer. Efter opgør av en man av faget finnes det i Kristianias 15 boktrykkerier latinske typer til en værdi av ti tusen spd. I de 40 boktrykkerier utenfor hovedstaden kan værdien av de latinske typer sættes til minst fem tusen spd. Disse 15,000 spd. er lagt i en vare, som egentlig er tilovers. Hovedsummen ligger for tiden i de norske typer. Derfor er de latinske her regnet for overflødige. Men misligheten blir i grunnen den samme, om vi tænker os forrådet av norske typer over det hele land omskapt til latinske og de latinske til norske. Det blir da de siste, som blir tilovers, således som de vel også med tiden vil gå. Boktrykkeren må gennemsnitlig gi seks av hundre for de penger, som han har køpt typer for. Det gør 900 spd. av de 15,000 spd. Men han må naturligvis ha sit utlæg igen. Følgelig øker han prisen på det han prenter. Således koster da de bøker, blad m. m., som det norske folk årlig køper, en 900 spd. mere, æn det vilde bli krævet for dem, ifal boktrykkerne ikke måtte hålde sig to sæt typer istedenfor et. Selv altså om det hvert år fra 1853 til 1900 bare blev trykt så meget her i landet som nu for tiden, vilde det norske folk

til den tid på grun av den flothet, at det ikke lar sig nøje med ét slags typer, ha lagt ut for trykte saker en 40–50,000 spd. mere, æn det ellers kunde ha sluppet med.

Man vil kanske sige, at den højere pris ikke netop kommer de norske bokstaver til last, men likeså snart de latinske. Deri tar man dog fejl, så sant det er uimotsigeligt, at det aldrig kan bli tale om at få gjort de norske enerådende, når al verden omkring os hålder sig til de latinske. Har frakturbokstaverne ikke kunnet opretholde det eneherredømme, de engang havde, fra middelalderen av, så kan de aldrig vinne det tilbake nu, da deres medbejlere hver dag griper mere og mere om sig i andre land, for så vidt de ikke alt er eneváldsherrer der for længe siden.

Det er ovenfor påpekt, hvorledes den dobbelte skrift bl. a. koster landet mange tusen skoledager om året. En annen gang skal jeg se til at få opgjort, hvor mange tusen spd. dyrere våre stumme bokstaver gør det, som skrives og trykkes år om annet. Det vil da vise sig, her som ofte ellers, at det, som fra én side er urigtigt eller urimeligt, fra en annen side er ufordelagtigt og pengespillende. Med andre ord, at dårskap likesom falskhet slår sin egen herre på halsen.

Hermed ender denne avhandling i Folkeskolen. Noget senere fik den et tillæg, som det vel er best at ta med her, da det gælder en anke mot de latinske bokstaver, som er fremsat i Tyskland bl. a. av filosofen Kant, og som ikke er ukent hos os heller (se ovenfor s. 178). Mot Kant har nemlig den navngetne tyske læke Hufeland uttalt sig således:

„Hvad de latinske typer vedkommer, da er jeg på grun av følgende av annen mening.

1. I og for sig er disse bokstaver ikke mere skadelige for øjnene æn de tyske; ti var de det, måtte øjensvakhet være mere almindelig i England, Frankrike og andre land, der de brukes, æn hos os; men dette er ikke tilfællet.

2. Når de altså synes at lete på en tysker, som nemlig plejer at læse tysk tryk, så er årsaken bare den, at han ikke er vant til dem. Når han får øvet sig mere på dem, vil han finne dem mindre trættende, og ulejligheten vilde falle aldeles bort, hvis han fra ungdommen havde vokset op med dem alene (og var fremmed for de tyske).

3. At de lat. bokstaver, når de er små og magre, trætter øjnene, er sant. Men det samme gælder om små tyske. Jeg hålder det av den grun for aldeles nødvendigt at bruke større og fetere typer.

Således finner jeg, siger Huf., ingen medisinsk grun til ikke at nytte de latinske bokstaver; meget derimot, som taler i den motsatte retning.

Dette hans „meget“ faller sammen med, hvad her ovenfor er grejet ut, og skal derfor ikke gentages her. Ét alene er nyt, nemlig dette, at „det er en for øjnene fordærvelig omstændighet, når den ene skrift hvert øjeblik avbrytes ved infælte remser av den andre, — som når i lærebøker teksten er gotisk, mens f. e. latinske og græske kunstord, som er sat med latinske bokstaver, er inskut hist og her, i parenteser nemlig.“

Er slikt bokstavskifte så svært et øjenslit, som Huf. mener, så må deri ligge en grun mere for os til

at korte overgangens pinagtighet ved at fremskynde latinens sejer.

III.

I den n. Folkeskole for 1860 er de lat. bokstaver igen på tale, men av dette stykke har vi her ikke bruk for annet æn følgende to oplysninger.

1. Den nye plan for undervisningen i latinskolerne, som kirkedep. i 1858 lot utarbejde ved en del skolemæn og univ.-lærere, fastsætter i § 19: „Kun eet Alfabet, helst det latinske, indøves til Færdighed". I det andet erhverves saa megen „Øvelse, som behøves for at læse med Sikkerhed." I de „Bemærkninger", som ledsager planen, siger nævnden: „I de fleste Skoler indøves, saavidt vides, allerede i længre Tid fortrinsviis det latinske Alfabet. Commissionen maa ogsaa ubetinget erklære sig for dette, men den antager derhos, at naar en Elev ved sin Indtrædelse i Skolen medbringer antagelig Færdighed i Brugen av det norske Alfabet og derimod kun besidder liden eller ingen Øvelse i det latinske, bør han fremdeles fortrinsviis indøve hint."

Skolenævnden vil altså, at ungdommen skal øve sig lit i norsk skrift, for at den kan lære — ikke at skrive, men at læse den. Jeg skulde dog tro, at det til opnåelse av læsefærdighet havde været bedre at ta de „norske" skrivetimer (eller halvtimer) til øvelse i at læse skrift, og da ikke alene norsk, men og latinsk. Erfaring lærer nemlig, at likesom mange har lært at læse skrift uten selv at kunne skrive, således kan en og ha lært at skrive uten — jeg vil ikke sige at kunne læse skrift, i alle fal sin egen, samt andres

strængt regelrette skole- og skønskrift, men dog uten anderledes æn stavende og stammende at kunne hakke sig frem i rask eller slurvet og floket forretningsskrift, især når den er fra meget ulike hænder og tider (og land?). Ja, jeg har selv havt mange eksempler på, at skolebarn ofte ikke har været gode for at skønne hinannens skoleskrift, når f. e. den ene skulde læse den andres norske stil op for klassen. Uten særskilt øvelse i at læse andres håndskrift går det altså lettelig, som det gik gutten med at læse prent for præsten. „Jeg skulde nok klare mig,“ mente han, „bare jeg hadde mi eja bok“.

2. I „Reglement for Optagelses-Examen ved den Kongelige Norske Krigsskole“ av 11 marts 1859 kræves i skrivning, „at han“ (den, som lar sig prøve) „skriver en ren, tydelig og nogenlunde fast Haandskrift med latinske Bogstaver“. Blant våre landoffiserer vil altså den latinske skrift fra nu av bli enerådende. Norsk skrift, om den æn var aldrig så rask eller vakker, tages ikke ved krigsskolen således som, efter hvad vi nylig så, tildels ved latinskolerne for god vare. Lærlingerne ved krigsskolen skal uomgængelig hålde sig til „latinen“.

Hermed må da vel den latinske bokstavrækkes sejer som skrift være sikret her i landet.

Utgiverne av Folkeskolen i 1860 understøttede min henvendelse til dens læsere, og skriftet har like fra den tid til nu jævnlig innehålt stykker med latinske typer, for at gøre sit til, at færdighet i at læse det slags tryk kan bli mere almindelig. Gak hen og gjør likeså! siger den altså navnlig til andre tidsskrifter og til bladene.

IV.

En fejl ved almuskolen.

(Av Den norske Folkeskole for 1866).

Dersom almuskolen — eller nogen annen av våre skoler for almen dannelse — bare underviste muntlig og ikke lærte ungdommen at læse og derved satte den i stand til på egen hånd, og navnlig efter skoletiden, at kunne utvide sin kunskap, så vilde folk sige, at dette var en fejl ved den. Videre, dersom almuskolen vel lærte ungdommen at læse, men bare at læse trykt, ikke skrevet, vilde de uten tvil sige det samme. Men hvad siger de da om dette, at den forhålder sine lærlinger nøkkelen til en stor del av vår boklighet eller bokskat, en del, som i vår tid blir større og større med hvert år; forhålder dem adgangen til dem blant våre bøker, som er trykt på så at sige et annet språk æn flerheten, nemlig med latinske bokstaver? Mon dette ikke har megen likhet med det tilfælle, at våre — eller ænnu nærmere de svenske borger- og latinskoler — bare lot sine kunder øve sig i at læse latinsk tryk og forsømte den såkalte norske (eller svenske)?

Herom vil almuens mæn kunne sige som så: ja, vi vet nok, at de latinske bokstaver er visse folks kjæphest, men vi deler ikke denne deres tilbøjelighet. Vi liker personlig de norske bokstaver best, for dem er vi best vant til, og vi finner det heller ikke for andres, for ungdommens, skyld fornødent at ulejlige os med de latinske. Alle de bøker, som kommer i almuskolen og overhoved i almuens hænder, er trykt nemlig med norske bokstaver, så våre skolebarn næppe vilde få andre at se engang, altså heller ikke tiltrænge ken-

skap til dem, hvis ikke abc'en og læseboken innehålt prøver av dem. Det synes os derfor temmelig unødig gerning at oplære dem i et „språk“, som de snart igen vilde glemme, da de, i alle fal efter avgangen fra skolen, ikke vilde få høve til at bruke det og således hålde den tilegnede læsefærdighet vedlike.

Jeg svarer til dette 1), at en får i offentlige göremål ikke gå efter, hvad en „personlig“ liker eller ikke liker, men efter, hvad det almindelige beste kræver, og 2) at henvisningen til, at „latinske“ bøker ikke kommer blant almuen, egentlig forutsætter et kringløp i tanken hos den, som den kommer fra. Spør vi ham nemlig: hvorfor skal ungdommen ikke lære at læse begge slags bøker? så hvarer han, som vi hører: fordi bøker med latinsk tryk ikke viser sig innen almuskolens himmellejte. Men spør vi så igen: hvorfor viser det slags bøker sig ikke der? da får vi til svar: fordi de, som lar bøker trykke, på forhånd vet, at de ikke vilde finne læsere eller køpere blant almuesfolk, såsom disse fra skolen ikke har medbragt den fornødne „latinske“ læsefærdighet, og derfor hålder sig til „sine egne bøker“ de „norske“.

Følgen herav blir da, at almuen, som ovenfor påpekt, kun får adgang og ejendoms- eller bruksret til en vis del av vår bokskat, som blir så at sige utskiftet til den. De andre deler av den blir fremmed ejendom. Men da det nu mere og mere blir skik at bruke latinske typer, og tidens fremsteg altså først og fremst blir inlemmet i den latinske del av vår boklighet, så blir almuens del av denne med hvert år efter måten mere og mere fattig og forældet; bokskattens deling mellem de højere og de lavere klasser efter de to slags tryk

blir en deling av dannelsen selv i ung og gammel; men gammel vil her tildels sige det samme som avlægs, ufulstændig, vilfarende og villedende.

Hvad det for resten er for årsaker og hensyn, som hjælper de latinske bokstaver frem i den nyere tid, og som gør, at det ikke er nogen von om, at de norske skulde kunne hålde stand imot dem, og æn mindre vinne tilbake det eneherredømme, de engang har havt, navnlig i disse nordiske land, men derimot kan forutses at ville komme til at tape også det område, som de ænnu har igen, dette kan ikke vel oplyses her, og det turde kanske også være mindre fornødent, i det minste for de ældre læsere av „Den norske Folkeskole“.

De, som skylden og ansvaret for denne brist ved undervisningen nærmest synes at måtte falle på, vil måske forsøke at vælte den fra sig og over på skoleloven, som nemlig ikke kræver to slags læsefærdighet, men kun „Læsning“. Herimot kan dog invendes, at har loven ikke påbudt to slag, så har den dog heller ikke forbudt to slag. Følgelig har skolens lærerstand og dens foresatte, højere og lavere, havt det og har det fremdeles i sin magt at fortolke lovens uttryk „Læsning“ således, at det omfatter både „latin“ og norsk tryk, og på den måte at bøte på dens fejl. Desuten, når de skylder på loven, skylder de for en god del på sig selv; ti loven blir jo, som den offentlige mening vil have den, og denne mening skulde vel nærmest utgå fra skolens lærerstand og seminarene samt fra dens foresatte, navnlig bisper, provster, præster og skoledirektører.

På den annen side kan meget siges til disses undskyldning, især måske dette, at almuen før skolens om-

dannelse i den nyeste tid i det hele ikke har kunnet drive det synderlig vidt i læsning, så skolen har måt være glad, når den dog kunde få lært ungdommen at læse de sædvanligste bokstaver, enten nu disse var norske eller latinske. Latinens opkomst skriver sig desuten mest fra de senere år, så skolen ikke rigtig har fåt tid til at inrette sig efter dette nye krav ænnu. Endelig kan vedkommende henvise til nabolandene, som nemlig heller ikke har været istand til ænnu at hente tiden in eller hålde fotslag med den. Hvad Sverige vedkommer, da er det vistnok så, at allerede dets første almuskolelov, „folkskolestadgan" av 1842, kræver av konfirmasjonsungdommen „ren og flytande innanläsning af Swenska språket, så Latinsk som Swensk stil". Jeg har imidlertid nogen grun til at tro, at den likestilling av „latinsk" og svensk læsefærdighet, som loven åpenbart har havt for øje, ikke ænnu er kommen til full virkelighet, men at svenske læseøvelser drives til forfang for de latinske. Det er i alle fal vist, at en hel del småstadstidninger, som nemlig søker sin læserflok især blant almuen, trykkes med svenske typer; at et gudeligt blad, Wäktaren, for nogle år siden fant det rådeligt at avlægge sin første klædsel, „latinen", og ta den svenske i stedet, fordi det trodde, det ikke på annen måte kunde trænge ned blant almuen. Samme omskifte undergik senere et annet blad, Upsalaposten, av samme grun. Også lovene trykkes ænnu med svenske typer, ikke at tale om gudelige skrifter som katekismer (og forklaringer), bibelhistorier, salmebøker, postiller, Bibler. Overhoved går det svenske riksstyre fremdeles av vejen for almuens og skoledannelsens ensidighet eller halvhet i dette stykke

og forlænger således overgangens pinagtighet, istedenfor at det strængt skulde påse, at skolerne ikke sat lovens rene og klare bud overhørige.

Heller ikke i Danmark går det, som det skal. Hvad loven der siger eller ikke siger om „latinsk" læsefærdighet i almuskolen, har jeg ikke undersøkt. Men i pressen finnes nu og da en ytring, som kaster lys på tilstanden. Således skrev det danske blad „Fædrelandet" for kort siden, at en av årsakerne til, at det selv ikke har vunnet synderlig ingang blant den danske almue, er, at denne ikke har let for at læse de latinske bokstaver, som bladet er trykt med, „fordi man i Skolerne ikke gjør den fortrolig med dem, men kun med den almindelige tyske Munkeskrift", d. e. med fraktur eller danske bokstaver. Således avgør da almuskolen også her på en måte, hvilke tidninger og bøker almuen skal læse eller ikke læse. Skolen tiltar sig følgelig også for en ikke ringe del at foreskrive, hvilke synsmåter almuen skal tilegne sig, og hvilke den skal bli fremmed for eller arbejde imot, om den f. e. skal komme til at hålde med det „folkelige" og skandinaviske parti, eller med det ufolkelige, det tyske eller tysksinnede m. m.[1]).

[1]) Almuskolen er således mægtigere, æn den vet av eller tænker på; ti den nævnte og lignende inflytelser er uten tvil fra dens side ikke påregnet, men den er der dog likevel. Den er det da og, som hos os avgør, om f. e. Almuevennen og Lørdags-Aftenblad, ja vel tilmed om Morgenbladet eller Aftenbladet skal trykkes med norske eller med latinske bokstaver. Dersom nemlig de to første blad en vakker dag fremstillede sig for sin læserkrins i „latinsk" iklædning, vilde de om åtte dager ha så mange opsigelser, at det blev deres død, og selv de to siste vilde det gå ille nok. Hun-

Det skulde ellers være morsomt at vite, om de danske skoler, likesom tilfællet længe har været med våre, lærer ungdommen at skrive begge slags skrift, den danske nemlig og den latinske, medens de ikke lar den lære at læse begge slags tryk, men den ene enten næsten slet ikke eller i alle fal ikke således til gangs som den andre. Dette vilde da være, i begge retninger at gøre det motsatte av, hvad de burde, at utruste ungdommen med dobbelt færdighet, hvor enkelt var nok, og med enkelt færdighet, hvor dobbelt var fornøden.

Hvad „Fædrelandet“ ovenfor ytrer misnøje med, utelukker imidlertid ikke, at et omslag kan ha foregåt i de danske almuskoler i den senere eller kanske seneste tid. „Fædrelandets“ ord gælder nemlig vel den tid, da de, som nu læser f. e. tidninger, gik i skole, og således ikke den nærværende skoleungdom. Jeg har nogen grun til at tro, at „latinen“ nu drives der med megen flit. Dette slutter jeg navnlig derav, at den „Rask-Petersenske retskrivning“, med eller uten fremmede tilsætninger, i den seneste tid har utbred sig meget stærkt blant skolelærerne i Danmark, og ved dem igen i skolerne, så stærkt, at disses overstyrelse (kirkedepartementet) har funnet sig kallet til i slutningen av forrige år at gripe in og sætte en stopper for „kjætteriet“ og den dermed følgende virkelige eller inbildte lovløshet og røre. Men med den Rask-Peter-

dreder i det minste, om ikke, som ved hine, tusender vilde falle fra, — og det ikke almuesfolk alene; ti også i våre højere skoler forsømmes efter måten „latinen“, så en forfatter nylig har måt høre sig for, om han kunde la trykke sin lærebok i geogr., til bruk i disse skolers lavere klasser, med latinske typer.

senske retskrivning plejer altid at følge bruken av den latinske bokstavrække istedenfor den danske (norske), og da vel og fornøden omsorg for „latinen" ved læseøvelserne. I danske skolebøker er Rask'isk retskrivning og latinske bokstaver i stærkt tiltagende. Også et par danske almuskoletidninger trykkes med „latin".

Hvad da almuskolen, og navnlig den norske almuskole, har at gøre for at få rettet på denne „fejl", som det i overskriften er kalt? Jo, det kan siges med få ord: den må betydelig utvide de „latinske" læseøvelser. Det kan vi forstå, vil man svare; men hvorledes skal det la sig gøre? Skolen har jo ikke annen „latin" til sin rådighet æn den, som finnes i læsebøkerne, og den nyeste av disse, stiftsprovst Jensens, innehålder jo bare et blad latinsk tryk for hver tre blad norsk; bare en fjerdedel av boken er trykt med latin.

Ja, det er sant nok, for tiden er det for litet av latinsk læsnad at få i almuskolen. Men yterligere tilførsel vil ikke være vanskelig at tilvejebringe, når det først kommer dertil, at man for alvor ønsker at kunne avhjælpe bristen. For det første kunde langt mere latin intages i næste utgave av læseboken. Norsken og latinen kunde f. e. bytte vilkår, så den første fik en fjerdedel og den siste tre fjerdedeler av det hele arketal. Dette vilde gøre adskilligt. Men latinen var dermed ænda ikke på langt nær likestillet med norsken; ti al læsning utenfor den egentlige læsebok, og det både i hjemmet og i skolen, kommer jo ene og alene norsken til gode, læsningen nemlig i katekismusen og forklaringen og bibelhistorien og salmeboken og bønneboken og postillen og Bibelen, og desuten i

de „historibøker“ og tidninger (f. e. Almuevennen, Lørdags-Aftenbl., Fattig og Rig m. fl.), som muelig finnes i hjemmet. Derfor måtte nogle av disse bøker trykkes med latin. Men hvilke? og hvilken forlægger tør våge forsøket, med fare for ingen avsætning at få? Almutidningerne havde kanske lettest for at gøre noget til beste for denne sak, ved nemlig at „sætte“ en vis del av hvert nummer med latin, f. e. en sjette- eller åttendedel til en begynnelse, siden mere. Kunde så de andre eller dog en og annen av de andre bøker, som nys blev nævnt, forklaringen, salmeboken osv. også for en del trykkes med latin, var man snart hjulpen. Men syntes man ikke om den utvej, fant man vel en annen, forutsat, som sagt, at overtydningen om, at „Noget maa der gjøres“, først var kommen tilstede. Kanske skolens lærere selv best finner ut, hvorledes tingen bør tages. Det vilde i alle fal nok ikke være av vejen, om spørsmålet blev tat for på et eller annet lærermøte eller drøftet i våre skoletidninger.

Mange vil imidlertid synes, at allerede dette, at latinen i den egentlige læsebok fik likeså meget rum som norsken, var særdeles meget, altfor meget, æn sige, at den første skulde få de tre fjerdedeler av det hele. For deres skyld skal jeg, da foredømmer jo virker kraftigere æn grunner, oplyse, at det i Danmark, der, som før sagt, latinen synes ha begynt at trives særdeles godt i den seneste tid, allerede har læsebøker med hvert av de to slags bokstaver omtrent i den mon, som jeg her foreslår. I adjunkt Wulffs „Dansk Læsebog“ av 1863 er det like meget av hvert slag. En annen „Dansk Læsebog“ av 1865 av samme utgiver har git latinen omtrent to tredjedeler, dansken en tredje-

del. Tittelblad, forord og inhåldsliste er i begge bøker sat med latin. Følgelig har utgiveren vel ønsket, at bøkerne skulde regnes for „latinske“ i sin helhet, med noget dansk imellem, ikke omvendt. Ænnu videre går „En Børnebog“ (1865), av „en gammel Skolemand“, et slags meget stor abc. Denne er nemlig fra side 1 til side 76 utelukkende „latinsk“. Side 76 først kommer den „danske“ bokstavrække, og det så, at hver dansk bokstav forklares for barnet ved hjælp av den latinske av samme navn, som barnet altså forutsættes at kenne før. Fra side 76 til enden, side 111, er en tredjedel latinsk, resten dansk. Altså er den hele bok latinsk på 12 blad nær.

K. K.

Dette var nu talt både langt og længe om „latin“ og „norsk“, og ænda er emnet ikke uttømt. Men nu skal det være slut, bare jeg får lov til at sige eller rettere sagt lade sige et eneste ord til, mot norsk og for latinsk håndskrift. Det er Anthon Bang, som avlægger vitnesbyrd. Han påstår i sit Lørdags-Aftenblad 8. 9. 66, at den mindre øvede lettere undgår at bli utydelig ved bruken av latinsk, æn ved norsk skrift. „Jeg tror ikke“, siger A. B., „der er mange, som har en saadan Øvelse i at læse utydelige Haandskrifter, som jeg har havt under Udgivelsen av mine mange Folkeskrifter, hvilket har givet rigelig Anledning til Brevvexling med Almuesfolk, der, som rimeligt kan være, ikke i Almindelighed er nogen Skrivemestere. Jeg ved aldrig at have staat fast i den latinske Skrift, men det har ofte hændt mig i den danske.“ Den omstændighet, at folk nu blir mere

og mere svake i at læse „norsk“ skrift, fordi man nemlig i den senere tid i mange skoler bare øver i den latinske, nytter Bang som en yterligere grun — ikke til at skrive (norsk) „dansk“ med ny flit, for at ungdommen kan bli flinkere til at læse norsk håndskrift, men — til ikke at (hålde på den eller) vende tilbake til den, efterat det nu engang ved omstændigheternes og annen magt er kommet dertil, at den ikke længre læses så let som den latinske.

Hvad Bang her har sagt om, at slurvet eller uøvet norsk skrift lettere blir ulæselig æn den så at sige av naturen grovere og grejere latinske, fik jeg stadfæstet, idet jeg for nogle år siden talte med Aftonbladets utgiver mag. Sohlman om denne sak. Han og hans medarbejdere var, sa han, ofte rent opråd, når de fik norske papir at læse, fordi skriften så tidt løp i hinannen og overhoved var ulæselig. Det hændte ikke sjælden, at man måtte hålde ordentligt råd eller concilium til utlæggelse av våre „norske“ „Kragetæer“ eller hieroglyfer (uttryk, som for resten står her for min regning). Nu kan vistnok en del av denne svenskernes forlegenhet med „norsk“ skrift forklares av, at de ikke forstår vårt mål så godt som sit eget, og heller ikke har den øvelse i at læse norsk skrift som i at læse sin egen latinske. Men så meget skønner vi dog, at om vi brukte samme bokstaver som de, gaves det i det minste én hindring mindre for gensidig forståelse os og dem imellem, og det både av trykt og skrevet.

Kirkedep.s skrivelse om retskrivningen av 18. 3. 62.

Da denne skrivelse, underligt nok, ikke har funnet husvær i sit rette hjem Skoleannalerne, får jeg forbarme mig over den og unne den et tilflugtssted i min knappe lejlighet. For resten henvises til „Departements-Tidende“ for 1862 s. 189.

Skrivelsen lyder med inledning således:

„Under 18de Marts sidstleden har Kirke-Departementet udfærdiget følgende Skrivelse til samtlige lærde Skolers Eforater[1]):

I Forbindelse med Departementets Skrivelse til Skolens Rektor af 21 Februar f. A. skulde Departementet meddele til Efterretning og videre Bekjendtgjørelse, at man efter fra samtlige Skoler at have modtaget Betænkning over de i denne Skrivelse omhandlede Forslag fra Overlærer Knudsen til visse Forandringer i den hidtil ved Skolerne sædvanlig brugte Retskrivning har oversendt Forslaget med de modtagne Erklæringer til det akademiske Collegium for ogsaa at give dette Anledning til at udtale sig om Sagen. Collégiet har derpaa under 28 Januar sidstleden i Henhold til en af det historisk-filosofiske Fakultet afgiven Betænkning udtalt den Formening, at der ikke er tilstrækkelig Grund til at lade udgaa nogen ny Anordning angaaende Skolernes Retskrivning,

Heri er Departementet enigt. Da det imidlertid fremgaar af Skolernes Erklæringer, at Departementets Skrivelse af 8 August 1838 til de lærde Skolers Eforater betræffende Underviisningen i Retskrivning opfattes forskjellig ved de forskjellige Skoler, idet nogle af disse allerede paa egen Haand i større eller mindre Grad havde ved den nævnte Underviisning fraveget den Methode, som ved Udfærdigelsen af bemeldte Skrivelse maa antages at have været den sædvanlige, og tildels indført de af Overlærer Knudsen deri foreslaaede Forandringer, medens andre

[1]) Og til seminarstyrelserne. K.

Skoler have forstaaet den samme Skrivelse, som om den paalagde de lærde Skoler for Fremtiden uden Forandring at benytte en vis paa den Tid almindelig Retskrivning, finder Departementet sig foranlediget til at tilkjendegive, at man, idet man fremdeles vil have paaseet, at der ved Underviisningen i Skolerne følges de for Retskrivningen almindelig gjældende Regler, dog maa overlade til vedkommende Rektors og Læreres Skjøn nærmere at afgjøre det Fornødne i de enkelte Tilfælde, hvori der under den nærværende Vaklen i Virkeligheden kan blive Spørgsmaal om, hvorvidt en Retskrivningsmaade kan ansees for at henhøre under den sædvanlige Methode eller ikke. I Forbindelse hermed skal Departementet med Hensyn til Overlærer Knudsens Forslag bemærke, at, efter den Retning, hvori Skolerne i det Hele have udtalt sig om samme, antager Departementet, at Forslagets 4 førstnævnte Punkter, nemlig:

1. Afskaffelsen af stumt e;
2. Afskaffelsen af Fordobling af e, i og u til Betegnelse af Stavelsens Længde;
3. Afskaffelsen af c, ch og q som Tegn for k og
4. Afskaffelsen af ph som Tegn for f, ikke i det Hele eller i det Væsentlige paa en saadan Maade afvige fra eller komme i Strid med den sædvanlige Retskrivning, at der kan være Føie til at lægge Hindringer iveien for dens Befølgelse ved Underviisningen i de lærde Skoler.

Sluttelig bemærkes, at man idag har meddelt det akademiske Collegium Underretning om Indholdet af nærværende Skrivelse“.

Ved denne skrivelse er det retskrivningsstræv, som er rørt ved ovenfor på flere steder (s. 14, s. 15 — nederst —, s. 21, s. 22 — øverst —) for denne gang avsluttet. Det kan mærkes, at mit forslag foruten nysnævnte fire Punkter også gik ut på, at de såkalte tvelyd med i eller j skulde skrives med j. Men dette femte og siste punkt gik ikke igennem, idet det ikke havde fåt så meget medhåld, så mange røster for sig, i de inkomne „Betænkninger“ som de fire andre.

3 0112 053552532